

พระบรมราโชวาท

และ

พระบรมราชาอนุญาตนี้ แสดงคุณานุคุณ ในงานวิชาชะบฐา

ของ

พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หม่อมเจ้าข้าวิจิตร เกษมสันต์

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

เจ้าพระยารามราฆพ

(หม่อมหลวงเพ็ญ พงษ์)

ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

294.304
มพ.

พระบรมราโชวาท

และ

พระบรมราชานุญาตนี้

แสดงคุณานุคุณ ในงานวิชาชบฐา

ของ

พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หม่อมเจ้าข้าวิจิตร เกษมสันต์

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

เจ้าพระยารามราฆพ

(หม่อมหลวงเพื่อ ฟังบุญ)

ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

ประวัติเหตุ

เจ้าพระยารามราฆพ (หม่อมหลวงเพ็ฯ พึ่งบุญ) มีบุญคุณแก่
ผู้เขียนมาก เริ่มด้วยเสด็จพื่อนำผู้เขียนถวายเป็นมหาดเล็กสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๔๘ ขณะนั้นมีอายุ ๑๐ ขวบเศษ
หม่อมหลวงเพ็ฯเมตตาผู้เขียน โดยแนะนำสั่งสอนจนจบประเพณีใน
พระสำนักนั้นเป็นส่วนตัว เลี้ยงดูเหมือนเป็นน้องของท่าน ในปีแรก
ที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงราชย์ หม่อมเจ้าปิยบุตร (จักรพันธ์)
หม่อมหลวงเพ็ฯ, หม่อมหลวงพิน (พระยาอนิรุทธเทวา) และผู้เขียน
มีหน้าที่เชิญเครื่องตามเสด็จทุกหนทุกแห่ง นับว่าได้เริ่มรับราชการ
ร่วมกัน เมื่อมีการปรับปรุงกรมมหาดเล็กแล้ว ท่านได้เป็นจางวาง
ห้องพระบรรทม ผู้เขียนก็ยังลอยคว้างอยู่ คือรับพระราชทานเงินเดือน
แต่ไม่มีงานทำ หม่อมหลวงเพ็ฯขอพระราชทานให้ผู้เขียนมีตำแหน่ง
เป็นนายเวรห้องพระบรรทม ถึงแม้ว่ามีตำแหน่งขึ้น แต่ก็ยังไม่มี
งานทำอยู่ดังเดิม ในปี ๒๔๕๕ พระยาประสิทธิศุภการ (หม่อม
หลวงเพ็ฯ) เป็นผู้กำกับราชการกรมเรือนครหลวงอีกตำแหน่งหนึ่ง
ท่านเห็นว่าผู้เขียนเป็นคนหลักลอย ไม่มีหนทางก้าวหน้า ท่านจึงขอ
พระราชทานให้เป็นปลัดกรม กรมเรือนครหลวง แต่ผู้เขียนไม่มี
ความรู้ทางเรือและเครื่องจักรกลเลย จึงหาที่ไม่ได้เช่นเดิม ในระหว่าง

ที่ผู้เขียนเป็นคนหลักลอยอยู่นี้ พระยาประสิทธิศุภการหาได้คลายเมตตา
 ไม่ ท่านชวนให้ทักสอยห้อยตามไปในการส่วนตัวโดยมาก มีโอกาส
 ท่านก็สนับสนุนอยู่เรื่อย ๆ ทั้ง ๆ ที่การทำงานไม่เป็นโล้เป็นพาย เงินเดือน
 ได้ขึ้นอยู่เรื่อย ๆ ทั้งนี้เพราะความเมตตาของท่าน ๆ ขอ ผู้สำเร็จ
 ราชการมหาดเล็กไม่กล้าขัด เพราะนอกจากท่านเมตตาแล้ว ผู้เขียน
 เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกวัน ร่วมโต๊ะเสวย
 ทั้งกลางวันและกลางคืน จากเวลาเสวยกลางคืนก็เฝ้าอยู่จนเสด็จเข้า
 พระที่ ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กในปี ๒๔๖๒ ท่านเป็น
 ผู้สำเร็จสมชื่อ เพราะแทนที่จะมีจางวางสามท่านบัญชาการ ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านบัญชาการคนเดียว บัดนี้ดวงของผู้เขียน
 กำลังขึ้น ทรงพระกรุณา ฯ ให้ผู้เขียนมาเป็นเลขาธิการกรมบัญชาการ
 กลางมหาดเล็ก (คือตำแหน่งปลัดของผู้สำเร็จราชการ) ตำแหน่งนี้
 เป็นตำแหน่งร้อน ผู้ครองดำรงได้ไม่เกิน ๒ ปี แต่ผู้เขียนครองอยู่ได้
 จนสวรรคต รวมเวลา ๖ ปีเศษ ทั้งนี้เป็นเพราะท่านเจ้าพระยาราม
 เมตตา มีราชการด่วนก็เข้าไปหาท่านได้ในห้องนอน (ก่อนแต่งงาน)
 งานมหาดเล็กท่านทำเป็นเวลา นอกเวลาไปเรียนปฏิบัติท่านไม่พอใจ
 แต่ผู้เขียนท่านอภัย ถามเวลาไหนก็ได้ แต่ขณะอารมณ์ไม่ดี ก็ไม่กล้า
 ถามเหมือนกัน ท่านไว้วางใจผู้เขียนมาก ปลอมให้ทำการงานไปตาม
 ลำพังเสียโดยมาก หากการที่ท่านนั้นผิดพระราชประสงค์ ท่านก็ทราบ
 บังคมทูลให้ทรงทราบถึงเหตุผลที่ผู้เขียนเลือกปฏิบัติ

นอกจากอนุเคราะห์ในการงาน ท่านได้อุปการะในเรื่องส่วนตัว เป็นอนุเคราะห์ประการ เรื่องที่กระทบชีวิตซึ่งจำกัดใจมิรู้ลืมมีดังนี้

ผู้เขียนมีชีวิตผั่งอยู่ในพระราชสำนักตั้งแต่เล็กจนคุ้มใหญ่ เมื่อจะ จักที่อยู่ของผู้เขียนให้เป็นที่พำนักของข้าราชการฝ่ายใน จึงทรงพระ กรุณา ๖ ให้ผู้เขียนไปอยู่ที่หอสมุทสวนจิตรลดา เจ้าพระยารามราฆพ เติบอรันแทนผู้เขียน ท่านเห็นว่าที่นั้นมีแต่คนเฝ้าพระตำหนัก จะไป อยู่คนเดียวตามลำพังจะลำบากหาน้อยไม่ ข้าวปลาอาหารก็ไม่มีจะกิน ชีวิตที่เคยอยู่ในที่แวดล้อมก็คัก จะว่าเหว่เปลี่ยวเปล่าหาน้อยไม่ ท่านจึงจักให้ไปอยู่ที่บ้านนรสิงห์ (ทำเนียบรัฐบาลในบัดนี้) ซึ่งเป็น บ้านที่ท่านได้รับพระราชทาน ข้าวปลาอาหารและอุปกรณ์ท่านจักให้ บริบูรณ์ทุกอย่าง

ในพุทธศักราช ๒๔๖๕ ทรงพระกรุณา ๖ ให้ผู้เขียนสมรส ขณะนั้นบ้านก็ไม่มีจะอยู่ เงินก็ไม่มีจะซื้อเครื่องเรือนและสิ่งประกอบ สำหรับผู้ครองเรือน เจ้าพระยารามราฆพกราชขอพระราชทาน เงินค่าเช่าบ้านและเงินซื้อเครื่องเรือน ๖ ล ๖ ให้ ๒๐,๐๐๐ บาท บาท- บริจาริกาท่านหนึ่งคักท่าน ท่านเจ้าพระยารามราฆพกราบบังคมทูล บัดนี้อุปสรรคนี้ให้พ้นไปจนได้รับพระราชทานตามประสงค์ มิฉะนั้น คงจะได้รับความลำบากจนแทบเลือกตากระเด็น บุญคุณนี้จึงจะลืม มิได้เลย

ผู้เขียนหาช่องที่จะปฏิการคุณท่านเสมอ ระหว่างท่านมีชีวิตอยู่

ได้สนทนากับท่านบ้าง แต่ก็ยังไม่จุใจ บัดนี้ท่านถึงแก่กรรมเสียแล้ว
โอกาสที่ทดลองคุณให้ทันตาท่านจึงหมดไป ตามหลักพระพุทธศาสนา
ท่านกล่าวไว้โดยความว่า เมื่อระลึกถึงท่านผู้มีอุปการคุณที่ล่วงลับไป
แล้ว จงทำทักษิณานุประทานอุทิศผลแก่ท่าน ผู้เขียนได้ทำแล้วที่
หน้าศพท่าน แต่ก็ยังไม่จุใจอยู่นั่นเอง และเมื่อได้ทราบข่าวพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระ
กรุณา ฯ จะเสด็จพระราชทานเพลิงศพท่านในวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๑๐
จึงรีบหาหนังสือเพื่อพิมพ์ช่วยเจ้าภาพในการพระราชทานเพลิง

พระท่านว่า บรรดาท่านทั้งหลาย ธรรมทานเป็นเลิศ ทั้งนี้จึง
อยากได้หนังสือธรรม ทั้งท่านผู้ถึงอสัญกรรมและผู้เขียนเป็นข้าราชการ
บริพาธพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงควรเพียรธรรมที่เคย
ทรงแสดง จึงได้พบหนังสือเรื่อง “พระบรมราโชวาทและพระบรม
ราชานุศาสน์ แสดงคุณานุคุณในงานวิสาขบูชา” หนังสือนี้ท่าน
เจ้าพระยารามราฆพและพระยาอนิรุทธเทวาขอพระราชทานตีพิมพ์แจกใน
การพระราชทานเพลิงศพพระนมทัก พึ่งบุญ ณ อยุธยา ที่เมรุหน้า
พลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๓
จึงเห็นเหมาะที่จะนำมาพิมพ์ในงานศพนี้ พิมพ์ครั้งแรกในงานศพ
มารดาท่าน ซึ่งล่วงแล้ว ๕๗ ปี พิมพ์ครั้งที่ ๒ เป็นงานศพท่านเอง
และในเมรุแห่งเดียวกันทั้งมารดาและบุตร ประกอบด้วยท่านเจ้าพระยา
ก็ชอบหนังสือนี้

หนังสือนี้เป็นพระบรมราโชวาท พระราชทานที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (คือโรงเรียนวชิราวุธในปัจจุบัน) ในพิธีวิสาขบูชาปี ๒๔๕๗, ๒๔๕๘, และ ๒๔๕๙ และในวันวิสาขบูชาที่หาดเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี ปี ๒๔๖๑ หัวข้อแห่งพระบรมราโชวาทนี้ว่าด้วยเหตุไรบุคคลจึงควรมีศาสนา และธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ซึ่งคนทุกคนควรรู้พระบรมราโชวาทเกือบทุกเรื่อง มักแฝงการปลุกใจให้รักชาติอยู่ด้วยพระบรมราโชวาทที่ดีพิมพ์นี้ก็ไม่พ้นหลักดังกล่าว

พระบรมราโชวาทเหล่านี้ น่าจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านบ้าง ตามภูมิปัญญา ผลานิสงส์ทั้งปวง ซึ่งเกิดจากกุศลวิทยาทานนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ อำนวยสุขสมบัติแก่ท่านเจ้าพระยาบรมมหาราชวัง (หม่อมหลวงเพ็ญ พึ่งบุญ) โดยควรแก่ภูมิวิสัยทุกประการ เทอญ.

๒๕ ๑๑ ๑๐ ๒๕๕๙

วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๐

พลเอก เจ้าพระยารามราฆพ
(หม่อมหลวงเพ็ญ หังบุญ)

ประวัติ

เจ้าพระยาวามราชพ (หม่อมหลวงเพ็ญ พึ่งบุญ) เกิดที่บ้าน
ถนนจักรเพชร จังหวัดพระนคร เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๕ ตุลาคม
พุทธศักราช ๒๔๓๓ ตรงกับแรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีชวด
รัตนโกสินทรศก ๑๐๕ เป็นบุตรพระยาประสิทธิศุภการ (หม่อม
ราชวงศ์ละม้าย พึ่งบุญ) กับพระนมทัต พึ่งบุญ ณ อยุธยา

เมื่อเยาว์วัยได้ศึกษา ณ โรงเรียนปพิตรภิมุข ได้ถวายตัวใน
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าพ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
เมื่ออายุ ๑๓ ปีเศษ และสมเด็จพระบรมโอรสได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ส่งไปศึกษาที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (โรงเรียนนี้
ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และเมื่อสถาปนา
จุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย ได้ยกไปรวมเข้าเป็นคณะหนึ่งในมหา-
วิทยาลัยนั้น)

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๔๕๑ สมเด็จพระบรมโอรสทรง
พระกรุณาฯ ให้เข้ารับราชการในพระองค์ในตำแหน่งสารองราชการนาย
เวรขวา “เวรขวา” นี้มีหน้าที่ดูแลเครื่องเสวยและปฏิบัติราชกิจทั่วไป
ในเวลาที่สมเด็จพระบรมโอรสเสด็จที่ใด หม่อมหลวงเพ็ญมีหน้าที่เชิญ
เครื่องตามเสด็จที่นั่นทุกแห่ง ไม่ว่าจะเสด็จเป็นทางราชการหรือเป็นการ
ส่วนพระองค์ วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๔๕๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้เป็นนายเวรขวา รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๔๐ บาท

ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ในพุทธศักราช ๒๔๕๓ นั้น หม่อมหลวงเพ็ญเป็นผู้เชิญ
พระแสงขรรค์ชัยศรี ในบรรดาผู้เชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ผู้เชิญ
พระแสงขรรค์ชัยศรีต้องรับภาระหนักที่สุด คือต้องยืนเชิญอยู่หลังที่
ประทับตลอดพระราชพิธี ต่อมาเมื่อทรงตั้งกองเสือบ้าขึ้นแล้ว ได้พระ-
ราชทานธงประจำตัวนายเสือบ้า ธงประจำตัวนายกองโท นายจ่า
(เจ้าพระยามรามพ) มีรูปเทพยดาเชิญพระแสงขรรค์ชัยศรีบนธง
พื้นแดง สีธงนั้นใช้สีตามวันเกิดของเจ้าของธง เทพยดานั้นหมายถึง
เจ้าของธงมีเชื้อราชตระกูล (ผู้ไม่มีเชื้อราชตระกูลใช้รูปมานพ)
พระแสงขรรค์ชัยศรีหมายความว่าท่านได้เชิญพระแสงนั้น ในคราวบรม-
ราชาภิเษก

ผู้ที่เคยนั่งร่วมโต๊ะเสวยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชนั้น เมื่อเสด็จ
เกลี้ยกลัวยราชสมบัติแล้ว ก็ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่วมโต๊ะ
เสวยต่อมา เจ้าพระยามรามพก็ต้องนั่งร่วมโต๊ะเสวยทั้งหมอกกลางวัน
และกลางคืนตลอดรัชกาล หน้าที่ตามเสด็จพระราชดำเนินก็ต้องปฏิบัติ
อยู่เช่นเดิม ในการตามเสด็จนั้นท่านนั่งไปในรถพระที่นั่งคู่กับสมุหราช-
องครักษ์ จนกระทั่งท่านได้รับราชการในตำแหน่งสมุหราชองครักษ์
อีกตำแหน่งหนึ่งแล้ว ท่านจึงตามเสด็จโดยลำพัง ในเวลาทรงพระราช-
สำราญ เช่นทรงกีฬาทั้งในร่มและกลางแจ้ง ท่านก็ร่วมในกีฬา
ในคราวทรงละคร ท่านร่วมเป็นตัวละครทุกครั้ง ทั้งละครพูดและ

ละครว่า ละครว่านั่นท่านเป็นตัว “พระ” การพื่อนว่านั่นท่านมีฝีมือที่
 ไร่ไถ่งคงามไม่แพ้ผู้มีอาชีพในศิลปะแขนงนี้ จึงได้รับพระราชทานเหรียญ
 ชุขฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา เพื่อเป็นที่ขู่เกียรติว่าเป็นศิลปิน สรุปว่า
 ท่านอุทิศชีวิตและเวลาถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจน
 สิ้นเชิง เวลาที่ท่านจะได้ใช้เป็นส่วนตัวนั้นก็เมื่อทรงพระอักษรและเข้า
 พระที่ เมื่อใช้เวลาส่วนตัวในเวลาเข้าพระที่ ท่านก็ต้องสละเวลาพักผ่อน
 ของท่านเอง เป็นไปอยู่เช่นนี้จนกระทั่งสมรส จึงได้รับพระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตไม่ต้องร่วมในเวลาทรงกีฬา แต่โดยเฉพาะในขณะ
 ประทับอยู่ในพระนครเท่านั้น ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัด
 ท่านก็ต้องฉลองพระเดชพระคุณเสมือนเมื่อยังไม่ได้สมรส

เมื่อเสด็จเสด็จด้วยราชสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ท่านเป็นหัวหน้าห้องพระบรรทม แต่หน้าที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน
 และปฏิบัติกรณียกิจก็คงเป็นไปตามที่กล่าวไว้ในวรรคก่อน

สมัยที่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการ
 ปรับปรุงราชการในกรมมหาดเล็กหลวง (กรมมหาดเล็กนี้เป็นกรม
 อิสระ ไม่ขึ้นกระทรวงวัง) กล่าวโดยสังเขปเป็นไปดังต่อไปนี้

ผู้บังคับบัญชามหาดเล็กจัดเป็นสภา เรียกว่าสภาผู้สำเร็จ
 ราชการมหาดเล็ก ประกอบด้วยจางวาง ๓ ท่าน สำนักงานของ
 สภาผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก เรียกว่า กรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก
 มีหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือในราชการมหาดเล็กทั้งปวง กับมีกองบัญชี มี

หน้าที่เบิกจ่ายในกรมมหาดเล็กทั้งหมด (ในสมัยเจ้าพระยามรณราชพิณ
ผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก ได้ตั้งกองโรงเรียน ขึ้นกรมบัญชาการกลาง
มหาดเล็ก กองนี้บังคับบัญชาโรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพ ฯ
โรงเรียนราชวิทยาลัย และโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่) นอก
จากที่กล่าวนี้มีกรมซึ่งหัวหน้าเป็นอธิบดีอีก ๕ กรม คือ

กรมมหาดเล็ก มีหน้าที่รับใช้ใกล้ชิดพระองค์ ดูแลและประกอบ
เครื่องเสวย จัดและปฏิบัติพระราชพิธีฝ่ายมหาดเล็ก รักษาพระองค์
ในทรีโหราน

กรมชาวที่ มีหน้าที่รักษาพระราชวังทั้งในกรุงและต่างจังหวัด
และสวนหลวงทั้งหมด แต่ในพระบรมมหาราชวังนั้น ส่วนใหญ่อยู่ใน
อารักขาของกระทรวงวัง กรมชาวที่รักษาเพียงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
และพระที่นั่งบรมพิมาน รวมทั้งสวนสัตว์

กรมอัครราช มีหน้าที่เกี่ยวกับรถม้าและม้าคันและม้าขี่ รถมอเตอร์
และรถยนต์และเรือกลไฟ

กรมมหรสพ มีหน้าที่ควบคุม ฝึกหัดและจัดแสดงต่าง ๆ ใน
การนี้แบ่งออกเป็นกองโขนและละคร กองบิณฑกและเครื่องสายไทย
กองฟลุต (สำหรับเครื่องบรรเลง) และกองช่าง ประกอบด้วย
ช่างเขียน ช่างถ่ายรูป (ในสมัยเจ้าพระยามรณราชพิณเป็นผู้สำเร็จ
ราชการมหาดเล็ก ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในกรมมหรสพ เพื่อสอนวิชา
หนังสือแก่เด็กที่ฝึกหัดวิชาพ้องรำและดนตรี โรงเรียนนี้จัดเป็น

โรงเรียนปทุมศึกษาตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ และมีจัดตั้งกอง
เครื่องสายฝรั่งขึ้น คือกองดุริยางค์ของกรมศิลปากรในปัจจุบัน)

กรมตรวจ มีหน้าที่ตรวจบัญชีและราชการทั่วไป

เมื่อจัดราชการแบบนั้นแล้ว เจ้าพระยารามราฆพ เมื่อยังเป็น
พระยาประสิทธิศุภการ ได้รับราชการในตำแหน่งจางวางห้องที่พระ
บรมม (วันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๕๕) มียศเป็นจางวางตรี
(เทียบมหาอำมาตย์ตรี)

เป็นรองอธิบดีกรมมหาดเล็กเมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๔๕๖

เป็นอธิบดีกรมมหาดเล็กเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๕๗

นอกจากราชการโดยตรงในกรมมหาดเล็ก ท่านได้สนองพระเดช
พระคุณในตำแหน่งพิเศษอีกคือ ผู้บัญชาการกรมมหรสพ (เมื่อ ๒๐
กุมภาพันธ์ ๒๔๕๖) ผู้ช่วยราชการกระทรวงวัง (เมื่อ ๗ มีนาคม
๒๔๕๖) จางวางกรมเรือนทร์หลวง (เมื่อ ๘ เมษายน ๒๔๕๙)
ต่อมากรมเรือนทร์หลวงมีตัวจางวางบังคับบัญชาแล้ว ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าให้ท่านเป็นผู้กำกับการกรมนี (เมื่อ ๑ มกราคม ๒๔๕๙)
เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ (เมื่อ ๖ สิงหาคม
๒๔๖๑) เป็นผู้รักษาการแทนอธิบดีกรมมหาดเล็ก และผู้กำกับ
ราชการกรมมหรสพ เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๔๖๗

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบสภาผู้สำเร็จราชการ

๑. ในยุคนั้นเปลี่ยนวันที่ ๑ เมษายน ไม่ใช้วันที่ ๑ มกราคม.

มหาดเล็ก และให้มีผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กแต่เพียงคนเดียว ครั้นวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๖๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาประสิทธิศุภการ (หม่อมหลวงเพื้อ พึ่งบุญ) เป็นผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก

ในสมัยที่ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กนั้น โรงเรียนราชวิทยาลัยได้โอนมาจากกระทรวงยุติธรรมมาขึ้นกรมมหาดเล็ก และได้ตั้งโรงเรียนขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่อีกโรงเรียนหนึ่ง จึงตั้งกรมโรงเรียนขึ้นเพื่อดูแลการปกครอง ควบคุมหลักสูตรให้นักเรียนเข้าสอบร่วมกับนักเรียนในโรงเรียนรัฐบาลได้ และจัดสรรงบประมาณของโรงเรียน กรมโรงเรียนขึ้นขึ้นกรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก

กองเครื่องสายฝรั่งที่จัดตั้งขึ้นในกรมมหรสพนั้น ท่านเป็นผู้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดตั้งขึ้น ในสมัยนั้นเครื่องสายฝรั่งยังไม่แพร่หลายในเมืองไทย มีผู้นิยมเล่นบ้างก็ในหมู่เพื่อนฝูงสองสามคน และไม่ได้บรรเลงเป็นอาชีพ วงเครื่องสายฝรั่งของหลวงนั้นบรรเลงที่ใดฝรั่งไปฟังกันมากที่นั้น นักดนตรีที่มีชื่อเสียงในบัดนั้นหลายคนได้เคยเป็นนักดนตรีในวงที่ท่านได้ดำรงขึ้นตั้งกล่าวนั้น

กองเรอียนคร้หลวงได้เจริญขึ้นมากในอุทิศที่ท่านบังคับบัญชา โดยจัดแบ่งเรือออกเป็นประเภท เรือพระที่นั่งทรงระยะไกล์ เรือพระที่นั่งทรงระยะไกล์ คือเข้าพระที่นั่งในเรือนั้นได้ เรือพระที่นั่งรอง เรือเร็ว เรือรับใช้ เรือประพาสทุ่ง ประกอบด้วยเรอียนคร้เล็ก ๆ เรือกรรเชียง

และเรือคนแบบแคนาดา เรือบางลำยังขึ้นระวางอยู่ในบัดนี้ เช่นเรือ
พระที่นั่งประจำทวีปเป็นต้น เรือลำนี้ท่านกราบบังคมทูลให้ต่อขึ้น

รถยนต์หลวงท่านจัดให้มีสีต่าง ๆ กันตามประเภท รถพระที่นั่ง
ใช้สีเหลืองอ่อน หรือสีงาช้าง รถขบวนตามเสด็จใช้สีแดง รถพระ
ประเทียบใช้สีเหลืองแก่ รถยนต์หลวงในสมัยนั้นไม่ต้องใช้เลขหมาย
จึงเกิดปลอมแปลงให้เสมือนรถยนต์หลวงกันบ้าง ท่านจึงให้รถยนต์
หลวงใช้เครื่องหมาย ร. ย. ล. ๑ (และเลขต่อ ๆ ไป) สีและเลขหมาย
นี้ยังคงใช้อยู่ในบัดนี้

ในกรมมหรสพนั้นท่านจัดให้นักเรียนนาฏศิลป์ขึ้น นอกจาก
เรียนพ้องรำ ขบร้อง ดัดสัดเปล่าแล้ว ท่านยังตั้งโรงเรียนสำหรับเด็ก
เหล่านี้ให้เล่าเรียนตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการด้วย เด็ก ๆ จาก
โรงเรียนนี้ได้มาเป็นครูบาอาจารย์ในกรมศิลปากรหลายคน ส่วนที่ไป
รับราชการที่อื่นบางคนก็ได้เป็นถึงชั้นพิเศษ

กองแพทย์มหาดเล็กเดิมมีนายแพทย์อยู่ ๒ คน ไม่พอรักษา
พยาบาลข้าราชการ ท่านจึงจัดขอเพิ่มขึ้น กองแพทย์นี้สังกัดอธิบดี
มหาดเล็ก เมื่อกรมมหรสพมีนักเรียนมากขึ้นจึงตั้งสถานพยาบาลย่อม ๆ
ขึ้นในกรมมหรสพอีกแห่งหนึ่ง

เจ้าพระยารามราฆพ มินิสัยโอบอ้อมอารีต่อกันได้บังคับบัญชา
เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้น้อย ใจคอหนักแน่น ไม่เชื่อฟังบุคคลที่ขี้แหย่หรือ
ให้ร้ายคนอื่น นอกจากจะมีหลักฐานพยานพิสูจน์ ท่านตำหนิคน

ที่ไม่กล้าปฏิบัติภาระกิจที่เป็นหน้าที่ของตน เช่นคนที่ชอบเขียนว่า
 “ขอประทานเรียนปฏิบัติ” ทำนทิวางานในขอบเขตของตนไม่วินิจฉัย
 ต้องให้ท่านไปสั่งงานแทน หากสงสัยก็ควรเสนอความเห็นขึ้นมามีความเห็น
 ปฏิบัติอย่างโน้นอย่างนี้ เช่นนี้จึงจะนับว่ามีภูมิสมตำแหน่ง ในทาง
 ตรงกันข้าม หากข้าราชการปฏิบัติไปตามความคิดเห็นของตน แต่
 บังเอิญการที่ปฏิบัติไปนั้น ไม่ต้องคว่ำพระราชมติ ท่านกล้าขอรับ
 พระราชอาญาแทนผู้ใต้บังคับของท่าน เจ้าพระยารามราฆพเป็นคนที่
 ไม่พยายามทำต่อศัตรู ผู้ที่ปองร้ายมีอันเป็นต้องวิบัติ ท่านช่วยแก้ไขให้
 บ้าง แนะนำให้เจ้าตัวเขาแก้ไขโดยตนเองบ้าง

เจ้าพระยารามราฆพ เป็นคนที่มีความอดุสาหะหาผู้เสมอเหมือนได้
 ยาก ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่าท่านได้แสดงความสะอาดใจ ความสบาย
 กายถวายไว้ใต้เบื้องพระยุคลบาท นอกจากนั้นในหน้าที่ซึ่งจะต้อง
 ปฏิบัติ หากยังหย่อนสมรรถภาพอยู่ในสิ่งใด ท่านก็ชวนช่วยในสิ่งนั้น
 ให้มีขึ้น ตัวอย่าง ในตำแหน่งท่านต้องพบกับชาวต่างประเทศอยู่เสมอ ๆ
 แต่ท่านพูดภาษาต่างประเทศไม่ได้ ท่านจึงหาครูมาสอนภาษาอังกฤษให้,
 ท่านเรียนอยู่ราวหนึ่งปี พูดภาษาอังกฤษได้สำหรับการสังคม และท่าน
 ไม่หยุดอยู่เพียงนั้น ท่านเรียนต่อไปจนกระทั่งออกจากราชการ แล้ว
 เลยไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจักรี
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งกองเสือป่าและกองรักษาดินแดนขึ้น

เจ้าพระยารามราชนพคุณเหมือนจะไม่มีความรู้วิชาทหารเลย ท่านพยายามศึกษาขึ้น โดยหาตำรามาอ่านบ้าง สอบถามนายทหารบ้าง สนทนากับคนใกล้ชิดในวิชาทหารบ้าง เมื่อความเห็นกับผู้ใกล้ชิดแตกต่างกันก็ขอให้ผู้รู้ตัดสินแล้วจดจำเป็นบรรทัดฐาน วิชาทหารเรือท่านไม่หาญเรียนวิชาเงินเรือ แต่ท่านเรียนชนิดหรือประเภทของเรือ ยุทธวิธีทหารเรือ ที่สนใจมากที่สุดก็วิธีจัด วิธีใช้และการรักษาเรือเล็ก ซึ่งมีอยู่ในบังคับบัญชาของท่าน ๆ สามารถใช้หรือนำเรือเล็ก ๆ ไปได้ด้วยตนเอง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟื้นฟูวิชาพืชน้ำขึ้นซึ่งสมัยนั้นหาผู้นิยมเกือบไม่ได้ เจ้าพระยารามราชนพคุณฝึกฝนตนเองขึ้น โดยหาครุมาฝึกหัดจนว่าได้ก็เสมอผู้มีอาชีพในทางนี้ จึงได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา (ในวิชานาฏศิลป์) เมื่อเป็นผู้บัญชาการกรมมหรสพ ท่านรู้แต่วิชานาฏศิลป์ ท่านจึงเรียนดนตรีอีกแขนงหนึ่ง คือหัดซอ จากไม่มีความสามารถทางนี้เลย แต่พยายามฝึกฝนจนสืซอตามเขาไปในวงเครื่องสายไทยได้

นอกจากราชการโดยตรงในกรมมหาดเล็ก เจ้าพระยารามราชนพคุณได้สนองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังต่อไปนี้

ราชการในพระราชสำนัก

เป็นกรรมการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๔

เป็นผู้ช่วยราชการกระทรวงวัง เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๕๖

เป็นองคมนตรี เมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๕๘

เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๖

สิงหาคม ๒๔๖๑

เลื่อนตำแหน่งและลูกเสือ

ประจำกองบัญชาการเสือป่า

เป็นนายกองโท เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๔๕๔

เป็นนายกองเอก เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๔๕๔

เป็นสมุหราชองครักษ์เสือป่า เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๔๕๕

เป็นรองผู้บัญชาการกองเสนาหลวงรักษาราชการ เมื่อวันที่ ๔

ธันวาคม ๒๔๕๗

เป็นอุปนายกเสือป่า เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๖๑

เป็นผู้บังคับกองพันพิเศษกองพันที่ ๒ กรมเสือป่าพรานหลวง

รักษาราชการ เมื่อวันที่ ๕ กันยายน ๒๔๖๑

ราชการทหาร

เป็นร้อยเอกพิเศษกรมทหารรักษาวัง ว.ป.ร. เมื่อวันที่ ๑๑

พฤศจิกายน ๒๔๕๔

๑. องคมนตรีในยุคนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกแต่งตั้งจากผู้ที่ได้รับพระราชทานตราหัตถ์จุลจอมเกล้าวิเศษ มีหน้าที่กรบบังคมทูลถวายความเห็นเมื่อทรงปรึกษา จึงขึ้นตำแหน่งกิตติมศักดิ์ ซึ่งไม่เหมือนองคมนตรีในปัจจุบัน.

เป็นราชองครักษ์พิเศษ เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๕๖

เป็นพันเอกกรมทหารรักษาวัง ว. ป. ร. เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๖

เป็นผู้ช่วยจเรกรมทหารรักษาวัง ว. ป. ร. เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๔๕๗

เป็นผู้ช่วยสมุหราชองครักษ์ เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๕๘

เป็นพลตรีกองทัพบก เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๔๕๘

เป็นสมุหราชองครักษ์ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๖๐

เป็นจเรกรมทหารรักษาวัง ว. ป. ร. เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๖๐

เป็นพลโทกองทัพบก เมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๔๖๑

เป็นที่ปรึกษากรมการเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๖๑

เป็นนาวาเอกพิเศษ กองทัพเรือ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๖๑

เป็นนายทหารม้าพิเศษ กรมทหารม้า รักษาพระองค์ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๔๖๒

เป็นแทนผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ จ. ป. ร. เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๖๓

เป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ จ. ป. ร. เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๔๖๓

เป็นพลเอก กองทัพบก เมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๔๖๗

เป็นพลเรือโท เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๖๗

เป็นผู้ช่วยราชการกระทรวงทหารเรือ เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๔๖๘

พันราชการ

ออกจากราชการ เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๖๘ เหตุด้วยผลัดแผ่นดิน รับพระราชทานบำนาญปีละ ๘,๐๐๐ บาท ซึ่งขณะนั้นเป็นอัตราสูงสุดสำหรับผู้ที่ไม่ใช่เสนาบดี จึงเป็นอันพ้นจากหน้าที่ในกรมมหาดเล็กหลวงและหน้าที่ทหารทั้งหมด ส่วนเสบียงก็เห็นจะเข้าไปไปไหนไม่มีใครตามพบ ประมาณ ๓๐ ปีต่อมาทหารบกและกระทรวงมหาดไทยได้พบผู้สืบสันดานเสบียง ซึ่งรู้จักกันว่า "รักษาคืนแคน" (เสบียง นอกจากกองรักษาพระองค์ เรียกว่า "เสบียงรักษาคืนแคน")

เสบียงหายไป

เมื่อออกจากราชการแล้ว เจ้าพระยารามราฆพได้ออกไปอยู่ประเทศอังกฤษ ท่านจ้างครูมาสอนภาษา เวียนจนใช้ภาษาอังกฤษได้ดีพอสมควร และกลับเมืองไทยภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองหลายปี ในเมืองไทยท่านใช้ชีวิตอย่างสงบ การงานได้กระทำพอสมควรแก่อัตภาพ เช่นในบริษัท จำกัด ท่านเป็นประธานบ้าง เป็นกรรมการบ้าง

เจ้าพระยารามราฆพเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ กล่าวเฉพาะรัชกาลปัจจุบัน ท่านได้เข้าเฝ้า

ทูลละอองธุลีพระบาทเมื่อโอกาสอำนวยอยู่เนือง ๆ และเต็มใจที่จะฉลอง
พระเดชพระคุณอยู่เสมอ

รัชกาลปัจจุบัน

ประกอบด้วยความจงรักภักดีและความสามารถ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านดำรงตำแหน่งสมุหพระราชวัง และ
ประธานกรรมการพระราชวัง เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖ ท่าน
พยายามฉลองพระเดชพระคุณด้วยวิริยะ หากไม่ถึงล้มหมอนนอนเสื่อ
ท่านต้องไปฉลองพระเดชพระคุณตามหน้าที่ และเป็นเช่นนี้ตลอดชีวิต

การเมือง

เมื่อเริ่มจัดตั้งเทศบาลนครกรุงเทพ ขึ้น เจ้าพระยารามราฆพ
ได้รับเลือกเป็นนายกเทศมนตรีเป็นคนแรก แต่เนื่องด้วยเวลาที่กำหนด
ให้เขียนประวัติสั้นมาก จึงไม่มีเวลาค้นคว้าหาว่าท่านเป็นในปีใด
และได้ทำสิ่งใดไว้บ้างที่จะถือเป็นอนุสรณ์ได้.

ชีวิตบนปลาย

ท่านเจ้าพระยารามราฆพเป็นผู้ที่เคร่งครัดในระเบียบประเพณียิ่ง
นัก ทั้งการปฏิบัติงานในหน้าที่ราชการ และการครองชีวิตในครัวเรือน
ตลอดการรักษานามยศ เช่นการรับประทาน การพักผ่อนหลับนอน
การทำงานบนโต๊ะเขียนหนังสือ ได้เป็นไปตามกำหนดเวลาโดยมิได้ผิด

พลากเปลี่ยนแปลงเลย โดยย่อจะกล่าวได้ว่า งานหลวงไม่ขาดงาน
 ราษฎรไม่เสีย ฉะนั้นท่านจึงได้มีอนามย์ที่ดี ไม่เคยป่วยถึงต้องให้แพทย์
 รักษา จนกระทั่งวาระอันไม่คาดฝันได้เกิดขึ้นโดยท่านได้มีอาการเริ่มปวด
 ข้นที่ขาข้างขวา และเดินไม่สะดวกไม่สามารถเข้าวังปฏิบัติงานในหน้าที่
 ซึ่งท่านจะไม่ละเว้นเลยเป็นอันขาด จึงได้รับคำแนะนำจากแพทย์ว่าท่าน
 ควรจะได้รับการตรวจรักษา ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบถึงการป่วยของท่านเจ้าพระยารามราฆพ และ
 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงรับเป็นไข้ในพระบรมราชานุเคราะห์
 ทรงนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น อาการป่วยของท่านได้
 ทุเลาลง และแทบจะหายเป็นปกติ ซึ่งแพทย์ได้กำหนดคว้นออกจาก
 โรงพยาบาลให้แล้ว แต่ในระหว่างพักฟื้นอยู่นี้ ได้มีโรคทางลำไส้เกิด
 ขึ้น ซึ่งทำให้อาการของท่านอ่อนแอลงอีกครั้ง จนถึงวาระอันไม่มี
 ไครคาดหมาย ในวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๑๐ เวลา ๒๒.๑๕ น. ท่าน
 เจ้าพระยารามราฆพก็ได้ถึงอสัญกรรมด้วยโรคหัวใจวาย ณ ที่กษณาการ
 กรุงเทพ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์

ท่านเจ้าพระยารามราฆพมีอายุถึงวันอสัญกรรมรวม ๗๗ ปี กับ ๑๖
 วัน ถึงแม้ว่าอายุของท่านจะอยู่ในเกณฑ์ปัจฉิมวัย แต่ท่านยังมีพล
 นามย์ดีเสมอ มีอารมณ์แจ่มใสร่าเริง จะพูดจาวิสาสะกับใครก็เป็นที่ซาบ
 ซึ้ง ได้รับทั้งความรู้และความรื่นรมย์ ทำให้เกิดความเคารพรักนิย

ชมชอบในอริยาศัยของท่าน ซึ่งหาใครเสมอเหมือนได้ยากยิ่งนัก

ฉะนั้น การจากไปของท่านอย่างไม่มีวันกลับนี้ ย่อมนำมาซึ่งความ
วิปโยคโศกเศร้าของบรรดาบุตร ธิดา ญาติมิตร บริวาร ของท่าน
อย่างล้นพ้นสุดที่จะพรรณนาได้ ณ โอกาสนี้.

รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น

นายชั้น หุ้มแพร เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๔๕๓

นายจ่าฝูง เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๔๕๔

เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๕๔

พระยาประสิทธิ์ศุภการ เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๔๕๕

เจ้าพระยารามราฆพ พหุพัลลภมหาสวามิภักดิ์ ฯลฯ เมื่อวันที่

๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๔

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และสิ่งของที่ได้รับพระราชทาน

เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๔ เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๕๓

ตราช้างเผือก ชั้นที่ ๕ (เบญจมาภรณ์ บ. ช.) เมื่อวันที่ ๒

มกราคม ๒๔๕๓

ทราวยี่ริมาลา เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๕๔

ตรารัตนวราภรณ์ เมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม ๒๔๕๔ (คนแรกที่ได้รับพระราชทาน)

ตราช้างเผือก ชั้นที่ ๔ (จักรัฎาภรณ จ. ช.) เมื่อวันที่ ๑๐
พฤศจิกายน ๒๔๕๔

เหรียญรตนนาภรณ ชั้นที่ ๓ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๔
ตราตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๕๔
ความงกุฎสยาม ชั้นที่ ๓ (ตริตาภรณ ต. ม.) เมื่อวันที่ ๑๑
พฤศจิกายน ๒๔๕๕

ตราช้างเผือก ชั้นที่ ๓ (ตริตาภรณ ต. ช.) - เมื่อวันที่ ๓๑
ธันวาคม ๒๔๕๕

เหรียญ ส. ผ. ใน พ. ศ. ๒๔๕๖

เหรียญรตนนาภรณ ชั้นที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๕๖

ตราตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๖

ความงกุฎสยาม ชั้นที่ ๑ เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๕๖

เหรียญรตนนาภรณ ชั้นที่ ๑ เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๕๔

ตราช้างเผือก ชั้นที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๔๕๔

เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๖๐

เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี มหาโยธิน (ชั้นที่ ๒
ม. ร.) เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๖๑

ความงกุฎชั้นสูงสุด (มหาวชิรมงกุฎ) เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม
๒๔๖๑

๑. ครานี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงใช้พระราชอำนาจพระราชทาน ฯ ต่อเมื่อ
กรรมการ (ประกอบด้วยทหารล้วน) กราบบังคมทูลขึ้นมา.

ตราช้างเผือกชั้นสูงสุด (มหาปรมาภรณ์) เมื่อวันที่ ๒ มกราคม
๒๔๖๓

ตราปดุมจุลจอมเกล้า เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๔

รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ

๑๐ บาท	ในปี ๒๔๔๘
๒๐ บาท	เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๔๘
๓๐ บาท	เมื่อวันที่ ๕ ตุลาคม ๒๔๕๐
๓๕ บาท	เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๕๐
๔๕ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๑
๑๔๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๔๕๒
๑๘๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๓
๒๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๔๕๔
๒๔๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๕๔
๓๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๕๔
๔๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๔
๘๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๕๕
๑,๐๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๖
๑,๒๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๕๖
๑,๔๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๘

๑,๗๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๕
๒,๐๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๐
๒,๔๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๑
๒,๖๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๒
๒,๘๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๓
๒,๙๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๔
๓,๐๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๕
๓,๑๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๖
๓,๒๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๗
๓,๓๐๐ บาท	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๘

หมายเหตุ: ในสมัยก่อนเปลี่ยนการปกครองประเทศไทย กระทรวง
คลังมหาสมบัติ (ปัจจุบันเรียกว่า กระทรวงการคลัง) ทูลเกล้าฯ
ถวายเงินสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงใช้สอย (หาก
ทรงเป็นคนสามัญก็เรียกว่าเงินเดือน) เป็นประจำปี และทูลเกล้าฯ
ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวปีละเก้าล้านบาท เงิน
จำนวนนั้นนอกจากทรงใช้ตามพระราชอัธยาศัยแล้ว ยังต้องพระราชทาน
เป็นเงินเดือนข้าราชการในพระราชสำนักทั้งหมด และทรงใช้รักษา
และซ่อมแซมพระราชฐานทั้งปวง รวมทั้งสวนหลวงซึ่งตามสภาพก็
เสมือนสวนสาธารณะทั้งในขณะนั้นและขณะนี้ สรุปว่าเงินที่พระบาท-

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับไปจากแผ่นดินนั้นต้องใช้ทำนุบำรุงทรัพย์สมบัติของชาติที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า “ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์”
ด้วย.

นามบุตรและธิดา

ท่านเจ้าพระยารามราชนพ มีบุตรและธิดารวม ๓๔ คน ดัง
รายนามต่อไปนี้

นาง รุจิรา (พึงบุญ ณ อยุธยา) สมรสกับนายวิโรจน์
อมาทยกุล (ถึงแก่กรรม)

นาย มานน พึงบุญ ณ อยุธยา

นาง สุรางค์ (พึงบุญ ณ อยุธยา) สมรสกับ ร.ท.
วิชเลิศ รักตะกนิษฐ

นางสาว โสภางค์พึงพิศ พึงบุญ ณ อยุธยา

นางสาว จิตอนงค์ พึงบุญ ณ อยุธยา

นางสาว บุษบงรำไพ พึงบุญ ณ อยุธยา

นางสาว อนงค์ไฉวันนา พึงบุญ ณ อยุธยา

นางสาว ปิยานงราม พึงบุญ ณ อยุธยา

เด็กชาย ความจำนงค์ พึงบุญ ณ อยุธยา

นาย พัทธนา	ฟังบุญ ณ อยุธยา	สมรสกับ	นางสาว
	สุพัฒน์นา	ยุคตะเสวี	
นางสาว บุษบานงเยาว์	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นาย เชาว์ชาญบุรุษ	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นางสาว พิสุทธิอาภรณ์	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นาย บทจรพายัพทิศ	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นาย จักรกฤษณ์ कुमार	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นางสาว วณิชานุกุลवास	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นาย พรหมมาศนารายณ์	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
เด็กหญิง เจ้าสายสศทรีรัก	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นางสาว ศิริโสภา	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นางสาว ดวงสุตาผ่องศรี	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นางสาว กุมาริหริลักษณ	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
เด็กชาย ทรงจักรวรรพินทร์	ฟังบุญ ณ อยุธยา	(ถึงแก่กรรม)	
นาย รามจันทรวัชรพงษ์	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
เด็กชาย ฤชงค์บรรจจรรณ	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
เด็กหญิง จันทรวัศมิ	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นาย ระฆวงษ์	ฟังบุญ ณ อยุธยา		
นางสาว นิลพงษ์อำไพ	ฟังบุญ ณ อยุธยา		

นาย ไกรกรกูร	ฟังบุญ ณ อยุธยา
นางสาว ประยูรกาพวรรณ	ฟังบุญ ณ อยุธยา
เด็กหญิง นวลจันทร์ธิดาราม	ฟังบุญ ณ อยุธยา
เด็กหญิง โสมยามส่องฟ้า	ฟังบุญ ณ อยุธยา

นางสาว สุนกเรศ	ฟังบุญ ณ อยุธยา
นางสาว ทักษิณีเขตจรตล	ฟังบุญ ณ อยุธยา
เด็กชาย อำพลปนัดดา	ฟังบุญ ณ อยุธยา

คำนำ

พระยาประสิทธิ์ศุภการ กับ พระยานิรุทธเทวา ได้มาปรารภ
แก่ข้าพเจ้าว่า ในการทำศพนมทนต์ผู้เป็นมารดา เขาปรารถนาที่จะ
ได้พิมพ์หนังสือสักเล่ม ๑ ซึ่งรวบรวมข้อความที่ข้าพเจ้าได้แต่งขึ้นไว้.
ข้าพเจ้าเต็มใจที่จะช่วยตามความประสงค์ของเขาทั้ง ๒, เพราะประการ ๑
นมทนต์ก็เป็นผู้ที่ใฝ่มีอุปการะคุณแก่ข้าพเจ้า, เป็นผู้ที่มีจิตจงรักภักดีใน
ส่วนตัวข้าพเจ้ามาตลอดชีวิต; อีกประการ ๑ พระยาประสิทธิ์ศุภการ
กับพระยานิรุทธเทวา ๒ คนพี่น้องนี้ นับว่าเป็นผู้ที่ได้เป็นอุปฐาก
ข้าพเจ้ามาตั้งแต่เด็กจนบัดนี้, ถ้าจะนับเรียงปีที่โตขึ้น ๑๖ ปี, มิได้มี
เวลาที่เห็นห่างไปเลย, เพราะแม่เมื่อยังอยู่ในเขตต้องเล่าเรียนอยู่นั้น
เมื่อกลับจากโรงเรียนและมีเวลว่างเขาก็ได้รับใช้ตามควรแก่ที่จะพอทำ
ได้, นับว่าเป็นผู้ที่ได้ทำคุณประโยชน์แก่ข้าพเจ้ามาก.

ในการเลือกหนังสือตามที่พระยาประสิทธิ์ศุภการและพระยานิ
รุทธเทวาขอนั้น, ข้าพเจ้าตั้งใจเลือกตามที่สำคัญ คิดว่าตัวนมทนต์เอง
จะชอบ. เมื่อรำพึงคิดว่า นมทนต์เคยได้สำแดงตนเป็นอุบาสิก, มีความ
เลื่อมใสใจมั่นจริงจริงในพระพุทธศาสนา แลเป็นผู้ประพฤติสัมมาจารี,
ข้าพเจ้าจึงได้เลือกเอาโอวาทที่ข้าพเจ้าได้เคยแสดงที่โรงเรียนมหาดเล็ก
ในวันวิสาขบูชา ๓ กัณฑ์, กับอนุศาสน์แสดงคุณานุคุณที่ข้าพเจ้า
ได้แสดงในวันวิสาขบูชา ณ หาดเจ้าสำราญอีกกัณฑ์ ๑, รวม ๔ กัณฑ์

เข้าเป็นหนังสือเล่มเดียว. อนุศาสน์ทั้ง ๔ ก็นั้นนมทนต์ได้พึ่งเอง
 และได้เคยกล่าวแก่ข้าพเจ้าด้วยว่าเป็นที่พอใจมาก. ฉะนั้นข้าพเจ้า
 เชื่อว่า ถ้าแม้มีญาณวิเศษทางใดที่อาจจะทราบไปถึงได้แล้ว นมทนต์
 จะรู้สึกพอใจในการที่ข้าพเจ้าได้รวบรวมหนังสือขึ้นแจกในงานศพ.

ขอผู้ที่ได้พบและอ่านหนังสือนี้จงตั้งใจกระทำสักการะพระรัตน-
 ไตรยด้วยความเลื่อมใสใจมั่น, แล้วและอุทิศส่วนกุศลส่งไปยังนมทนต์
 ผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นด้วยเทอญ ๖

๗๖๖.

พระบรมราชาโฆวาท
ในงานวิชาชะบูชา
ทรงแสดงแต่ครูและนักเรียน
ณ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง
ในพระบรมราชูปถัมภ์

เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

ข้าพเจ้าขอประทานโอกาสแก่เจ้านายซึ่งมีพระชนมายุสูงกว่า เพื่อที่จะกล่าวธรรมีกถาแก่นักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเหล่านี้.

ตั้งแต่บัดนี้มาแล้ว ได้เคยทำพิธีในวันวิชาชะบูชา ซึ่งเป็นวันสำคัญในศาสนาของเรา, เพราะเป็นวันพระราชสมภพ, วันตรัสรู้ และวันปรินิพพานของสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย; ถ้าจะแปลอย่างให้เข้าใจกันง่าย ๆ ก็คือเป็นวันเฉลิมพระชนม์พรรษาของพระพุทธเจ้าของเรานั่นเอง. เราทั้งหลายจะต้องเข้าใจว่าการที่มีพิธีเช่นนี้เพื่ออะไร และทำไมจึงจะต้องระลึกถึงพระพุทธเจ้า, กับทั้งเชื่อฟังคำสั่งสอนของท่านด้วย.

เราผู้เรียกตัวว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา จำจะต้องเข้าใจแจ่มแจ้งว่า พระพุทธเจ้าคืออะไร, พระธรรมเจ้าคืออะไร, พระสงฆ์เจ้าคืออะไร. ในข้อนี้ครั้งก่อนก็เคยได้อธิบายหนหนึ่งแล้ว แต่การ

อธิบายซ้ำอีกไม่เป็นของเสียหายอะไร.

พระพุทธเจ้าคือผู้ที่ได้ทรงตรัสรู้เอง โดยที่มึความรู้บังเกิดขึ้นใน
พระทัยของพระองค์พร้อมแล้ว, ทั้งได้ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามเห็น
ตามและประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจด้วย. ท่านผู้นี้เรียกว่าพระพุทธเจ้า.

พระธรรมเจ้า คือพระธรรมวินัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น, ที่เราเรียกกันว่าพระพุทธศาสนา.

พระสงฆ์เจ้า คือชนหมู่หนึ่งซึ่งได้สดับพระธรรมวินัยที่พระพุทธ-
เจ้าได้ทรงอนุศาสน์ไว้ และได้ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยนั้น แล้วนำ
มาสั่งสอนให้แก่ผู้อื่นสืบต่อ ๆ กันมา เราทั้งหลายจึงได้รู้และสดับ
รับฟังกันอยู่จนทุกวันนี้.

พระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์, ทั้ง ๓ นี้เรียกว่าพระรัตน-
ไตรย, คือแก้ว ๓ ประการ. รัตน แปลว่าแก้ว ในที่นี้หมายเอา
สิ่งที่ประเสริฐ; เพราะพระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์, นี้เป็นสิ่งที่
ประเสริฐ จึงได้เรียกว่าเป็นแก้วทั้ง ๓ ประการ. คุณของพระรัตนไตรย
จะกล่าวโดยย่อก็คือ:-

พระพุทธเจ้านั้นเมื่อได้ทรงตรัสรู้, คือรู้ดีรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
แล้ว, ถ้าหากพระองค์จะเก็บความรู้นั้นไว้และไม่สั่งสอนผู้อื่น ก็ไม่มี
ผู้ใดจะติเตียนได้, เพราะความรู้ใครได้มาแล้วก็ย่อมเป็นของคนนั้น;
แต่พระพุทธเจ้าของเราหาได้ประพฤตินั้นไม่. พระองค์ทั้งพระทัย
เผยแผ่ธรรมอันวิเศษนั้น ให้เป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลายด้วย, เพื่อ

คนทั้งหลายจะได้ปฏิบัติตาม ได้บรรลุความสุข, ระวังเสียซึ่งความทุกข์ โดยสมควรแก่สภาพของตน ๆ; นี่จึงนับว่าเป็นคุณของพระพุทธเจ้า.

ส่วนพระธรรมนั้น, เมื่อผู้ใดปฏิบัติตาม และตั้งตนมั่นอยู่ใน กลองธรรมแล้ว ยากที่จะเพื่องผลาหรือผิดพลาดด้วยประการต่าง ๆ นี่คือคุณของพระธรรม.

ส่วนพระสงฆ์ ซึ่งตัวท่านเองเป็นผู้ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย แล้ว, ท่านอุทิศสั่งสอนให้เราทั้งหลายปฏิบัติปฏิบัติชอบด้วย, นับว่ามีคุณเปรียบเหมือนนิคามารคากว่าไต่.

ผู้ที่รู้จักคุณพระรัตนไตรยดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้, และรู้สึกว่ พระรัตนไตรยย่อมเป็นที่พึ่ง นำให้ได้รับความสุขและกำจัดภัยได้จริง, จะหาสิ่งอื่นเปรียบมิได้, เรียกว่าผู้ถึงซึ่งพระไตรสรณาคม และชื่อว่า เป็นพุทธศาสนิกชน, คือผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง.

คราวนี้ว่าถึงการที่จะปฏิบัติให้เป็นธรรม, หรืออีกนัยหนึ่งว่าการ ถือศาสนาจะเป็นประโยชน์ไต่อย่างไร, ลองตรึกตรองดูให้ถี่. ในโลกนี้ ย่อมมีของเป็นคู่กัน - จะเรียกว่าสำหรับเป็นอริกันก็ว่าได้, คือความดี กับความชั่ว. ความดีเมื่อมีอยู่แล้วก็มี ความชั่วคอยประจันอยู่ด้วยเสมอ. ผู้ที่ตั้งใจบำเพ็ญแต่ความดี เมื่อมีความชั่วมากระทบใจเข้า ก็มักจะชวนให้ ใจปั่นป่วนรวนเรไปไต่, โบราณท่านจึงเปรียบความชั่วว่า เป็นมารหรือ ยักษ์ที่คอยจะกินคน, และมีไต่ว่าจะมีแต่ในศาสนาของเราศาสนาเดียว เมื่อไร, ถึงศาสนาอื่น ๆ เขาก็ว่ามีเช่นนี้เหมือนกัน.

ที่จริงเราทั้งหลายก็ย่อมจะรู้อยู่ด้วยกันแล้วว่า ความที่ย่อมจะ
 ทำให้ผู้ประพฤติได้ผลเป็นสุข, และความชั่วนั้นประพฤติเข้าก็ให้ผล
 เป็นทุกข์; ทุกคนย่อมแสวงหาความสุขที่ยั่งยืนอยู่เสมอทั้งในส่วนกายและ
 ส่วนใจ. แต่ความสุขเช่นนั้นจะได้ด้วยยาก; ความชั่วลเป็นที่กระทำ
 ได้ง่าย และมารย่อมคอยกระซิบให้เราทำอยู่เสมอด้วย, เช่นเราระวัง
 ตัวไม่ไปเที่ยวในที่ที่ไม่ควรเที่ยว, มันก็คอยเตือนว่าการประพฤติระวัง
 ตัวเช่นนั้น จะเรียกว่าเป็นสุขอย่างไรได้? เป็นความทุกข์ทางหาก.
 การไปเที่ยวเล่นเป็นการนำสนุกสนาน, ไม่ไปเที่ยวแม้แต่ कुछอยู่
 เช่นนั้นไม่เห็นน่าสบายเลย! ความชั่วคือมารมันย่อมคอยกระซิบชวนใจ
 เราให้เห็นผิดเป็นชอบอยู่เช่นนั้น. ก็เมื่อเราต้องคอยรบกับมารอยู่เสมอ
 ทำใจเราจึงจะรู้ได้ว่าสิ่งที่เราจะทำลงไปนั้นผิดหรือถูกดีหรือชั่ว? และ
 ถ้าเราจะต้องคอยคิดกันหาต้นเหตุกระทำเป็นการทดลองอยู่ทุกสัปดาห์ไม่ว่า
 จะทำสิ่งใด, จนที่สุดจะนั่งนอนยืนเดินก็จะมีต้องทดลองเสียทั้งสี่ชั้นหรือ,
 ที่ไหนจะมีเวลาทำกิจการอื่น ๆ ให้สำเร็จได้? คงไม่มีเวลาพอแน่นอน.
 เพราะเหตุนี้ ผู้ที่รู้หลักนักปราชญ์เมื่อได้พยายามค้นหาทดลองได้
 ความรู้สำเร็จที่แล้ว ว่าสิ่งนั้นถ้าประพฤติเข้าจะนำมาซึ่งความสุข, สิ่ง
 นั้นถ้าประพฤติเข้าจะนำมาซึ่งความทุกข์, ท่านจึงจดจำไว้สำหรับสั่งสอน
 เพื่อคนข้างหลังจะได้ไม่ต้องทดลองกันต่อไป.

ยกตัวอย่างเช่นไฟ บิถัมการคาท่านห้ามไม่ให้เราจับ เพราะ
 ท่านรู้แล้วว่าเป็นของร้อน, ถ้าไม่มีใครบอกเรา ๆ ก็คงจะต้องจับไฟ

ให้มือพองเสียก่อนแล้ว จึงจะได้ความรู้ว่าไฟเป็นของร้อน, เช่นนี้
 เป็นตัวอย่างเพียงต้น ๆ, ก็พระธรรมวินัย, ก็คำสั่งสอนของพระ-
 พุทธเจ้าของเรา, ซึ่งเป็นของละเอียดลึกซึ้งนั้น จะมีประโยชน์แก่ผู้ที่
 นับถือและปฏิบัติตามเพียงไร ย่อมจะพรรณนาได้ไม่มีที่สิ้นสุด. แต่
 จริงบรรดาศาสนาทั้งหลายย่อมประกอบด้วยคำสั่งสอนที่เป็นประโยชน์
 เช่นนี้ทั้งนั้น, แต่ฝ่ายเราผู้เป็นคนไทย, บ้านเมืองเราได้นับถือ
 พระพุทธศาสนามานานแล้ว, เราจึงควรเลือกถือพระพุทธศาสนาสืบ
 ต่อจากบิดามารดาปู่ย่าตาทวดของเรา. สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ของ
 เราได้ตรัสรู้ธรรมอันต้องแท้แล้ว จึงได้ทรงสั่งสอนพระสาวก. พระ
 สาวกก็ได้สั่งสอนเราทั้งหลายต่อ ๆ มา, เมื่อเราทั้งหลายได้รับคำ
 สั่งสอนรู้ผิดและชอบเช่นนี้แล้ว ก็ประพฤติได้ถูกต้องโดยไม่ต้องทดลอง
 เลือกกันด้วยตนเอง.

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนคนนำทาง ซึ่งชูประทีปขึ้นส่องให้
 เราได้แลเห็นหนทางที่ดำเนิน; ประทีปนี้คือพระธรรม. ผู้ใดที่ใส่ใจ
 พังธรรมเมื่อเวลาเทศน์ก็ดี, หรือเมื่อเวลาอ่านหนังสือก็ดี, ได้ชื่อว่า
 เป็นคนฉลาดรู้จักเดินเข้าหาดวงไฟ เพื่ออาศัยแสงสว่างแลเห็นทาง
 เดินได้แจ่มแจ้ง, ไม่ต้องเดินสอพลอหรือตกหลุมตกหล่ม, อาจเดินไปสู่
 สถานแห่งความสุขได้โดยสะดวก. ส่วนผู้ที่เกียจคร้านไม่ฝึกฝนใน
 ธรรมวินัยนั้น ก็ไม่ผิดอะไรกับผู้ที่เผลอที่ไม่รู้จักเดินเข้าหาดวงไฟ,
 ถ้าแม้ว่าตนเดินสอพลอหรือตกหลุมตกหล่มลงไป จะขัดผู้อื่นไม่ได้,

เพราะดวงประทีปอันส่องแสงสว่างก็ได้จุที่อยู่เสมอ, แต่ตัวเกียจคร้าน ไม่เดินเข้าไปหาแสงประทีปนั้นเอง, ความผิดจึงตกอยู่กับตนเอง. ถึงจะกล่าวว่าไม่มีผู้แนะนำชักชวนก็ไม่ได้ เพราะตัวของตัวเองมีหน้าที่ที่จะกระตือรือร้น, ตรงกับภาษิตบทหนึ่งที่ว่า “ตนของตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งแก่ตน,” คือตนของตนไม่ชวนช่วยกระทำตัวให้ดีแล้ว ถึงแม้จะมีผู้มีอำนาจสูงใหญ่ยกย่องสักเพียงไร ก็จะไปไม่ได้ตลอด. ผู้ที่นั่งอยู่เฉย ๆ คอยรอแสงไฟให้มาเอง ไม่เดินเข้าไปหาดวงไฟเพื่อให้ได้แสงสว่างดังนี้ นับว่าเป็นความผิดของตนเองที่เดียวจะโทษใครไม่ได้.

ยังมีคนอีกจำพวกหนึ่ง ซึ่งอวดดี, เชื่อตัวว่าเป็นคนเดินทางเก่ง ไม่ต้องมีไฟนำก็ได้, เท้าของตนเคยเดินชานาญอยู่แล้ว คงจะเดินได้ ไม่มีความพลาดพลั้ง. คนจำพวกนี้จะเรียกว่ากระไร ต้องเรียกว่า “ตาบอดสอศตาเห็น,” เพราะเขาเห็นว่าไม่จำเป็นต้องถือศาสนาก็ได้; ศาสนานั้นเรียนเสียเวลาเปล่า ๆ ไม่มีประโยชน์อะไร. ประทีปคือดวงไฟใหญ่ได้จุที่อยู่แล้ว เขาไม่ปรารถนาเอาตามองดูเสียทีเดียว, จึงไม่ผิดอะไรกับคนตาบอดที่สอศตาเห็นไปในทางที่ผิด ๆ. พวกเราทั้งหลายที่เป็นนักเรียนมหาดเล็กนับว่าเป็นผู้ที่ได้อยู่ในสำนักอันดี จะประพฤติตนเช่นนี้หาควรไม่ เราจะเข้าใจในคำสั่งสอนหรือยังก็ตาม, จงพยายามฟังโดยเคารพและตั้งใจจำไว้ให้มากที่สุดที่จะจำได้, เพื่อว่าเมื่อเติบโตใหญ่ต่อไปข้างหน้าจะได้รับผลอันดีงาม.

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น แบ่งเป็นหลายภาคหลายชนิด, และในภาคหนึ่ง ๆ ก็แบ่งออกอีกเป็นหลายหมวดหลายประการ, ถ้าจะเก็บมาสั่งสอนให้ละเอียดแล้ว ย่อว่าแคว้นเดียวเลย สอนกันทั้งปี ก็ไม่จบ; ถ้าจะกล่าวให้ฟังแต่ย่อ ๆ ก็เท่ากับอ่านสารบาญเรื่อง คงไม่ได้ประโยชน์อะไรนัก, เพราะฉะนั้นในวันนี้จึงจะเลือกนำมากล่าวแต่หมวดเดียว, ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งคติปฏิบัติอันเป็นธรรมที่สมควรแก่กฤตส์, สำหรับจะได้เป็นเครื่องเตือนใจทั้งชายหญิงผู้ใหญ่และเด็ก. ธรรมสำหรับกฤตส์เช่นนี้ เราทั้งหลายผู้มุ่งจะแสวงหาความงามความดีย่อมจะประพฤติก่อเป็นเนืองนิตย์, เพราะไม่ใช่สิ่งที่กินกำลังของเราไปเลย.

ธรรมหมวดที่จะแสดง ณ บัดนี้ท่านเรียกว่ากิตทั้ง ๖ ได้แก่บุคคล ๖ จำพวก คือ:-

- กิตเบื้องหน้า ได้แก่บิดามารดา.
- กิตเบื้องขวา ได้แก่ครูบาอาจารย์.
- กิตเบื้องหลัง ได้แก่ครอบครัวหรือบุตรภรรยา.
- กิตเบื้องซ้าย ได้แก่มิตร.
- กิตเบื้องต่ำ ได้แก่บ่าวไพร่.
- กิตเบื้องบน ได้แก่สมณพราหมณาจารย์.

บัดนี้จะว่าถึงกิตเบื้องหน้าซึ่งได้แก่บิดามารดา ว่าเราควรจะประพฤติก่อท่านเป็นการตอบแทนคุณท่านอย่างไร. กิจของเราที่จะพึงกระทำตอบแทนคุณบิดามารดาท่านจัดไว้เป็น ๕ สถาน คือ:-

สถานที่ ๑ บิถัมมารดาท่านได้เลี้ยงดูเรามาตั้งแต่เล็กจนโต, ได้
 หนุนนำเราให้อิ่มหนำสำราญปราศจากอันตรายทั้งปวง, ในเวลาบวช
 ใช้ท่านก็ได้รักษาพยาบาลเรามา; ครั้นเวลาท่านมีอายุมากแล้วเราเติบโต
 ขึ้นเราก็คควรสนองคุณท่าน โดยปฏิบัติดูแลเลี้ยงดูเป็นการตอบแทนท่าน
 บ้าง ให้ท่านได้ความสุขกายสุขใจ.

สถานที่ ๒ เราต้องรับทำกิจการของท่าน, เมื่อท่านมีธุระอะไร
 อย่าให้ท่านต้องออกปากใช้หรือวิงวอน; เรารู้ว่าท่านมีความปรารถนา
 อย่างไร เราก็ทำให้สำเร็จตามความปรารถนาของท่านให้ดีที่สุดที่จะ
 ทำได้.

สถานที่ ๓ เราต้องพยายามดำรงวงศ์สกุลของเราให้ดี, เป็นอัน
 ว่าสกุลของเรามีชื่อเสียงอยู่แล้ว ไม่ควรเราผู้เป็นบุตรจะประพฤติก
 ไรเอาแต่สบายส่วนตัวตามชอบใจเราฝ่ายเดียว; ต้องดำรงวงศ์สกุลให้มี
 ชื่อเสียงตลอดไปด้วย, จะให้มีผู้สรรเสริญว่า วงศ์สกุลนั้นเขาคือ, เขา
 รับสืบต่อกันมาได้โดยมั่นคงเป็นปึกแผ่น.

สถานที่ ๔ ต้องประพฤติตนให้สมควรได้รับทรัพย์มรดก. ข้อนี
 มุ่งความว่า ต้องประพฤติตนไม่ให้สุรุ่ยสุร่าย, ไม่เป็นผู้ใช้จ่ายทรัพย์
 โดยไม่รู้จักราคาของทรัพย์, ต้องเป็นผู้รู้จักออมสินและแสวงหาเพิ่ม
 เกิม, ให้สมควรที่จะเป็นผู้รับครอบครองทรัพย์มรดกที่บิถัมมารดาและ
 ญาติได้สะสมไว้ให้; ถ้าเรามาใช้จ่ายทำลายทรัพย์นี้เสียโดยหาประโยชน์
 มิได้แล้ว จะเป็นที่น่าโทมนัสในวงศ์สกุลของเรายิ่งนัก.

สถานที่ ๕ เมื่อบิคารมาคาราท่านล่วงลับไปแล้ว เราควรสนองพระเดชพระคุณท่าน, โดยทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ท่าน, และทำศพให้เป็นທີ່เรียบร้อยสมควรแก่ยศบรรดาศักดิ์, หรือบิคารมาคาราพอใจจะให้ทำอย่างไรก็ต้องทำให้อย่างนั้น.

ฝ่ายบิคารมาคาราเมื่อท่านได้รับความบำรุงจากเรามีใช้ท่านจะนั่งเฉยเสียเมื่อไร, ท่านย่อมจะอนุเคราะห์เราได้ถึง ๕ สถานเหมือนกัน คือ:-

สถานที่ ๑ ท่านจะห้ามเราไม่ให้ประพฤติชั่ว, และคอยตักเตือนว่ากล่าวเราในเวลาที่เราทำผิดต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก. การที่ท่านห้ามนี้เพราะอะไร? ก็เพราะท่านรู้อยู่แล้วว่า ความชั่วนั้นถ้าผู้ใดทำเข้าแล้วก็จะนำไปสู่ความทุกข์, ท่านผู้ใหญ่ท่านได้เคยพบเห็นมาก่อนเรา ท่านจึงให้ความรู้ของท่านในข้อนี้แก่เรา, เป็นเครื่องแสดงความเอ็นดูแก่เรา, นับว่าเป็นประโยชน์สำคัญยิ่งนัก.

สถานที่ ๒ ท่านชี้แจงให้เรารู้จักความดี, เพราะเพียงแต่ห้ามไม่ให้ประพฤติชั่วอย่างเดียวเท่านั้นยังไม่พอ, ท่านยังจะต้องสั่งสอนว่าสิ่งนี้ดีควรทำ, ถ้าทำเข้าแล้วจะได้ประโยชน์อย่างนั้น ๆ เป็นทางที่จะอุปการะแก่คุณสถานที่ ๑ ของท่านด้วยอีกส่วนหนึ่ง.

สถานที่ ๓ บิคารมาคาราจะจัดการให้เราศึกษาศิลปวิทยา เพื่อต่อไปเราจะได้มีทางทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบ. การที่ท่านให้ศึกษาศิลปวิทยานี้ก็เหมือนกับท่านให้ทรัพย์ของท่านแก่เรา, นับเป็นบำเหน็จพิเศษส่วนหนึ่ง.

สถานที่ ๔ เมื่อเรามีอายุสมควรแล้ว ท่านคงจะจัดหาภรรยาให้, และโดยท่านได้รู้ได้เห็นมาก่อนเราแล้ว ประกอบด้วยท่านมีใจรักเรา, ท่านคงจะเลือกหาให้แก่ที่ที่สมควรแก่เรา, เช่นนี้ก็นับว่าท่านให้ลาภสำคัญอีกอย่างหนึ่งเหมือนกัน.

สถานที่ ๕ ท่านคงจะมอบทรัพย์สินสมบัติให้แก่เราในสมัยกาลอันควร; เมื่อท่านเห็นว่าเราประพฤติดุศีลสมควรเป็นผู้รับทรัพย์สินมรดกได้แล้ว ท่านคงทำพินัยกรรมมอบให้.

นี่นับว่าบิดามารดาตอบแทนความปฏิบัติที่เราได้กระทำต่อท่าน, เพราะฉะนั้นการที่เราปฏิบัติท่าน จะนับว่าเราขาดทุนไม่ได้เลย. สิ่งที่เราได้กระทำไปนั้น น้อยกว่าที่เราได้รับจากท่านเสียอีก, เรา่อมเป็นผู้ได้เปรียบท่านมากมายนัก.

คราวนี้จะกล่าวถึงทิศเบื้องขวาได้แก่ครูบาอาจารย์. หน้าที่ที่ศิษย์จะต้องบำรุงอาจารย์นั้นก็มิได้อยู่ ๕ สถานที่ คือ:-

สถานที่ ๑ ศิษย์ควรเคารพท่านโดยความอ่อนน้อมทุกเมื่อ, ไม่ควรทำเพิกเฉยหรือรู้สึกเป็นคนอื่น เพราะท่านเป็นผู้มีคุณแก่เรามาก.

สถานที่ ๒ ศิษย์ควรรับใช้สรวายและกระทำตนให้เป็นที่น่าพอใจ และรักใคร่ของครู, เมื่อมีกิจการที่เราพอจะทำให้แก่ท่านได้ก็ทำให้, เช่นนี้จะชวนให้ครูมีความพอใจและรักใคร่เรามากขึ้น.

สถานที่ ๓ ศิษย์ต้องเชื่อฟังคำอาจารย์สั่งสอนทุกประการ, ไม่ว่าในการวิชาหรือความประพฤติ.

สถานที่ ๔ ศิษย์ควรอุปฐากอาจารย์ในที่ที่พอจะทำได้, เป็นต้นว่าอาจารย์ป่วยก็เอาใจใส่หมั่นเยี่ยมเยียน และหามคหโมไปรักษา; เมื่ออาจารย์ต้องการสิ่งใดที่พอจะหาให้ได้ก็หาให้.

สถานที่ ๕ เวลาที่อาจารย์สอนศิลปวิทยาให้, ศิษย์ต้องตั้งใจเรียนด้วยความเคารพ, คือตั้งใจเรียนด้วยรู้สึกว่าได้รับสิ่งที่ดีที่จะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตน; เมื่อตั้งใจเรียนหรือเรียนโดยเคารพเช่นนี้ การเล่าเรียนก็จะเจริญได้ผลงอกงามรวดเร็ว.

เมื่อศิษย์ได้ปฏิบัติอาจารย์ใน ๕ สถานี้แล้ว อาจารย์ก็ย่อมจะตอบแทนศิษย์ด้วยความอนุเคราะห์ ๕ สถานเหมือนกัน คือ :-

สถานที่ ๑ อาจารย์ย่อมจะคอยแนะนำในทางวิชาที่ดีทั้งปวงให้แก่ศิษย์. เมื่ออาจารย์มีความรักใคร่ตั้งใจแนะนำจริง ๆ แล้ว ศิษย์ก็ย่อมจะได้รับโอวาทคำสั่งสอนแนะนำที่ดีโดยละเอียดตลอด.

สถานที่ ๒ อาจารย์ย่อมให้ศิษย์ได้เรียนดี, คือเอาใจใส่ช่วยเหลือในการเรียนของศิษย์, ตรวจตราให้ศิษย์ได้เล่าเรียนรับความรู้เป็นอย่างดีและเร็วด้วย.

สถานที่ ๓ อาจารย์ย่อมจะสอนวิทยาให้แก่ศิษย์โดยสิ้นเชิง, คือมิได้มีปิดบัง; อะไรที่ท่านรู้เพียงไรท่านก็สอนให้เพียงนั้น ไม่มีอำพรางหรือหวงวิชา.

สถานที่ ๔ อาจารย์ย่อมยกย่องศิษย์แก่เพื่อนฝูงและคนทั้งหลายทั่วไป, เป็นการช่วยเชิดชูให้ปรากฏกิตติคุณของศิษย์โดยสมควร.

สถานที่ ๕ ถ้าจะเรียกตามภาษาวัด ก็เรียกว่าทำการป้องกันให้
ในทิศทั้งหลาย, คืออาจารย์ย่อมจะมีเพื่อนฝูงและคนรู้จักชั้นชื่อนี้ใน
ที่ต่าง ๆ, เมื่อศิษย์ไปสู่ที่ใด ๆ ปรากฏว่าเป็นคนไปแต่สำนักนั้น ๆ เป็น
ศิษย์ของคณนั้น ๆ ผู้ที่เขารู้จักอาจารย์ เขาก็พลอยเชื่อถือต้อนรับและ
ให้ความอนุเคราะห์ต่าง ๆ; ยิ่งได้มีค่ายก่อกองหรือแนะนำไปจากอาจารย์
ด้วย ก็จะได้ได้รับความอุปถัมภ์มากขึ้น, อันนี้ได้ชื่อว่าอาจารย์ทำความ
ป้องกันให้ในทิศทั้งหลาย.

ทิศเบื้องหลัง คือภรรยา, ว่าด้วยอาการที่สามสมควรจะบำรุง
ภรรยาอย่างไร สามสมควรบำรุงภรรยาด้วยอาการ ๕ สถาน คือ:-

สถานที่ ๑ สามสมควรยกย่องภรรยา, คือเลี้ยงดูอย่างออกหน้าออก
ตา, จะไปไหนก็แสดงความรับรองเช่นนั้น, ไม่แสดงอาการปิดบัง
ด้วยความกระดาก, หรือทำเหมือนหนึ่งจะปฏิเสธว่าเป็นคนอื่น ซึ่ง
ไม่นับว่าเป็นวิธีเลี้ยงดูและทะนุบำรุงภรรยาโดยชอบธรรม.

สถานที่ ๒ ไม่ดูหมิ่นและไม่ถือว่าภรรยาเลวกว่าตน, ย่อม
ยกย่องภรรยาให้เสมอตน, อย่างที่เรียกว่าเป็นคู่หัวหัวเมีย, ไม่ใช่ทำ
กับเขาเหมือนหนึ่งทาส.

สถานที่ ๓ ไม่ประพฤติก่อล่วงใจภรรยา, กล่าวคือไม่เป็นคนเลว
เจ้าชู้; ถ้าภรรยาเขาห้ามไม่ให้ประพฤตินอกใจเขา ก็ไม่ควรขัดขืน.

สถานที่ ๔ มอบความเป็นใหญ่ให้แก่ภรรยา, แปลว่าตั้งให้
เป็นแม่เรือน และมอบการงานในเรือนที่พอจะแบ่งได้เป็นส่วนหนึ่ง

ให้เป็นหน้าที่ของภรรยาทำ.

สถานที่ ๕ หาเครื่องแต่งตัวให้ตามสมควร ที่จะไม่ให้ภรรยาต้องอับอายขวยหน้าเขา.

เมื่อเราอนุเคราะห์ภรรยาเช่นนี้ เราก็ต้องได้รับความบำรุงจากภรรยา ๕ สถานที่้วยเหมือนกัน คือ:-

สถานที่ ๑ ภรรยาไม่ละทิ้งการงานในบ้านเสีย, ย่อมจัดการบ้านเรือนให้เป็นระเบียบเรียบร้อย, เข้าของทุกอย่างก็ถือว่าเหมือนของตัว, ไม่นึกว่าสิ่งนั้นไม่ใช่ของข้า สิ่งต่างหากเป็นของข้า, เมื่อเวลาสามีไปทำการงานมอบหน้าที่ให้ภรรยาดูแลการทางบ้าน ภรรยาที่ต่างหูต่างตาให้ทุกอย่าง, เช่นนี้เป็นหน้าที่ของเมียที่ควรจะได้ทำ.

สถานที่ ๒ ย่อมจะเอาใจใส่สงเคราะห์กันข้างเคียงของผัว, คือเอื้อเฟื้อต่อญาติมิตรและบ่าวไพร่ของผัว, คือเหมือนหนึ่งว่าเป็นญาติมิตรและบ่าวไพร่ผู้คนของตัวเอง, ไม่เกียจงอนว่าคนนั้นเป็นพี่น้องของคุณเท่านั้นต่างหาก, คนนี้บ่าวของคุณต่างหาก; ถ้าคิดเกียจงอนอยู่เช่นนี้ ก็ย่อมจะเกิดความไม่เรียบร้อย, และทำให้ผัวได้รับความรำคาญ, อาจเป็นเหตุให้ถึงแก่ผิดใจกันก็ได้; เพราะฉะนั้นในข้อนี้ไม่ใช่สักแต่ว่าแนะนำเท่านั้น, ต้องขอกำชับว่าเป็นความจำเป็นแท้ที่เมียจะต้องเอาใจใส่ให้มาก, จะต้องรู้สึกว่าเป็นกิจสำคัญของแม่เรือนอย่างยิ่ง.

สถานที่ ๓ ภรรยาไม่ประพฤตินอกใจสามี, คือยอมซื้อตรงต่อสามีรักใคร่ในสามีอยู่เสมอ.

สถานที่ ๔ รักษาทรัพย์ที่สามี่หามาได้, ไม่ใช่ทรัพย์สมบัตินั้น ให้หมดเปลืองเกินสมควรจนสามี่ต้องชวนชวหาไม่มีเวลาพักผ่อน; หรือยิ่งร้ายกว่านั้น, เช่นภรรยาประพฤตินเป็นคนทำลายทรัพย์ จับจ่ายไขว่เขวจนเกิดหนี้สิน, ทำให้ผัวได้ความเดือดร้อน, หรือถึงแก่ปล่อยสติพลอยกระทำผิดตามเมียไปด้วย, เทียวหยิบฉวยฉกฉวยกยอกจนต้องรับพระราชอาญา, เช่นนี้ก็อาจจะเป็นไปได้; ผู้หญิงก็ไม่ควรจะประพฤตินั้นเลย, เพราะฉะนั้นท่านจึงว่าเมียดีจะต้องรักษาทรัพย์สมบัติของผัว.

สถานที่ ๕ ไม่เกียจคร้านต่อการงานทั้งปวง, ถึงจะมีบ่าวไพร่ใช้ส่วยก็ไม่ปล่อยและทอดทิ้งให้ทำตามอำเภอใจบ้าง, จะเป็นช่องให้การทำงานเสื่อมเสีย; ขรรพมาแม่เรือนที่ดี ตัวเองจะต้องลงมือทำให้เป็นแบบอย่างบ้าง, แล้วควบคุมใช้ส่วยตรวจตราให้คนใช้ทำให้เรียบร้อยตามหน้าที่, จึงจะสมควรที่เป็นแม่เรือนดูแลการงานได้รอบคอบจริง.

ทิศเบื้องซ้ายได้แก่มิตร. การบำรุงมิตรก็มีอยู่ ๕ สถาน คือ:-

สถานที่ ๑ ควรให้ปันสิ่งของที่เราพอจะแบ่งปันให้ได้แก่มิตรโดยไม่หวงแหนเกินไป, เช่นของ ๆ เรามีอยู่มากก็ควรจะให้เผื่อแผ่แบ่งปันให้แก่มิตร, พอเป็นเครื่องแสดงน้ำใจไมตรีต่อกันบ้าง.

สถานที่ ๒ พுகจากมิตรให้ไฟระแ่มขึ้นสมที่มีน้ำใจไมตรีรักใคร่กัน, อย่าใช้วาจาที่คัดรอนว่าวรานเป็นเครื่องบาดหมางใจกัน; ถ้าถึงคราวที่จะต้องว่ากล่าวตักเตือน ก็ตักเตือนกันได้ฉันท้เพื่อน.

สถานที่ ๓ จงประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่มิตร, เปนต้นว่าเมื่อได้รับความรู้ ก็ควรนำมาสู่มิตรให้มิตรได้รับประโยชน์ด้วย, หรือเมื่อมีโอกาสนะทำประโยชน์ให้แก่มิตรได้อย่างไรก็จงทำให้ โดยมีความมุ่งหมายแต่ที่จะให้เป็นประโยชน์แก่มิตรเสมอด้วยตนเอง.

สถานที่ ๔ ควรทำตนให้เสมอกันเสมอปลายกับมิตร, ไม่ควรดูถูกมิตร หรือถือถือว่าตัวดีกว่ามิตร; ต้องคิดเสียว่าเพื่อนกับเราต้องเสมอกัน.

สถานที่ ๕ ไม่แก่งกล่าววาจาที่คลาดจากความจริง, คือไม่ยอจนเกินไป หรือติให้มากไปกว่าความผิด; เมื่อมิตรทำความผิดก็ควรสรรเสริญความดีของมิตรแต่ตามความจริง เพื่อให้มิตรเกิดปิติยินดีรื่นรมย์ในกิจการอันดีงามที่ได้กระทำล่วงไปแล้ว, และเป็นปัจจัยที่จะให้พยายามทำต่อไปอีก. การสรรเสริญกันเช่นนี้ คนสมัยใหม่เขามักเรียกว่า ป. จ. คือประจบ, แต่ที่จริงสรรเสริญกับประจบผิดกัน; สรรเสริญนั้นกล่าวแต่เฉพาะความจริง ด้วยเจตนาอันดีสำหรับให้ได้ประโยชน์เป็นความรื่นรมย์แก่ผู้ที่ได้รับสรรเสริญดังกล่าวแล้ว, แต่ประจบนั้นไม่จำเป็นจะเป็นความจริงเลย และเจตนาที่ไปข้างหมายประโยชน์ส่วนตัวผู้กล่าวมากกว่าอื่น, เช่นว่าคำก็คำด้วย, ว่าเขาก็ขาวด้วย, พอให้ถูกใจ, จะคำจะขาวจริงหรือไม่จริงก็ช่าง.

ส่วนการตินั้น เมื่อความผิดของเพื่อนได้ปรากฏขึ้นแล้วจึงติ, และติแต่เท่าที่ผิด, อย่าแก่งใส่ความให้มากเกินไป; ควรชี้แจงให้

มิตรเห็นความผิด เพื่อแก้ไขเสียจึงจะสมควรที่เป็นมิตรกัน.

เมื่อมิตรได้รับความอนุเคราะห์จากเรา ๕ ประการดังนี้แล้ว มิตรก็ย่อมจะตอบแทนเรากลับ ๕ ประการเหมือนกัน คือ:-

สถานที่ ๑ เมื่อเราจะเข้าไปในทางที่ผิด มิตรก็ย่อมจะตักเตือนเรากลับไม่ยอมให้เราได้รับความเสื่อมเสีย.

สถานที่ ๒ ช่วยป้องกันรักษาทรัพย์สินสมบัติของเรา มิให้เสียหายไปในเวลาที่เราไม่ทันระวัง.

สถานที่ ๓ เมื่อมีภัยมาถึงเราแล้ว ก็จะได้อาศัยเพื่อนเป็นที่พึ่งพำนักช่วยแก้ไขเพื่อระงับภัยนั้น.

สถานที่ ๔ เพื่อนย่อมไม่ละทิ้งเราในยามวิบัติ, เช่นเมื่อถึงคราวมีเคราะห์ได้รับความยากลำบาก เพื่อนก็คงจะตามเป็นเพื่อนอยู่นั่นเอง, และตามหน้าที่ของเพื่อนจะช่วยเหลือแก่เราได้อย่างไรก็คงจะช่วย. แต่ในที่นี้ข้าพเจ้าขออธิบายตามอัธยาศัยเล็กน้อย. ยังไม่ได้พบว่า มีท่านบรรณานุกรมผู้ใด ได้อธิบายไว้แล้วอย่างไรในที่ใดบ้าง; ก็มีผู้มักจะพูดกันโดยมากว่า “เมื่อเวลาเรายังดี ๆ ก็มีผู้คนนับถือ, ครั้นเสียต่ำลงไปเขาก็กลับตูด นี่มันไม่เป็นมิตรจริง.” ข้าพเจ้าขอถามว่าผู้ที่พูดเช่นนั้น เป็นผู้ประพฤติดุกตองตามธรรมของมิตรแล้วหรือ? ถ้าตัวเองไม่ซื่อตรง, ไม่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม, จะคอยแต่เอาเปรียบเขาข้างเดียว, จะให้แต่เขาประพฤติดุกตองตามธรรมไปฝ่ายเดียว, ส่วนตัวนั้นประพฤติดุกตองอย่างไร ๆ ก็ได้ เช่นนี้จะถูกหรือ? ข้าพเจ้า

เห็นว่าผิด. มิตรที่แท้ควรประพฤติเป็นกัลยาณมิตรทั้งสองฝ่าย; ที่จะให้เป็นกัลยาณมิตรไปแต่ฝ่ายเดียวย่อมเป็นไปได้โดยไม่ต้องอยู่เอง. เปรียบเหมือนเราจะทบมือ ถ้าทบข้างเดียวจะตึงได้ที่ไหน, ต้องทบพร้อมกันทั้ง ๒ ข้างจึงจะตึงได้; มิตรก็เช่นนั้นเหมือนกัน. ข้อนี้เป็นความเห็นของข้าพเจ้าเองไม่ใช่อ้างว่ามีในอรรถกถา.

สถานที่ ๕ มิตรย่อมนับถือตลอดจนกระทั่งวงศ์ญาติของมิตร, ถือนับถือเพื่อนอย่างไร ก็ต้องนับถือตลอดจนถึงญาติวงศ์ของเพื่อนด้วย.

ทิศเบื้องต่ำได้แก่บ่าวไพร่ นายก็ควรบำรุงบ่าวด้วย ๕ สถานเหมือนกัน คือ :-

สถานที่ ๑ จัดการงานให้บ่าวทำตามสมควรแก่กำลัง, คืออย่าพอกการทำงานลงไปเหลือบ่ากว่าแรงที่จะทำได้.

สถานที่ ๒ ให้อาหารและบำเหน็จในเวลาอันควร, คือเลี้ยงดูให้อิ่มหนำ, เมื่อเวลาทำศึกก็ให้บำเหน็จรางวัลบ้างตามสมควร.

สถานที่ ๓ เมื่อยามบ่าวเจ็บไข้ นายต้องเอาธุระรักษาพยาบาล. ข้อนี้สำคัญมาก, เพราะการเจ็บไข้นี้อย่าว่าแต่คนที่เกี่ยวข้องกันเลย, แต่คนอื่นแท้ ๆ เรายังต้องช่วยเหลือ เพราะเราต้องมีความกรุณาแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน; ยิ่งเป็นผู้ที่มีเกี่ยวข้องได้ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันเช่น บ่าว ก็ยิ่งจะต้องเอาเป็นธุระให้มากขึ้น.

สถานที่ ๔ ตามภาษาวัยกกล่าวไว้ “เลือกอาหารอันมีรสแปลก ๆ

ให้กิน;" แต่ข้าพเจ้าอยากจะเข้าใจให้กว้างขวางออกไปกว่านั้น, คือ
รสในที่นี้ไม่เฉพาะแต่อาหาร, เพราะการเลี้ยงดูก็มีอยู่ในข้อข้างต้นแล้ว,
รสในที่นี้จะต้องขยายให้กว้างออกไปถึงธรรมรส, คือนายจะต้องคอย
แนะนำในความดี บอกสิ่งที่ควรรู้ที่ควรทำให้แก่บ่าวด้วย.

สถานที่ ๕ ปล่อยให้หยุดในสมัยอันควร, คือให้มีเวลาว่างจาก
การงาน สำหรับพักผ่อนร่างกายและเพื่อความสนุกสำราญบ้าง, เช่นนี้
จึงจะเรียกว่านายประพฤตินี้อ่อนน้อม.

ส่วนบ่าวเมื่อนายได้ให้ความบำรุงทั้ง ๕ สถานนั้นแล้ว ก็ควร
ต้องตอบแทนบุญคุณของนายเป็น ๕ สถานเหมือนกัน. แต่บ่าวสมัยใหม่
โดยมากเขามักจะเห็นว่านายควรจะบำรุงเขาข้างเดียว, เขาไม่จำเเนนที่จะ
ต้องเอาใจใส่ตอบแทนบุญคุณของนายนัก. หน้าที่ของบ่าวที่ควร
จะตอบแทนนายนั้นดังนี้ คือ:-

สถานที่ ๑ บ่าวควรจะลุกขึ้นทำงานก่อนนาย.

สถานที่ ๒ บ่าวควรจะเลิกงานทีหลังนาย. ทั้ง ๒ สถานนี้บ่าว
สมัยใหม่เขามักเห็นตรงกันข้าม.

สถานที่ ๓ บ่าวควรจะรับของแต่ที่นายให้. ข้อนี้บ่าวสมัยใหม่
เขาก็มักจะถือเสียว่า ของนายก็เหมือนของบ่าว ๆ ก็เหมือนของนาย,
ไม่ใช่คนอื่นคนไกลที่ไหนมา, เพราะฉะนั้นเขามักถือวิสาสะ เลื่อน
เอาตามชอบใจของเขาเสียทีเดียว, มีบุหรีดี ๆ ของนายเป็นต้น.

สถานที่ ๔ บ่าวควรจะทำกรงานให้ดีที่สุดที่ตนจะทำได้. ข้อนี้

ก็อีกนั่นแหละ, บางทีเขาก็เห็นว่าไม่จำเป็น.

สถานที่ ๕ บ่าวควรจะนำเอาคุณของนายไปสรรเสริญให้คนอื่นฟัง. แต่โดยมากส่วนคุณเขามักจะลืมเสีย, ส่วนความผิดของนายนั้นแหละ เขามักเอาใจใส่จดจำไปนินทาให้ผู้อื่นฟังได้บ่อย ๆ, และเมื่อจะกล่าวถึงนายแล้ว เขามักจะขึ้นชื่อว่า “นายมันอย่างนั้น, นายมันอย่างนี้;” หนักเข้า ๆ นายจะต้องกลับเรียกบ่าวว่าท่านคอกกระมัง?

อันว่าหน้าที่ในระหว่างนายกับบ่าวนี้, เราผู้มีบ่าวควรจะต้องจดจำไว้จะได้ทำหน้าที่ของเราให้ถูก; แต่ส่วนบ่าวนั้นเขาจะทำให้เราหรือไม่ทำให้เราก็ก็นั่นแหละ.

ทิศเบื้องบนได้แก่สมณพราหมณาจารย์; ที่เราจะต้องบำรุงนั้น, มีอยู่ ๕ สถานซึ่งคนโดยมากเขาย่อมได้ทำอยู่ดีแล้ว คือ:-

สถานที่ ๑ บำรุงด้วยกายกรรม, คือจะทำอะไร ๆ เพื่อสมณพราหมณาจารย์ ก็ให้ทำประกอบด้วยเมตตาแลหวังดีต่อ.

สถานที่ ๒ บำรุงด้วยวจีกรรม, คือเมื่อจะพูดอะไร ๆ ก็ให้ประกอบด้วยเมตตาและความหวังดีต่อ.

สถานที่ ๓ บำรุงด้วยมโนกรรม, คือให้ระลึกถึงด้วยเมตตาจิต.

สถานที่ ๔ บำรุงด้วยไม่ห้ามปรามมิให้เข้าบ้าน. คือเวลาที่ท่านไปมาควรทำความรับรองให้ดี ไม่ใช่ปิดประตูใส่หน้าท่าน.

สถานที่ ๕ บำรุงด้วยอามิสทาน, คือปัจจัยทั้ง ๔, ได้แก่เครื่องนุ่งห่ม, อาหาร, เสนาสน์, เครื่องยา, ตามควรแก่ท่านและตามกำลัง

ของเราที่จะบำรุงได้.

สมณพราหมณาจารย์เมื่อได้รับความบำรุงเช่นนี้ ก็ย่อมตอบแทน
เราด้วยคุณ ๖ สถานคือ:-

สถานที่ ๑ ห้ามไม่ให้ทำชั่ว.

สถานที่ ๒ ให้ตั้งอยู่ในความดี.

สถานที่ ๓ อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม, คือเมื่อจะช่วยเหลือ
อย่างหนึ่งอย่างใด ย่อมทำด้วยน้ำใจที่หมายดีมีความบริสุทธิ์อยู่เสมอ.

สถานที่ ๔ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง, คือธรรมอันประกอบ
ด้วยคุณต่าง ๆ.

สถานที่ ๕ ทำสิ่งที่ได้เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้งขึ้น, คืออธิบาย
ให้เราเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นในข้อที่เราได้ฟังแล้ว แต่ยังไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง
ชัดเจน.

สถานที่ ๖ บอกทางสวรรค์ให้, คือทางดีทางชอบ หรือ
ทางบุญทางกุศลนั่นเอง, เหล่านี้ย่อมเป็นกิจที่ควรสมณพราหมณาจารย์
จะเป็นผู้กระทำทั้งสิ้น.

ธรรมที่ข้าพเจ้านำมาแสดงแล้วนี้ย่อมให้เห็นได้ชัดว่า ที่คนเรา
จะมุ่งหาประโยชน์ตนฝ่ายเดียวนั้นไม่ได้, จำต้องคิดทำประโยชน์ให้แก่
ผู้อื่นด้วยจึงจะนับว่าเป็นคนดีจริง. เมื่อได้รับประโยชน์ของผู้อื่นแล้ว
ก็ต้องตอบแทนบุญคุณเขา, ไม่ควรคิดเอาแต่ได้ของตัวฝ่ายเดียว,
เพราะคนเราเกิดมายุ่อมต้องอาศัยซึ่งกันและกันในกิจการทั่วไป. ใคร

เลยในโลกนี้จะแสดงได้ว่าคนมีกำลัง, มีอำนาจ, และมีปัญญาพอที่จะ
ดำรงตนอยู่ได้แต่ผู้เดียว, ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น. ข้าพเจ้าไม่เห็นมีใคร
จะกล้าอวดได้เช่นนั้น นอกจากคนที่มีโมหะจริตครอบงำอยู่.

คนเรามีชีวิตอยู่ได้ทราบโค ก็ต้องประพฤติดูใจผู้อื่นอยู่ทราบ
นั้น; ถ้าเราไม่ประพฤติดูใจผู้อื่น เราจะเป็นสุขได้อย่างไร, เราจะ
เอาข้าวที่ไหนกิน, เราจะไต่เครื่องอุปโภคบริโภคทั้งปวงมาจากไหน; เรา
จะทำของเราขึ้นใช้เองกินเองให้พอความต้องการทั้งหมดไหวหรือ? ตาม
ธรรมชาติเมื่อคนอื่นเขาได้อาศัยเรา ๆ ก็ย่อมได้อาศัยเราด้วยเหมือนกัน,
ต่างคนต่างต้องอาศัยแลกเปลี่ยนทดแทนกันอยู่ทั้งนี้ทั่วไป ไม่เลือกหน้า.
ในสมัยนี้การประพฤติดูใจผู้อื่นเขามักเหมือนกันว่าเป็นประจวบ; แท้จริง
การเอาใจกันก็เปรียบเหมือนหวานข้าวลงในนาอันเอง, ถ้าไม่หวาน
ก่อนทำไมจึงจะได้ข้าวกิน. ถ้าเราจะให้เขาอนุเคราะห์เรา, เราก็ต้อง
อนุเคราะห์เขา, อย่างน้อยก็ด้วยการแสดงวาจาไพเราะเป็นเครื่องผูก
ไมตรีกัน, ที่เรียกว่าปิยวาจา; ถ้าเราพูดขู่ทวาดเขา ๆ ขู่ทวาดเอาเรา
บ้าง เราก็โกรธไม่ใช่หรือ? เพราะฉะนั้นการที่เราทำดีต่อผู้อื่น ก็
เพื่อให้เขาทำดีต่อเราบ้างเท่านั้น; ถ้าเราอยากให้เขาชมเรา เรา
ก็ต้องรู้จักชมเขาบ้างเหมือนกัน. รวบรวมความว่า, ในโลกนี้สิ่งทั้งปวง
ย่อมอาศัยกันแลกัน เราจะหมายกินเปล่าหรือเอาแต่ได้ข้างเดียวไม่ได้;
เราต้องทำประโยชน์ให้เขา ๆ จะได้ทำประโยชน์ให้แก่เราบ้าง, ช้อน
เป็นสำคัญนัก. ทุก ๆ ศาสนาก็สั่งสอนเช่นนั้นเหมือนกันหมด, เพราะ

ฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายซึ่งได้ฟังแล้ว จงจำไปสั่งสอนบุตรหลาน
 ต่อๆ ไป, ไม่ควรไปเก็บไว้หนึ่ง ๆ. ถ้าใครเป็นครูก็ควรจะไปแนะนำ
 ให้ศิษย์ฟัง.

ในที่สุดนี้ข้าพเจ้าขออวยชัยให้พรแก่ท่านทั้งหลาย, ขอให้ท่านมี
 ความสุขสำราญ และให้ได้รับผลตามความปรารถนาทุกประการเถิด ฯ

พระบรมราชาบาท อนุศาสน์

ในงานวิชาบูชา

ทรงแต่งตั้งแต่ครูและนักเรียน

ณ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง

ในพระบรมราชูปถัมภ์

เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

บัดนี้หม่อมหลวงกลสมัยอันเป็นที่นิยมแห่งชาวเราผู้เป็นพุทธศาสนิกชนได้วนมาถึงอีกครั้งหนึ่งแล้ว, ก็วันที่ตรงกับวันประสูตร์, วันตรัสรู้, และวันปรินิพพาน แห่งสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้าของเราทั้งหลาย, ผู้ทรงพระเมตตากรุณาแก่โลกาที่เปรียบมิได้, เราทั้งหลายผู้เป็นพุทธศาสนิกชน ย่อมรู้สึกรำลึกถึงพระคุณแห่งพระองค์อยู่มิได้ขาด, จึงถือเอาโอกาสที่อภิรักษ์ขัตติยได้เวียนกลับมาอีกครั้งหนึ่งนี้ เพื่อมาชุมนุมพร้อมกันกระทำการวิชาบูชา, ถวายสมานะจิตอันพร้อมเพรียงกัน, เปล่งเสียงประณามพระวิคานะไตรอยอันเป็นที่พึงของเราทั้งหลายด้วยน้ำใจอันเต็มไปด้วยความจงรักภักดี.

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราได้ทรงมีพระคุณอันใหญ่ยิ่งแก่เราทั้งหลายแล้วนี้, เราทั้งหลายผู้ตั้งใจเป็นคนดีก็ย่อมจะต้องประพฤติตนเป็นคนกตัญญู รู้จักบุญคุณซึ่งพระองค์ได้ทรงมีแก่เรา

ทั้งหลายมาแล้วปานใด, และเพื่อแสดงความกตัญญูของเราให้ปรากฏแก่โลก ว่าเป็นของที่มีอยู่ในใจจริง, ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เราโอ้อวดเล่นแต่ด้วยปากพอลวงโลกเท่านั้น, ดังนั้นเราก็ควรที่จะตั้งใจปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้มากที่สุดที่จะทำได้.

จริงอยู่ ธรรมะซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงมานั้น เป็นหลักแห่งความประพฤติอย่างสูงสุดซึ่งมนุษย์จะพึงประพฤติได้, และอาศัยเหตุที่มนุษย์เราโดยมากย่อมมีกิเลสหนาแน่นอยู่ คือมีความพอใจตามใจตัวเองอยู่มาก, จึงยากที่จะประพฤติให้ได้แม้แต่ใกล้เคียงหลักธรรมะของพระพุทธเจ้าทุก ๆ สถาน. เหตุนี้จึงเป็นช่องให้บุคคลบางจำพวกถือโอกาสพுகจาให้ผู้อื่นลบล้างความพยายาม, โดยยกเอาความยากแห่งธรรมะมาแสดงให้เห็นว่า เป็นของเหลือวิสัยที่มนุษย์จะประพฤติได้, เพราะเป็นของผิดธรรมดาโลก.

คำว่า “ธรรมดาโลก” นี้ เป็นคำที่บุคคลสมัยนี้บางคนซึ่งวางตนเป็นผู้มีความรู้และมีความคิด, และเคยเรียนวิชาอย่างฝรั่ง, มักพอใจชอบพูดอยู่บ่อย ๆ; แต่ผู้ที่พูดคำนี้บ่อย ๆ บางทีก็ไม่ได้เข้าใจเลย ว่าแท้จริงแปลว่าอะไร, เป็นแต่รู้สึกว้าเหวเป็น “ฝรั่ง” ก็พูดไปกระนั้นเอง. ฝ่ายผู้ฟังเมื่อได้ยินเขาอย่าง “ธรรมดาโลก” พล่อย ๆ อยู่ ก็ออกจะตกตลึง, เพราะเข้าใจผิดคิดว่าผู้พูดนั้นเขามีความรู้อย่างหนึ่งซึ่งตนเองไม่รู้, ดังนั้นก็เลยเพลินไปจนยอมเชื่อฟังด้วยคำซึ่งแท้จริงหาแก่นสารมิได้เลย.

ถ้าใช้สมองตรองดูสักหน่อย น่าจะเห็นได้ทีเดียวว่า, แท้จริง
 ความประพฤติที่เรียกว่าเป็นธรรมคาลโลกนั้น ก็ไม่มีอะไรนอกจาก
 ประพฤติตามใจตัวของตัวนั่นเอง, คือเมื่อเกลียดใครก็ทำร้ายผู้นั้นได้
 ทุกสถานจนถึงเอาชีวิตเขาเป็นที่สุด; เมื่ออยากได้สิ่งของ ๆ ใครก็ไม่
 ต้องรอขอเจ้าของ, หีบฉวยเอาไปที่เดียว; เมื่ออยากได้หญิงคนใด
 ก็ฉุดเอาไปที่เดียว, ไม่ว่าจะเป็นลูกใครเมียใคร. ความประพฤติเช่นนี้
 ตรงกับความประพฤติของสัตว์เดียรจฉานที่อยู่ในป่าแท้ ๆ, และแม้แต่
 สัตว์ที่คนเราเลี้ยงไว้มันก็ไม่ประพฤติเช่นนั้นเสียแล้ว, เช่น ช้าง, ม้า,
 โกล, กระบือ, หรือหมาเป็นต้น; สัตว์เหล่านั้นมันก็ยังรู้จักเว้นจากการ
 ทำร้ายแก่คนและสัตว์ซึ่งมิได้ทำร้ายแก่มัน; หมาที่เราเลี้ยงไว้เมื่อมัน
 อยากกินอะไร มันก็ยังรู้จักแสดงกิริยาขอ, อย่างน้อยก็กระดิกหาง,
 หรือถ้ามันรู้ภาษามาก ๆ เข้าก็ลูบขนนัง.

สัตว์เดียรจฉานที่เราเรียกว่าเชื่อง, ก็ไม่เที่ยวขบกัดทั่ว ๆ ไป
 ตามอำเภอใจ, และที่รู้จักขอของกิน, รู้จักแสดงกิริยาอาการรักใคร่
 เจ้าของนั้น, โดยปรกติมันเป็นอย่างนั้นหรือ? เปล่าเลย. ต่อเมื่อ
 มันได้มาอยู่กับคนจนคุ้นได้รับความฝึกฝนแล้วมันจึงประพฤติเช่นนั้นได้,
 เพราะฉะนั้น ต้องจัดว่าบรรดาสัตว์ที่คนเรานิยมว่าดีทุก ๆ อย่าง มัน
 ประพฤติผิดธรรมชาติของมันเสียแล้ว, ซึ่งแปลว่าคนเราชอบสัตว์ที่เชื่อง
 เพราะมันประพฤติผิดธรรมชาติโลก.

ก็เมื่อการที่สัตว์เดียรจฉานประพฤติผิดธรรมชาติโลก คนเรายกย่อง

เป็นความชอบของมันฉัน, มนุษย์ที่ประพฤติดีกว่าธรรมดาโลกจะไม่
ยกย่องให้เป็นผู้ประพฤติชอบบ้างหรือ? ผู้ที่พอใจพูดพล่อย ๆ ถึงเรื่อง
ธรรมดาโลก, ขอเชิญไปจับม้าเถื่อนมาเทียมรถบ้างเป็นไร, คุณมัน
จะได้พาไปลงท้องคลองหัวร้างข้างแตกเสียบ้าง! หมาบ่านก็เลี้ยงทำไม,
เลี้ยงหมาบ้าดีกว่ามันจะได้กัดเลือดโทรมไปทุกวัน, จะสนุกดีกระมัง?

ผู้ที่พูดอ้างธรรมดาโลกบ่อย ๆ นั้น ที่แท้โดยมากมักพูดไปโดย
เก็บขีปากคนอื่นเขามาพูด, เพราะเห็นว่าเป็นของที่เหมาะสมสำหรับใช้
แก้ตัวในเมื่ออยากประพฤติกการซึ่งแม้ตนเองก็รู้สึกอยู่ว่าชั่ว. บางคน
ก็พูดถึงธรรมดาโลกสำหรับเล่นตลก, บางคนก็พูดสำหรับให้คนฟัง
โดยพอใจทั้งตนเป็นคนเปรี๊ยะปราดฉลาดในทางแสดงโวหาร, หรือ
เป็นคนมีความรู้สึกซึ่ง, แต่แท้จริงแม้แต่ผู้พูดเช่นนั้นเองก็มีได้เชื่อ
จริง ๆ เลย ว่าคนเราควรประพฤติตามธรรมดาโลกทุกสถานและทุก
เมื่อไป, เพราะฉะนั้นจึงควรระวังใช้สติเหนี่ยวรั้งไว้ อย่าให้เพลิน
เพลินหลงไปในคำพูดอ้างธรรมดาโลกนั้นเกินไป.

ส่วนคำที่ว่าคนเรายังมีกิเลสหนาแน่นนัก จึงไม่สามารถที่จะ
ปฏิบัติให้เต็มตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้นั้น เป็นความจริงอยู่,
แต่เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เราจะเลยละความพยายามเสียทีเดียวหรือ?
ถ้าจะละความพยายามเสียเช่นนั้น กุจะเสียที่ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์, และ
ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานที่ในป่าจะดีกว่ากระมัง?

ก็เมื่อเราทั้งหลายจะทำตัวเป็นดังก็ไม่ได้, หรือจะกลับกลายเป็น

คนบ้าไปอีกก็ไม่ถนัดเหมือนกันเช่นนั้น, ก็ไม่มีหนทางใดเหลือที่จะเลือก
ได้ นอกจากที่จะต้องประพาศคนให้สมควรที่ได้มาเกิดอยู่ในหมู่คนที่
เจริญรุ่งเรืองแล้วนั้น, โดยระเบียบอันดีที่สุดเท่าที่จะทำได้.

บรรดาการใดที่เราปรารถนาจะกระทำไว้ว่าจะสำเร็จได้โดยทันที
เมื่อไร, เราย่อมจะต้องใช้ความอุตสาหะพยายามทุกอย่าง และความ
สำเร็จจะได้ช้าหรือเร็วก็อยู่ที่ความพยายามของตัวเราเองจะมีมากหรือน้อย
นั้นแหละยิ่งกว่าสิ่งอื่น; แต่ถ้าไม่ใช้ความพยายามเสียเลย, ก็ไม่เริ่ม
ตะเกียกตะกายเสียเลยแล้ว, อย่างไร ๆ ก็คงไม่ใกล้ความสำเร็จเข้าไป
ได้เลยเป็นแน่แท้, และถ้าเราไม่เต็มใจที่จะยอมทนความลำบากบ้างแล้ว
ก็จะไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาเลยเป็นอันขาด.

เมื่อเราเกิดมาแรกนั้น เราจะยืนและเดินอย่างมนุษย์เราได้อีกหา
มิได้; เราพูดก็ไม่เป็นภาษา. เมื่อเราเติบโตขึ้นแล้ว, มีกำลังมากขึ้น
แล้ว, เราก็ต้องใช้ทั้งมือและตีนกลานไป; และสำเนียงที่เราส่งออกมา
ได้ก็มีแต่ออ ๆ อา ๆ ไม่เป็นภาษาอะไร. การที่จะเดินและจะพูด เรา
ต้องหัดทั้งสองอย่าง จึงได้ทำได้ดังนี้, ก็เป็นพยานอยู่แล้วว่า ถ้า
ปล่อยแต่ลำพังธรรมชาติโลกคนเราก็ไม่ผิดอะไรกับสัตว์เดียรัจฉาน, คือ
คงใช้เก็นสี่ตีนอยู่เป็นพื้น และออกสำเนียงก็หาเป็นภาษาได้ไม่. การที่
คนเราใช้อิริยาบถยืนเดิน ๒ ตีนได้และใช้สำเนียงพูดเป็นภาษาได้ ก็
แปลว่าเราต้องใช้ความพยายามมามาก, และได้ทนความลำบากมากมาย
หนักหนาแล้ว. ถ้าต่างว่าเราไม่ได้เคยเดิน ๒ ตีนมาแต่ก่อนเลย และ

ไม่เคยพูดเป็นภาษามาเลยแล้ว, และมีผู้มาสอนแบบให้เราเดิน ๒ ทิน และพูดเป็นภาษา, เราก็คงจะเห็นว่าเป็นการยากเกือบเหลือวิสัยทีเดียว. คำที่เราหัดเดินและหัดพูดตั้งแต่เมื่อเรายังเด็กอยู่ เราจึงลืมเสียแล้วว่า ขณะนั้นได้ความลำบากปานใด, และมาบัดนี้จึงเลยเผอเรอไปว่า การเดิน ๒ ทินและพูดจาเป็นภาษาเป็นของธรรมดา, แต่ที่แท้แล้ว เราต้องฝึกฝนตัวเราต่างหากจึงได้เดิน ๒ ทินได้ และพูดเป็นภาษาได้. ผู้ที่ต้องการให้มนุษย์ประพฤติตามธรรมดาโลกนั้น, ได้นึกบ้างหรือไม่ ว่า ถ้าเราจะทำเช่นนั้น เราจะต้องกลับลงกลาน ๔ ทิน, จะต้องกลับไปอยู่ในถ้ำ, จะต้องเปลี่ยนผ้านุ่งห่มเปลือยกายหมด, จะต้องงดการกินอาหารที่หุงต้มหรือกระทำให้ลูกถ้วยเปลวไฟโดยอาการใด ๆ, และข้อลำบากที่สุดของนักพูดจะต้องออกความเห็นแสดงโวหารอะไร ๆ หมด! มนุษย์ที่ได้คู่สำหรับฝึกฝนจนมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นลำดับขึ้นมา, จนไกลจากนิสัยสัตว์เดียรัจฉานขึ้นมามากมายหนักหนาแล้ว จะกลับหันลงไปประพฤติอย่างแบบเดียรัจฉานอีกได้หรือไม่? ย่อมไม่ได้ด้วยเอง; และอย่าว่าแต่จะให้ประพฤติอย่างสัตว์เดียรัจฉานเลย, แม้แต่จะให้ประพฤติอย่างแบบคนป่า ซึ่งเดินแก้ผ้าล่อนจ้อนเที่ยวซุกเผือกมันเป็นอาหารหรือใช้ไม้ทรางเบ่านกมาเผากิน, นอนใต้ร่มไม้หรือในโพรงในถ้ำ, เท่านั้นเราก็ประพฤติไม่ได้เสียแล้ว.

เมื่อในทางกายกรรม, หรือความประพฤติอันเนื่องด้วยกาย, เราจะใช้แบบสัตว์เดียรัจฉาน หรือแม้แบบคนป่อก็ไม่ได้แล้ว, เหตุไฉน

เล่าเราจะตีราคาตัวของเราเท่าคนบ้าในทางวิกรรมและมโนกรรม; คือเราจะพูดหรือจะคิดอะไร ๆ แต่เท่าคนบ้าเท่านั้น จะเป็นการสมควรและหรือ? ถ้าเราไม่ยอมตีราคาตัวเราเท่าคนบ้าแล้ว เราก็ต้องงดการยกเอาธรรมคาโลกมาเป็นโล่ห์บังความประพฤติตามใจตัวเรา, เพราะที่เรียกว่า “ธรรมคาโลก” นั้น ย่อมเป็นธรรมะซึ่งคนบ้าถืออยู่โดยปรกตินั่นเอง.

ในส่วนทางธรรมะจรรยา, ผู้ที่ถือพระพุทธศาสนาเปรียบเหมือนผู้ที่เดิน ๒ ทิศเป็นแล้ว และพูดเป็นภาษาแล้ว, ถ้าจะละเสียไม่ประพฤติต่อไปก็ไม่ผิดอะไรกับคนที่กลับสงสัย ๔ ทิศอย่างถึง, และใช้สิ่งสำเนียงแต่เพียงเจี๊ยก ๆ จี๊ด ๆ อย่างถึง, ซึ่งบางทีจะมีผู้เห็นชั้นได้บ้างก็ได้, แต่ที่ จะมีใครเชยนิยมนับหน้าถือหน้านั้น คงไม่มีเป็นแน่แท้. ถ้าแม้จะไม่ถึงแก่ละทิ้งธรรมะจรรยาทั้งหมดทีเดียว, เป็นแต่จะเลือกประพฤติจำเพาะที่เหมาะสมและสะดวกแก่ตนอย่างเช่นที่พวกถือ “ธรรมคาโลก” พอใจจะประพฤตินั้น, ก็ไม่ผิดอะไรกับที่จะกลับลงไปเป็นคนบ้า อันเป็นคนภูมิต่ำกว่าเพื่อนบ้าน, ซึ่งจะไม่มีการเห็นชั้นเลย, และคงจะไม่มีใครนิยมนับหน้าถือตาเลยเป็นแน่แท้.

ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น คนไทยโดยมากย่อมรับรองแล้วว่า เป็นธรรมะที่ประเสริฐกว่าธรรมะใด ๆ, แต่มีคนบางคนร้องอยู่ว่าสูงเกินไปที่คนเราสมัยนี้จะประพฤติตามได้. แท้จริงผู้ที่กล่าวเช่นนั้นพูดไปโดยปราศจากความรอบคอบ, เพราะธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง

ไว้ใช้จะมีแต่ชั้นเดียวที่สูงสุดก็หาไม่ได้. เช่นมงกุฎเป็นของงามแต่ไม่ใช่
เป็นของที่คนทุก ๆ คนจะใส่ได้แล้ว, เราทั้งหลายก็เลยต้องเลิกใส่
หมวกอย่างใด ๆ ทั้งหมดทีเดียวหรือ? ไม่เป็นเช่นนั้นเลย. หมวก
มีอยู่หลายอย่างที่เรอาจจะพอใส่ได้อย่างหนึ่ง ซึ่งจะพอรับหน้าเราได้,
และทำให้เราสวยงามขึ้นทั้งนั้น, ส่วนธรรมะก็ฉนั้น.

คนเราจะเป็นพระอรหันต์ทุกคนนั้นหาได้ไม่, แต่ค่าที่เราจะ
เป็นพระอรหันต์มิได้แล้ว ก็เลยปล่อยให้ตนเป็นคนบ้าเสียทีเดียว
กระนั้นหรือ? เป็นไปไม่ได้. เราต้องพยายามเป็นคนดีที่สุดที่จะเป็นไปได้.
ทำอย่างไรเล่าจึงจะเป็นคนดี?

กล่าวโดยย่อ, คือตั้งใจให้มันไว้ว่าจะไม่ประพฤติการใดซึ่งจะ
เป็นเครื่องเบียดเบียนผู้อื่น, ไม่กล่าวว่าจะเบียดเบียนผู้อื่น, และ
ใช้สมองคิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น. ที่จะต้องอยู่เช่นนั้นได้ก็โดยรักษา
นิจศีลซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ให้เป็นบรรทัดสำหรับความประ-
พฤติของเรา, ซึ่งถ้าพิจารณาให้ดีแล้วก็คงจะแลเห็นได้ว่า แท้จริง
ไม่เป็นความลำบากเหลือไปกว่าแรงเลย.

บรรทัดแห่งความประพฤตินี้ ถ้าจะบรรยายขยายความออกไป
อีกหน่อยก็ได้โดยย่อดังต่อไปนี้, คือมีธรรมะอยู่ ๗ ประการ เรียกว่า
อริยทรัพย์, แปลว่าคุณสมบัติซึ่งถ้ามีอยู่ในสันดานแห่งผู้ใดแล้ว
ย่อมนับว่าเป็นของประเสริฐ. อริยทรัพย์ ๗ อย่างนี้คือ:-

๑. **ศรัทธา**, แปลว่าความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ, เช่นเชื่อว่า, ทำดี

ได้ก็ทำชั่วได้ชั่ว ดังนั้น เป็นต้น.

๒. **ศีล**, แปลว่ารักษากายวาจาใจให้เรียบร้อย, ไม่ประพฤติ หรือพูดเบียดเบียนประทุษร้ายแก่ผู้อื่น.

๓. **hiri**, แปลว่าความละอายต่อบาปทุจริต, คือเมื่อประพฤติ การใดซึ่งเป็นบาปและทุจริต, ถึงแม้ว่าจะไม่มีใครรู้เห็นได้ ก็ไม่ประพฤติ, เพราะละอายแก่ใจตนเอง, หรือกล่าวตามแบบโบราณว่า อายแก่ผีสงเทวดา.

๔. **โอตตปเป**, แปลว่าสละทิ้งกลัวต่อบาปทุจริต, คือเมื่อจะประพฤติการชั่วใด ๆ ถึงแม้จะไม่มีใครรู้เห็นก็เกรงใจตัวเอง, เกรงว่าตนเองจะติดตนเองได้.

อนึ่ง หิริโอตตปเปนี้มีกล่าวควบกันอยู่, เพราะเป็นของที่มีอยู่คู่กัน, และเป็นของคล้ายกัน; เมื่อใครมีหิริแล้วก็ย่อมจะมีโอตตปเปอยู่ด้วย, แต่ถ้าผู้ใดไม่มีหิริอยู่แล้วก็ยากที่จะมีโอตตปเปได้.

๕. **พหุสัจจะ**, แปลว่าความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมานาน, คือจดจำธรรมและศีลปวิทยาไว้ได้มาก. คนเรายากที่จะตรัสรู้เองได้, เพราะฉะนั้น เมื่อเป็นผู้ที่ไต่เรียนมากรู้มากเท่าใด ก็นับว่าเป็นบุคคลที่ทั้งอยู่ในภูมิสูงหรือตำแหน่งความเล้าเรียน. ผู้ที่มีกพุกพล้อยไม่เป็นแก่นสาร ก็คือคนที่ขาดธรรมะที่เรียกว่าพหุสัจจะนั่นเอง.

๖. **จาคะ**, แปลว่าสละให้ปันสิ่งของ ๆ คนแก่คนที่ควรให้ปัน, โดยเหตุที่ความให้ปันย่อมเป็นทางผูกไมตรีได้ทาง ๑ โดยแท้.

๗. **ปัญญา,** แปลว่ารอบรู้สิ่งที่เป้นประโยชน์ แลไม่เป็นประโยชน์, หรือพูดตามภาษาใหม่ ๆ แปลว่าไม่ใช่เก็บขี่ปากผู้อื่นมาพูดพล่อย ๆ เป้นนกขุนทอง. สิ่งที่ได้รู้เห็นมาแล้วใช้สมองกรองดูเห็นได้ว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดี, รู้จักชั่งคุณค่าและโทษแห่งสิ่งทั้งปวง ทั้งนี้เรียกว่ามีปัญญา.

อริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ จัดว่าดีกว่าทรัพย์ภายนอกมีเงินทองเป็นต้น, เพราะถ้าผู้ใดมีอริยทรัพย์แล้วก็สามารถแสวงหาทรัพย์ภายนอกมาได้โดยทางอันสุจริต. อริยทรัพย์เป็นสิ่งที่โจรจะลักไปไม่ได้จริงอยู่, แต่ถ้าผู้ใดไม่รักษาให้ก็อาจจะเสียทรัพย์ภายในเหล่านั้นได้เหมือนกัน, เช่นถ้าไปเสวนากับคนไม่ดี อาจที่จะชักชวนพวที่จะปั่นหัวให้มีความเห็นผิดไปได้ จนเสื่อมเสียธรรมะข้อใดข้อ ๑ หรือกว่าข้อ ๑ ใน ๗ ประการที่กล่าวมาแล้ว, และถ้าเมื่อใดเสียอริยทรัพย์แล้ว ก็มักพลอยฉิบหายในทรัพย์ภายนอกด้วยในไม่ช้า, เพราะฉะนั้น เราจึงควรถนอมอริยทรัพย์ซึ่งมีอยู่ในสันดานของเราแล้วนั้นให้จงมาก, และข้อใดยังบกพร่องก็ควรแสวงหาไว้ให้มีในสันดาน จึงจะเป็นการสมควร.

เพื่อความมุ่งหมายที่จะถนอมและแสวงหาอริยทรัพย์นั้น, ควรเราจะพิจารณาดูให้ละเอียดอีกหน่อยว่า ถ้าแม้ว่าอย่างใดบกพร่องหรือไม่อยู่ในสันดานของเราแล้ว, จะเสียประโยชน์แก่ตัวเราได้อย่างไรบ้าง และเพียงไรบ้าง.

๑. ถ้าขาดศรัทธา ก็คงจะตกอยู่ในความลังเลไม่มีที่ยุติเหนียว,

เพราะจะแน่ใจไม่ได้เลยว่าสิ่งไรจะควรหรือไม่ควรประพาศ, เป็นอันจะทำตัวเราเป็นเรือที่ขาดสมอมีอาจที่จะทอดอยู่ในที่อันพึงปรารถนาได้เลย.

๒. ถ้าขาดศีล ก็เหมือนทำตนให้เป็นคนที่เพื่อนบ้านเขาขบถ, เพราะเขารู้ไม่ได้ว่าเราจะออกทำอะไรต่อไป. ผู้ที่ไม่มีศีลก็เท่ากับแสดงว่า “ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่จะประพาศตามใจตัวของข้าพเจ้าทุกเมื่อ, เพื่อความสะดวกแก่ตัวข้าพเจ้าทุกสถาน; เพราะฉะนั้น ถ้าข้าพเจ้าโกรธเคืองเกลียดชังใคร ข้าพเจ้าก็จะฆ่าเสีย, ข้าพเจ้าเห็นของสิ่งไรที่ข้าพเจ้าอยากได้ ข้าพเจ้าก็จะฉวยเอาที่เกี่ยวไม่ต้องรอรอเจ้าของเลย, ถ้าข้าพเจ้าเห็นหญิงใดที่ถูกใจข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าก็จะฉกคร่าหญิงนั้นไปเป็นของข้าพเจ้าที่เกี่ยว ไม่ว่าจะเป็นลูกใครเมียใคร, คำพูดของข้าพเจ้าไม่มีใครต้องเชื่อถือเลย เพราะข้าพเจ้าพูดจริงบ้างปดบ้างแล้วแต่จะสะดวกแก่ตัวข้าพเจ้า, และข้าพเจ้าชอบกินเหล้าและน้ำเมาต่าง ๆ เพื่อความสบายใจของข้าพเจ้าถึงใคร ๆ จะว่าความก็ไม่ใช้วงการของใคร!” ผู้ที่ประกาศตนเช่นนั้น ขอให้ตรองดูเถิดว่า จะคบค้าสมาคมเดินร่วมทางได้หรือ? เพราะฉะนั้นเมื่อเราปรารถนาที่จะเข้าสมาคมได้โดยไม่ให้เพื่อนบ้านเขารังเกียจจำเป็นต้องมีศีล.

๓-๔ ถ้าขาดหิริโอตตปปะ คือไม่มีความละอายแก่ใจในเวลาทีประพาศชั่ว, และไม่รู้สึกลัวผลแห่งความประพาศชั่วนั้นแล้ว, ก็เป็นคนจริงๆไม่ได้, เพราะคงจะลอบประพาศชั่วร้ายได้ทุกอย่างทุก

ประการ. คนเราใช้ว่าจะมีผู้ใดติดตามไปคอยเป็นพี่เลี้ยงตักเตือนหรือ
ห้ามความประพฤติชั่วอยู่ได้เสมอ, ย่อมจะต้องมีบ้างบางเวลาที่อยู่โดย
ลำพังตน, เพราะฉะนั้นถ้าไม่มีความระมัดระวังตนเองและไม่เกรงใจ
ตนเองอยู่แล้ว ก็ย่อมจะเป็นผู้ประพฤติชั่วในที่สุดกับผู้อื่น. ใครเป็นผู้
ซุกซนหรือตกต่ำประยอมเป็นผู้ที่ผู้อื่นเขาไว้วางใจได้ยาก, เพราะต่อหน้าอาจจะ
ก็ดี แต่ลับหลังกลายเป็นประทุษร้ายก็ได้.

๕. ถ้าซาทพาสจะ ก็คือเป็นผู้ที่มีความรู้ทัน, จะทำงานใด ๆ
ก็ย่อมจะแพ้เปรียบผู้มีวิชามากกว่า, เหมือนคนที่มั่งทุนน้อยแพ้เปรียบ
ผู้ที่มีทุนมากในการค้าขายฉะนั้น. ธรรมะก็ดี, ศีลปวิทยาก็ดี, ถ้าไม่
แสวงหามาแล้วจะบังเกิดมีขึ้นในสันดานเองหาได้. ความจำของบุคคล
เป็นทรัพย์สินสำคัญมากซึ่งจะหาได้ก็แต่โดยได้ยินได้ฟังผู้มีความรู้เขาอธิบาย
บอกเล่าอีกต่อ ๑, เพราะฉะนั้นผู้ใหญ่จึงมักสอนว่าเห็นอะไรได้ยิน
อะไรแล้วต้องจำไว้ให้แม่น ๆ, เวลาครูบาอาจารย์หรือผู้ที่ควรเคารพ
นับถือสั่งสอนอะไร อย่าเบื่อง่ายหรือปล่อยให้อจลหาย.

๖. ถ้าซาทจาจะ คือไม่รู้จักสละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่ผู้ที่ควร
ให้ปันบ้างแล้ว, ก็ถือว่าเป็นคนตระหนี่ซุกซนทางที่จะผูกเอื้อโยไมตรี
ติดต่อกับผู้อื่น. เมื่อไม่มีไมตรีติดต่อกับผู้อื่นแล้วถึงเวลาที่ควรจะต้อง
การพึ่งพาอาศัยเขาบ้างก็จะไม่มีใครโยย, เพราะเมื่อเขาจะหวังความ
ตอบแทนไม่ได้แล้วเขาก็ไม่ใคร่จะเต็มใจช่วยด้วยกำลังกายหรือกำลังทรัพย์
ของเขาเป็นธรรมดา.

เหตุอันผู้ที่ไม่รู้จักบริจาททรัพย์ของตนเพื่อทำประโยชน์แก่ผู้อื่น บ้างเลยนั้น, นับว่าเป็นผู้ที่ไม่ได้เห็นประโยชน์ของตนเองโดยอาการ อันกว้างขวางเพียงพอเลย. การเก็บเงินทองฝังไว้ในพื้นดิน ถึงแม้ว่า เงินทองจะไม่หายไป ก็คงไม่เงงออกผลิดอกออกผลเลย, ผู้ที่ชำนาญ ในการค้าขายเขาจึงต้องยอมชักเงินนั้นไปลงทุนขยายกิจการให้ใหญ่ขึ้น, เพื่อจะได้เพิ่มพูนทรัพย์ยิ่งขึ้น. การบริจาทให้บันแก่ผู้ที่ควรให้ ก็อาจ จะให้ผลดีทำให้ได้ประโยชน์แก่ตัวผู้ให้โดยทางตรง หรือทางอ้อม เป็นอันมาก.

การสละทรัพย์ที่เป็นทานอันควรมียู่ ๕ สถาน คือ :-

(๑) เลี้ยงครอบครัวและบ่าวไพร่ให้เป็นสุข.

(๒) เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข.

(๓) บำบัดอันตรายที่บังเกิดแก่เหตุต่าง ๆ เช่น ไฟไหม้ เป็นต้น.

(๔) ทำพลี ๕ อย่าง คือ :-

ก. ญาตีพลี, สงเคราะห์แก่ญาติ.

ข. อติถิพลี, การต้อนรับแขกให้ควรแก่ฐานะ.

ค. ปุพพเปตพลี, ทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย.

ฌ. ราชพลี, ถวายเป็นหลวงเช่นเสวยภาษีอากร เป็นต้น.

ง. เทวตาพลี, ทำบุญอุทิศให้เทวดา.

(๕) บริจาททานในสมณพราหมณาจารย์ผู้ประพฤติชอบ, โดย ความมุ่งหมายให้ท่านเหล่านั้นได้มีกำลังดำรงพระศาสนาและจรรยาสืบไป.

๗. ถ้าขาดปัญญา แปลว่าขาดความรู้ในสิ่งเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์, หรือตามโวหารฝรั่งว่า “ไม่มีมันสมอง” ฉะนั้น, ก็ยากที่จะหวังทำการใด ๆ ได้. ผู้ที่ไม่มีปัญญาเหมือนคนมือค้อน, จะทำการงานใด ๆ ก็ย่อมเสียเปรียบเพื่อน.

ดังนั้นก็จะเห็นได้ว่า อริยทรัพย์ทั้ง ๗ อย่างที่พรรณนามาแล้วนั้น ล้วนเป็นของประเสริฐ, ซึ่งถ้าใครมีอยู่โดยบริบูรณ์ในสันดานแล้ว ก็ จจะนับว่าเป็นผู้ที่มั่งมีเป็นอันมาก, และถ้าได้ขาดไปแม้ประการหนึ่งก็ เป็นการบกพร่องมากอยู่.

ธรรมะที่ได้แสดงมานี้ ถ้าแม้พิจารณาถี่ถ้วนก็จะแลเห็นได้ว่าไม่เป็นการเหลือวิสัยที่มนุษย์จะประพฤติได้โดย, ซึ่งเป็นพยานอยู่ว่า ธรรมะ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ไม่ใช่สูงเกินไปถึงนั้นหาไม่ได้. จจริงอยู่ความ ประพฤติตามคลองธรรมนั้น ย่อมเป็นการลำบากอยู่บ้างแก่บุคคลบาง คน, ซึ่งหวั่นถือถือทิฐิมานะ, หรือที่ไม่หะครอบงำทำให้เกิดผิด, เห็น ผิด, จึงถือแต่ใจตัวเองเป็นใหญ่, กล้าย ๆ คนที่อุทริไม่ชอบเดินตาม ถนนหนทางที่เขาทำไว้, ชอบบุกหนาบุกกรบไปมากกว่าจะนั้น.

ขอท่านทั้งหลายผู้เป็นครูจรมีใจเอื้อเฟื้อช่วยชี้แจงข้อความที่กล่าว ในวันนี้ให้ศิษย์ของท่านเข้าใจ, และขอให้นักเรียนทั้งหลายจงตั้งใจฟังคำ อธิบายนั้น ๆ โดยเคารพ ให้สมแก่ที่ได้มาเล่าเรียนอยู่ในสำนักอันดีนี้เถิด.

พระบรมราชาโฆวาท
ในงานวิชาชะบูชา
ทรงแสดงแก่ครูและนักเรียน
ณ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง
ในพระบรมราชาูปถัมภ์

เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๙

ณ บัดนี้เราทั้งหลายผู้เป็นพุทธศาสนิก ได้มาชุมนุมพร้อมกันเนื่อง
ด้วยนักขัตฤกษ์วิชาชะบูชา ซึ่งชาวเรานิยมนับถือกันว่าเป็นวันสำคัญ
อย่างเอกวันหนึ่ง เพราะเป็นวันคล้ายวันประสูติ, ตรัสรู้, และปรินิพพาน
แห่งองค์สมเด็จพระโลกุตมหาราชบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นที่
นับถือของชาวเรายิ่งกว่าผู้ใด ๆ ในกาลสมัยเช่นนี้ ควรที่เราจะแสดง
ความนับถือของเราให้ปรากฏ ไม่จำเพาะแต่แก่ตัวเราเองเท่านั้น, ต้อง
ให้ปรากฏแก่ตาโลกด้วย.

การที่จะแสดงความเคารพนับถือในผู้ใด ไม่มีหนทางใดที่จะ
สำแดงได้ดียิ่งกว่าปฏิบัติตามโอวาทของผู้นั้น, และเมื่อเราได้เปล่ง
อุทานวาจามาแล้วว่า เราทั้งหลายนับถือพระพุทธเจ้า เราก็ควรจะปฏิบัติ
ตามพระบรมพุทโธวาทให้มากที่สุดที่เราสามารถจะกระทำได้; แต่คนเรา
ถึงแม้ว่าจะตั้งใจดีปานใด บางทีก็ยังประพฤติกพร่องอยู่ได้ เพราะ

บกพร่องในความรู้หรือความเข้าใจแจ่มแจ้ง. เพื่อช่วยบำรุงความเข้าใจ
ในพระบรมพุทโธวาทให้แจ่มแจ้งขึ้นอีก ข้าพเจ้าจึงขออนุญาตอธิบาย
ข้อธรรมะจรรยาอันเหมาะแก่ที่สามัญชนจะปฏิบัติได้โดยสะดวก, ไม่
ยกธรรมอันลึกซึ้งเกินไปมาแสดงhamได้.

ณ วันนี้ข้าพเจ้าจะอธิบายขยายความในพุทธศาสนภานิต อัน
โบราณบัณฑิตได้ประพันธ์เป็นคาถาไว้ว่า:

“อาโรกยา ปรมา ลากา สนทุกุจี ปรมิ ธนั
วิสุตาสา ปรมา ฌาติ นิพพานิ ปรมิ สุข ะ”

แปลว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ, ความสันโทษ
เป็นทรัพย์อันประเสริฐ, ความคุ้นเคยเป็นญาติอันประเสริฐ, พระ
นิพพานเป็นสุขอันประเสริฐ.”

ข้อที่ว่าความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐยิ่งกว่าลาภใด ๆ นั้น,
ผู้ใดไตร่ตรองดูแม้แต่เล็กน้อยก็จะพึงเห็นได้แล้วว่า เป็นของถูกต้อง
โดยแน่แท้, เพราะลาภอื่น ๆ เรายังพอจะแสวงหาได้โดยไม่ยากนัก
ด้วยความชวนชวยใช้กำลังกาย, กำลังปัญญา, หรือกำลังทรัพย์. แต่
ความไม่มีโรคนั้นหายากยิ่งกว่าลาภใด ๆ เพราะไม่ใช่ของที่จะขอจากใคร
ได้ หรือซื้อหามาได้ด้วยทรัพย์. ความไม่มีโรค คือไม่เจ็บไข้ยอมได้
แก่เราโดยอาศัยความพยายามแห่งตัวเราเอง. คือ ประการหนึ่ง บริหาร
ร่างกายให้บริสุทธิ์อยู่ไม่ทรุดโทรม, กับ อีกประการหนึ่ง ละเว้นการ
ประพฤตีสั่งซึ่งจะทำให้ร่างกายทรุดโทรมและให้เกิดโรคขึ้น. การบริหาร

รักษาตัวมิให้โรกภัยไข้เจ็บเบียดเบียนนั้น ที่จริงก็เป็นหน้าที่ซึ่งคนเราทุกคนควรจะทำอยู่แล้วโดยธรรมชาติ, เพราะเป็นธรรมชาติคนเราย่อมจะรักตัวของเรายิ่งกว่าสมบัติใด ๆ ทั้งสิ้น, และพูดกันตรง ๆ คงไม่มีใครเลยในโลกนี้ที่อยากตาย. เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้แล้ว ก็เป็นที่น่าประหลาดอยู่มิใช่น้อย ที่คนเราเป็นอันมากบริหารตัวของตัวอย่างเลวเต็มที่, และประพฤติการบางอย่างซึ่งไม่ผิดอะไรกับชักนำความไข้มาหาตัวหรือหาโรคใส่ตัว. ผู้ที่ประพฤติดังนี้ที่รู้แล้วว่าเป็นของไม่ดีสำหรับตัวแต่ขึ้นประพฤติดังนั้นก็ต้องจัดว่าเป็นผู้ที่ควรคิดเสียมากกว่าผู้ที่ประพฤติดังนี้ไปเพราะไร้สติที่จะไตร่ตรองให้เห็นผิดและชอบ. ผู้ที่มีอายุน้อยมักเป็นผู้ที่ประพฤติดังนี้มากกึ่งหนึ่งแห่งกายบริหารเพราะไร้สติ, เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอเตือนสติแก่ผู้มีอายุน้อยว่าจงเอาใจใส่ในการรักษาตัวให้จงมาก. จะได้ไม่มีโรกภัยไข้เจ็บ และมีอายุยืนยาวต่อไปโดยผาสุก.

สำหรับนักเรียนชั้นเล็ก ขอชักเตือนว่า, การกินเป็นเวลา, นอนเป็นเวลา นับว่าเป็นของสำคัญสำหรับป้องกันไม่ให้เจ็บ, เหตุฉะนี้ผู้ใหญ่เขาจึงบังคับให้กินเป็นเวลา, นอนเป็นเวลา, และเราก็ควรจะทำตามข้อบังคับนั้น จึงจะโตเร็วและแข็งแรงได้เป็นผู้ใหญ่เร็ว.

สำหรับนักเรียนชั้นกลาง ขอชักเตือนว่า, การกินและนอนเป็นเวลายังเป็นความจำเป็นอยู่เหมือนกันเพราะเหตุที่ได้อธิบายมาแล้ว. นอกจากนี้ควรมีเวลาเล่นกีฬาและออกกำลังกายทุกวัน วันละเล็กน้อยก็พอ, และในการออกกำลังกายไม่ควรหักโหมเกินไป, คือเมื่อรู้สึกเหนื่อย

มากแล้วไม่ควรจะขึ้นใจออกกำลังต่อไป, หาไม่การกีฬาและการเล่นที่เป็นประโยชน์จะกลับกลายเป็นของไร้โทษ. อีกประการหนึ่งขอเตือนว่า การสูบบุหรี่เป็นของไม่ดีสำหรับเด็กที่อายุน้อย. ไม่ควรนึกว่าการสูบบุหรี่ทำให้ตัวเป็นผู้ใหญ่, หรือเหมือนผู้ใหญ่, เพราะการที่เป็นผู้ใหญ่ต้องเป็นได้แต่โดยมีอายุมาก, มีร่างกายเติบโต, และมีปัญญาความถึกมากขึ้นเท่านั้น, และถ้าเป็นผู้ใหญ่จริง ๆ แล้ว ถึงจะสูบบุหรี่หรือไม่สูบก็น่าจะเป็นผู้ใหญ่เท่ากัน.

สำหรับนักเรียนชั้นใหญ่ ขอชักเตือนว่า ควรอ่านหนังสือ “กันป่วย” ที่ข้าพเจ้าได้แต่งไว้แล้ว, และพยายามให้เข้าใจคำเตือนต่าง ๆ และตั้งใจปฏิบัติตามเสมอจะเป็นการดี. กับขอชักเตือนนักเรียนที่จวนจะออกจากโรงเรียนไปนั้นเป็นพิเศษว่า, เมื่อออกจากโรงเรียนไปแล้วอย่าเห็นเป็นโอกาสที่จะตามใจตัวเองได้ทุกประการ, โดยความเข้าใจผิดคิดเห็นไปว่า การตามใจตัวเป็นเครื่องแสดงว่าเป็นผู้ใหญ่เต็มที่. อันที่จริงผู้ที่ตามใจตัวในทางประพฤตินิสัยแห่งการบริหาร หากใช้แสดงตนว่าเป็นผู้ใหญ่ไม่, เป็นแต่แสดงตนเป็นคนโง่ไม่รู้จักรักษาตัวเท่านั้น; เช่นการกินเหล้าหรือการเที่ยวกลางคืนเป็นต้น ไม่ควรถือว่าเป็นของต้องประพฤติด้านสำหรับแสดงตนว่าเป็นผู้ใหญ่, เพราะผู้ใหญ่เขาไม่ประพฤติดังนั้นก็มีมาก, แต่ก็ไม่มีใครว่า ว่าเขาเป็นเด็กหรือเป็นผู้ใหญ่น้อยลงเลยจนนึกเสีย. อีกประการหนึ่งคำว่า “ซัดเพื่อนไม่ได้” ทั้งนี้ ไม่ควรถือว่าเป็นคำแก้ตัวที่เพียงพอเลย, เพราะถ้าตัว

ของตัวไม่เต็มใจแล้ว ใครจะมาบังคับเราได้? เช่นการกินเหล้ามิใช่ว่า ใครจะช่วยใครกินได้ก็หาไม่ได้เลย, เพราะปากคนละปากจะช่วยกันดื่มของสิ่งเดียวกันอย่างไรได้, คอคนละคอจะช่วยกันกลืนของสิ่งเดียวกันอย่างไรได้, และท้องก็คนละท้องจะช่วยกันรองรับของสิ่งเดียวกันอย่างไรได้? ดังนั้นก็แน่นอนว่าต่างคนต่างกินนั่นเอง, และถ้าเพื่อนเขาอยากกิน ถึงเราจะไม่กินบ้าง เขาก็คงกินได้ไม่ขัดขวางอะไรเลย. ถึงการเที่ยวกลางคืนและคบผู้หญิงก็เหมือนกัน, ไม่มีใครช่วยใครได้ และไม่มี ความจำเป็นอันใดที่ใครจะต้องช่วยใคร. จึงรวมความเป็นอันว่า, ในการเช่นนี้ เมื่อใครประพฤติกไปแล้ว ก็เป็นเพราะตัวเองอยากประพฤติเองจึงประพฤติ, จะขัดเพื่อนหาควรไม่. ข้อสำคัญอยู่ที่ตัวของตัวโดยแท้, และถ้าปรารถนาจะเป็นผู้ไม่มีโรคก็ต้องอย่าหาโรคใส่ตัว, จึงจะนับว่าเป็นผู้ฉลาด.

ส่วนครูผู้มีหน้าที่สั่งสอนการปกครองบุตร ก็ควรจะรู้สึกหน้าที่สำคัญอันหนึ่งซึ่งตนควรจะกระทำ, อันเป็นกรณีที่ต้องประพฤติเพื่อประโยชน์แห่งชาติบ้านเกิดเมืองมารดาของเรา. ชาติใดที่หวังในอนาคตอันรุ่งเรือง ต้องมุ่งมาดปรารถนาพลเมืองผู้มีกำลังกายบิรุद्ध, สำหรับดำรงชาติให้สถาพรพัฒนาสืบไป. ส่วนโรคภัยไข้เจ็บ, แม้แต่เล็กน้อย, ย่อมเป็นเครื่องทอนกำลังกายของคนเรามากหรือน้อยตามส่วนพิเศษแห่งโรค. บรรดาโรคภัยไข้เจ็บที่ประทุกันไว้ดีกว่าแก้, เพราะฉะนั้นครูทั้งปวงควรถือว่าเป็นกรณีสำคัญอันหนึ่งที่จะช่วยบอ-

กันมิให้กุลบุตรมีโรคภัยไข้เจ็บ. ทางที่จะกระทำได้โดยกุศโลบายเป็น ๒ สถาน: ประการหนึ่งโดยโอวาท, คือหมั่นสั่งสอนตักเตือนให้กุลบุตร รู้จักบริหารตัว อย่าให้เผลอเดินเลื้อไต่, อีกประการหนึ่งโดยทำตัวอย่าง อันดี. ประการที่ ๒ นี้เป็นของสำคัญและให้ผลร้ายได้เป็นอันมาก. เช่นอ้างว่าครูสั่งสอนกุลบุตรอยู่หยก ๆ ภายในห้องเรียน ว่าการกินเหล้า ไม่ดี ไม่ควรประพฤติ, แต่พอออกพ้นจากห้องเรียน ครูนั้นเองก็ไป เดินเมาแอ้อยู่กลางถนนจนศิษย์เห็นเช่นนั้น, ย่อมจะทำให้คำสั่งสอนไม่มี ราคาสละ เหมือนพูดเล่นเพื่อเจ้อเป็นนกลุนของเท่านั้น. ครูผู้ประพฤติ เช่นนี้ นับว่าไม่บริบูรณ์ในหน้าที่, เพราะฉะนั้นขออย่าให้ครูผู้ซื้อตรง ต่อหน้าที่ของตนประพฤติเช่นนั้นเลย.

บัดนี้จะอธิบายข้อภาษิตที่ว่า “ความสันโดษเป็นทรัพย์อันประ-
สริฐ” นั้นต่อไป. คำว่า “สันโดษ” นี้. คนไทยเราโดยมากมัก
แปลผิดอยู่คือแปลว่า “อยู่คนเดียว” เช่นผู้ที่ไม่มีครอบครัวจึงมักใช้
กันว่า “คนสันโดษ” แท้จริงคำว่า “สันโดษ” นี้ แปลตรงศัพท์
มีความว่า “พอใจ” คือพอใจในสิ่งซึ่งตนมีอยู่แล้ว, ไม่มักมากอยาก
ได้ให้เกินมี. เช่น คนที่มีผ้านุ่งห่มແຕ່เพียงสำหรับเดี่ยว แต่ไม่กระวน
กระวายอยากได้อีกจนนี้ เรียกว่าเป็นคนสันโดษ, แต่ถ้าคนคนนั้นยัง
กระวนกระวายอยากได้ผ้านุ่งห่มให้มากขึ้นอีก ก็นับว่าไม่ใช่คนสันโดษ.
หรือจะกล่าวอีกทางหนึ่ง, คนที่ไม่มีครอบครัวเพราะไม่มีเงินทองพอที่
จะเลี้ยงภรรยา, แต่ก็ยังนึกอยู่ว่าถ้าสามารถเมื่อใดก็จะหาภรรยาเช่นนั้น

ก็ไม่ใช้สันโทษ; แต่ตรงกันข้าม, คนที่มีทั้งบุตรและภรรยาอยู่แล้ว รวมครอบครัวเป็นหลายคน, และไม่มีเวลาปรารภจะหาอีก เช่นนี้ เป็นผู้สันโทษ.

ส่วนข้อที่ว่า “ความสันโทษเป็นทรัพย์อันประเสริฐ” นั้น หมายความว่า ผู้ที่มีความพอใจในสิ่งซึ่งตนมีอยู่แล้วนั้น เป็นสุขยิ่งกว่า เศรษฐีผู้มั่งมีทรัพย์นับด้วยล้านแล้วและยังไม่พอใจแสวงหาทรัพย์อยู่อีก. ความพอใจเป็นธรรมสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งควรที่จะคิดเพาะขึ้นให้มีในดวงจิตแห่งผู้ที่ยังไม่มีอยู่, และควรบำรุงให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นในดวงจิตแห่งผู้ที่มีอยู่แล้ว. ความไม่พอใจเป็นพ้องกับความมักมากหรือโลภและเป็นเครื่องส่งเสริมความริษยาพยาบาท; บุคคลที่ปองร้ายหรือทำร้ายแก่กัน ก็มักเป็นเพราะความไม่สันโทษ, ก็อยากได้สิ่งซึ่งคนอื่นมีแต่ตนเองไม่มี; และถึงคณะต่อกัน, ขาคือชาติซึ่งวิวาทกันจนถึงทำสงครามแก่กัน, ก็เป็นเพราะความไม่สันโทษเป็นมูลเหตุโดยแท้.

กล่าวแต่จำเพาะส่วนบุคคล, ความไม่สันโทษเป็นของให้โทษ เป็นอนנקประการ, ซึ่งจะหยิบยกมาแสดงแต่โดยย่อคือ ประการที่ ๑ ความไม่พอใจในสิ่งซึ่งตนมีอยู่แล้ว ทำให้บังเกิดความกระวนกระวาย, เลยพาให้ใจไม่เป็นสุข; ประการที่ ๒ อาจทำให้บังเกิดความโลภอย่างแรงกล้า, พาให้คิดหรือถึงแก่ลงมือฉวยชิงเอาสิ่งของของผู้อื่นเลยเป็นโจร หรือเป็นผู้ขโมยอกฉ้อโกงเป็นต้น; ประการที่ ๓ อาศัยเหตุที่ใจมัวไปกระวนกระวายอยากได้ของที่มีใช้ของตน, อาจเลยละทิ้งไม่บริหาร

รักษาสิ่งซึ่งเป็นของตนอยู่แล้ว เลยปล่อยให้ข้อนั้นซำรุดคร่ำคร่าไป, เป็นการให้ร้ายแก่ตนโดยแท้, ดังนั้นท่านจึงว่าความพอใจเป็นยอดแห่งทรัพย์, เป็นของถูกแท้.

ข้อภาษิตที่ว่า “ความคุ้นเคยเป็นญาติอันประเสริฐ” นั้น ถ้าใคร่ตรองดูเล็กน้อยแล้วก็จะแลเห็นว่า เป็นความจริงทีเดียว. ความคุ้นเคยกันเป็นเครื่องบันทาลให้กันเรารู้จักกัน, เห็นใจกัน, จึงตัดความผิดใจกันอันเป็นเครื่องทำลายความสามัคคี. เมื่อความสามัคคีเป็นเครื่องบันทาลความสำเร็จในกิจการทั้งปวงฉะนั้นไซ้, สิ่งไรที่เป็นเครื่องเพาะความสามัคคีให้บังเกิดมีขึ้นในคณะ และที่รักษาความสามัคคีที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่และทำให้เจริญยิ่งขึ้น, สิ่งนั้นก็ต้องนับว่าเป็นสิ่งประเสริฐ; แม้แต่ในหมู่วงศ์ญาติร่วมสายโลหิตกัน. ถ้าหากความคุ้นเคยติดต่อกันแล้ว ก็ยากที่จะเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันได้เสมอไป, และถ้ายังบกพร่องในความวิสาสะลงเท่าใด ก็ะยังขาดความกลมเกลียวไปตามส่วนเท่านั้น. เหตุนี้กุลเชษฐาผู้เป็นหัวหน้าสกุล จึงต้องอุทิศส่ำพยายามกระทำความวิสาสะให้เป็นไปอย่างบริบูรณ์ที่สุดในสกุลเหมือนค้ำจุนเคหะสถานบ้านเรือนของตนมิให้ปรักหักพังไปฉะนั้น.

ข้อนี้ในครอบครัวเป็นอยู่ฉันใด, ในคณะหรือในชาติก็เป็นฉันนั้น. เช่นบุคคลบางคนที่ได้ไปอยู่เสียในถิ่นที่ห่างไกลจากภูมิประเทศถิ่นเดิมของตน, และได้ไปผัดผ่ายคุ้นเคยกับชนชาติอื่นมากกว่าชาติของตนเองเลยกลับคิดเคียนชาติของตนเองก็มี. ทั้งนี้ก็เพราะขาดความวิสาสะ

ในหมู่ชนร่วมชาติของตนเอง จึงกล่าวสิ่งซึ่งให้ร้ายแก่ชาติของตน. การที่จะแก้ไขความประพฤติกพร่องเช่นนี้อย่างดีที่สุดก็โดยทางเพาะใจ เสียแต่ในเวลาที่ยังเยาว์วัย, ให้รู้จักชาติของตนจนแน่ใจประหนึ่งว่า คนร่วมชาติเป็นญาติพี่น้องอันสนิททุกคน. นี่เป็นหน้าที่สำคัญสำหรับ ผู้เป็นครูที่จะช่วยให้กุลบุตรได้ผลแห่งความวิสาสะอย่างบริบูรณ์, เป็น กรณีอันหนึ่งซึ่งถ้ากระทำให้เต็มที่จะมีผลอันงดงาม.

ส่วนข้อภาษิตว่า “พระนิพพานเป็นสุขอันประเสริฐ” นั้น เป็น ข้อที่ไม่มีผู้ใดโต้เถียง, แต่ก็มีจะเป็นข้อที่คนโดยมากจะเสียใจไม่ใคร่ จะไตร่ตรองถึง, เพราะมักคิดเห็นเสียว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่พ้นหวัง แห่งคนเราจะบรรลุถึงได้. แต่เมื่อไม่เป็นสิ่งซึ่งจะบรรลุถึงได้โดยง่าย แล้ว ก็จะต้องเล็งความพยายามเสียที่เดียวหรือ? เช่นต่างว่ามีตึกสูงอยู่ หลังหนึ่ง ซึ่งมีแก้วอยู่บนยอด, ถ้าเราไม่ก้าวขึ้นบันไดชั้นล่างเสียเลย ที่เดียว โฉนดเราจะไต่ไกลแก้วนั้นเข้าไ้?

บันไดที่จะนำเราไปสู่พระนิพพานคือธรรมะ, แต่บันไดนี้ต้อง นับว่าดีกว่าบันไดชนิดใด ๆ ทั้งสิ้น, เพราะว่าธรรมะไม่เป็นแต่ บันไดสำหรับไต่ขึ้นไปสู่พระนิพพาน. ธรรมะเป็นเครื่องให้สุขแก่ผู้ ประพฤติ, โดยเหตุที่ผู้ประพฤติธรรมะย่อมจะได้ผลอันงดงามหลาย ประการ, อย่างน้อยก็เป็นสุขใจในการที่รู้สึกว่ามีได้ให้ร้ายแก่ผู้ใด, เพราะฉะนั้นก็คงไม่มีใครเกลียดชังหรือให้ร้ายแก่ตน. อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ประพฤติธรรมะย่อมเป็นผู้ที่ผู้อื่นนับหน้าถือตา, เชื่อถือ, ไว้วางใจ,

ถ้าเป็นผู้น้อยก็ย่อมจะเป็นผู้ที่ผู้ใหญ่นิยมนิชอบการะชุบเลี้ยง, และถ้าเป็นผู้ใหญ่ ก็ย่อมจะมีผู้นับถือเอาเป็นที่พึ่ง. ผู้ที่ไม่ประพฤติธรรมย่อมไม่มีใครไว้วางใจได้, เพราะบุคคลเช่นนั้นย่อมจะยกเอาความสะทวักแก่ตนเป็นที่ตั้ง, และถึงแม้ว่าจะทำความดีก็เพราะมุ่งหมายจะได้บำเหน็จตอบแทน, หรือหวังไ้รับความสรรเสริญแห่งโลก, หรือเพราะกลัวโลกติเตียนเท่านั้น.

เมื่อธรรมะเป็นของประเสริฐเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่ควรปรารถนา ยิ่งกว่าสิ่งอื่น, ผู้ใดยังบกพร่องในทางธรรมะก็ควรชวนหาศึกษา และฝึกฝนตนให้ธรรมะเจริญยิ่งขึ้น. ผู้ที่รักธรรมะแท้จริงต้องรักยิ่งกว่าทรัพย์สินใด ๆ, ต้องรักยิ่งกว่าส่วนใด ๆ แห่งร่างกาย, และในที่สุดแม้แต่ชีวิตก็ยอมสละแลกกับธรรมะได้.

ในสมัยนี้ชาวเราได้มีบางคนที่รู้สึกกันขึ้นมากแล้วว่า ความรักชาติเป็นของสำคัญ, อันเป็นอารมณ์สำหรับกับฝูงมนุษย์ผู้รุ่งเรืองแล้ว. แต่ผู้ที่มิได้มีธรรมะเป็นเครื่องกำกับดวงจิตอยู่แล้ว จะรักชาติจริงจริงหาได้ไม่, เพราะความรักชาติเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยความสะดวก, คือยอมสละทรัพย์สินของที่รัก, ร่างกาย, และชีวิตเป็นที่สุดเพื่อรักษาสิ่งซึ่งเห็นว่าประเสริฐยิ่งกว่าของอื่นทั้งสิ้น. ผู้ที่มีได้ประพฤติธรรมอยู่โดยปรกติแล้ว นับว่าไม่ได้ฝึกฝนตนไว้ในทางเสียสละ, เปรียบเหมือนผู้ที่มีได้เคยฝึกหัดให้ชำนาญในทางใช้อาวุธ, ถึงแม้ว่าจะอยากใช้อาวุธต่อสู้ศัตรู ก็คงไม่สามารถจะทำกิจให้เป็นผลดีได้เท่าผู้ที่ได้เคยฝึกหัดแล้ว, ทั้งนี้

อุปมาฉันใด, ผู้ที่มีไถ่เคยฝึกฝนใจให้ยินดีและรู้สึกคุณค่าแห่งความเสียสละ
อยู่ก่อนแล้ว ครั้นไปประสบเวลาที่จะต้องเสียสละเข้าโดยปัจจุบัน
ก็รู้สึกยากในการที่จะเสียสละฉนั้น.

เมื่อการประพฤติธรรมเป็นความจำเป็นอันหนึ่ง สำหรับฝึกใจ
บุคคลให้รู้จักค่าแห่งความเสียสละเช่นนี้, ข้าพเจ้าจึงได้หาญกล่าวว่า
การประพฤติธรรมเป็นองค์สำคัญอันหนึ่ง แห่งความรักชาติ, และถ้า
ใครไม่ประพฤติธรรมแล้วจะนับว่าเป็นผู้รักชาติโดยจริงใจไม่ได้เลย
เป็นแน่แท้.

เพราะฉะนั้นขอครูทั้งปวงจงตั้งใจและหมั่นฝึกสอนกุลบุตรให้เป็น
ผู้ไคร้ธรรม และให้เข้าใจคุณค่าแห่งการประพฤติธรรมตามที่มีปรากฏอยู่
ในพระบรมพุทโธวาท และขอให้กุลบุตรผู้เป็นนักเรียนตั้งใจศึกษา
จงจำคำจรรยาที่ครูจะได้สั่งสอนให้ท่องไปด้วย.

ขอเดชานุภาพคุณพระพุทเจ้า, พระธรรมเจ้า, พระสงฆ์เจ้า,
อันเป็นพระไคร้ทันของเราทั้งหลาย จงอภิบาลท่านทั้งหลายชายหญิง
บรรดาที่มาสโมสรประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้. ขอความสุขสวัสดิ์จงมีแก่ท่าน
ทั้งหลายทุกเมื่อไป, แม้ปรารถนาสิ่งใดขอให้บรรลุผลสมในroadจง
ทุกประการ เทอญ ฯ

คำนำ

(สำหรับ “แสดงคุณานุคุณ”)

อนุศาสน์นี้เป็นข้อความที่ข้าพเจ้าได้กล่าว เมื่อวันวิสาขบูชา ณ ค่ายหลวงหาตเจ้าสำราญ, แขวงเพชรบุรี, ณ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑, มีผู้ฟังคือข้าราชการในพระราชสำนัก, ทหารบกทหารเรือ, และข้าราชการหัวเมืองผู้ที่ได้มาอยู่ประจำรักษาหน้าที่อยู่. เมื่อผู้ฟังเป็นคนหลายจำพวกเช่นนี้ ด้อยคำที่ข้าพเจ้าใช้จึงจำเป็นต้องให้เป็นคำที่จะพอเข้าใจง่ายสำหรับผู้ที่มีได้เคยอุปสมบทหรือเคยศึกษาทางธรรมวินัย. ในเวลาที่กล่าวอนุศาสน์นี้ ข้าพเจ้าได้พูดปากเปล่า, นอกจากตอนที่แสดงพระพุทธรูป, ธรรมคุณ, สังฆคุณ ซึ่งอธิบายตามบทที่สวดมนต์นั้น, ข้าพเจ้าได้อ่านข้อความเท่าที่เห็นว่าพอควรแก่บริษัทในเวลานั้นจากหนังสือ “ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒” ของสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ส่วนข้อความที่ปากเปล่านี้ข้าพเจ้าได้ให้จดชวเลขไว้.

ครั้นเมื่อมาตรวจข้อความตามที่ได้จดไว้แล้ว จึงมารู้สึกขึ้นว่า ถ้าได้พิมพ์อนุศาสน์ขึ้นไว้แล้ว, อย่างน้อยก็พอจะได้เป็นที่ระลึกแก่ผู้ที่ได้ไปประชุมกระทำวิสาขบูชาด้วยกันที่หาตเจ้าสำราญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ แต่นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังมีความหวังอยู่ด้วยว่า บางทีจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่มีหน้าที่สั่งสอนคนในปกครองของตนให้รู้จักคุณพระรัตนไตร, คุณบุพพการี, คุณพระมหากษัตริย์, และความรัก

ชาติ, และผู้ที่ต้องสั่งสอนเช่นนั้น ด้วยด้อยค่าสำนวนอย่างคนธรรมดา
พูด, เช่นครูสอนนักเรียน, หรือนายทหารสอนพลในบังคับบัญชา
 เป็นต้น.

ด้วยความปลอดภัยเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ตรวจแก้ไขข้อความให้เรียบ
ร้อย พอไม่ให้ความเคอะหรือประโยคประธานขัดข้อง, แต่ส่วนโวหาร
ได้คงไว้ตามเดิมอย่างเช่นเมื่อพูดปากเปล่า เพื่อให้ผู้อ่านได้ยังเห็น
ความมุ่งหมายและความรู้สึกจริงใจของข้าพเจ้า, อีกทั้งแก้ไขข้อความ
เพื่อให้ใช้เป็นอนุศาสน์สำหรับปรกติกาลได้ด้วย ไม่ใช่สำหรับวันวิสาขะ
โดยจำเพาะ.

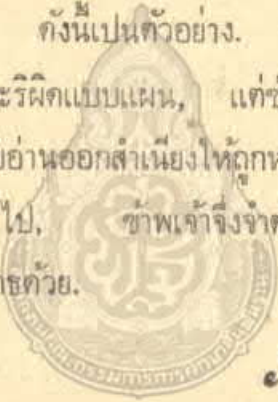
อนุศาสน์นี้ ข้าพเจ้าเองก็รู้สึกมาก่อนข้างยาวอยู่, เพราะฉะนั้น
ถ้าผู้ใดจะนำไปใช้สำหรับสั่งสอนทหาร, เสือป่า, หรือนักเรียน เห็น
ว่าสอนรวบเดียวจบจะยาวเกินไป ก็ควรแบ่งสอนเป็นตอน ๆ. ทั้งถ้า
แม้เมื่อสังเกตเห็นว่าผู้ฟังยังไม่เข้าใจในตอนใดแจ่มแจ้ง ก็ควรผู้สอน
จะย้อนทวนและใช้โวหารของตนเองอธิบายเพิ่มเติมขึ้นอีกในตอนนั้น ๆ.
ธรรมดาผู้ที่แสดงอนุศาสน์ต้องคำนึงถึงบริษัทของตนเป็นที่ตั้ง, และ
ต้องใช้ด้อยค่าสำนวนและโวหารให้เหมาะแก่บริษัท; แต่ผู้แต่งอนุ
ศาสน์เป็นหนังสือเช่นที่ข้าพเจ้าแต่งนี้ จำจะต้องแต่งเป็นกลาง ๆ ไว้,
เพื่อให้พอแต่เป็นเครื่องชี้หนทางสำหรับผู้ปกครองบริษัทอีกต่อหนึ่ง.
ขอท่านผู้บังคับบัญชาทหาร และผู้เป็นครูอุทิศตรงใจอนุศาสน์นี้ตาม
ทางที่เหมาะสมที่สุดสำหรับบริษัทที่ท่านปกครองนั้นเถิด. ถ้าหนังสือนี้ได้

เป็นเครื่องมือช่วยผู้มึนเมาที่สั่งสอนผู้อื่นเพื่อใช้ในการสั่งสอนอบรมผู้ที่มี
อยู่ในบังคับบัญชาหรือเป็นศิษย์ฉันนั้นไซ้ ก็จะนับว่าเป็นที่เบิกบานใจ
ของข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง.

อนึ่ง ตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว, ความมุ่งหมายของข้าพเจ้า
มีอยู่เป็นที่ตั้ง คือจะแต่งอนุศาสน์สำหรับผู้ที่ยังมิได้เคยอุปสมบทหรือ
ศึกษาพระธรรมวินัย, เพราะฉะนั้นในการคัดเอาคำอธิบายพุทธคุณ,
ธรรมคุณ, สังฆคุณ มาจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณะ ข้าพเจ้า
จึงได้เลือกหยิบเอาแต่จำเพาะที่คาบเกี่ยวว่าผู้อ่านของข้าพเจ้าจะพอเข้าใจ
ได้, และตัดข้อความที่เห็นว่าจะลึกลับเกินไป เช่นคำอธิบายในเรื่อง
ธาตุ (หรือที่มามา) แห่งศัพท์ทางๆ เป็นต้น. หนังสือ “ธรรมวิภาค
บริจเฉทที่ ๒” เป็นหลักสูตรนักธรรมชั้นมัธยม แต่อนุศาสน์ที่
ข้าพเจ้าแต่งนี้ไม่ใช่สำหรับแม่ชีนวกะ, เป็นของสำหรับคนธรรมดา
โดยแท้ เพราะฉะนั้นในการที่ข้าพเจ้าได้เลือกหยิบเอาข้อความมาโดย
ไม่บริบูรณ์ตามที่ทรงพระนิพนธ์ไว้นั้น ข้าพเจ้าจึงจำต้องขอประทาน
พระเมตตาโปรดประทานอภัยแก่ข้าพเจ้า.

อีกประการหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เคยสังเกตมามากแล้ว ว่าผู้ที่มีได้
เคยศึกษาทางธรรมวินัยมักจะรู้สึกความลำบากในการอ่านคำภาษามคธ
ที่เขียนด้วยอักษรไทย, เช่น “สวัข้าโต” มักจะอ่านกันเสียว่า
“สวา - ขาโต” เพราะเห็นว่าตัว “ก” การันต์เสียแล้วคงจะไม่
ออกสำเนียง; หรือ “โลกัสส” มักอ่านว่า “โลกิต,” เพราะ

“ส” ตัว ๑ การันต์เสียแล้ว และอีกตัวหนึ่งก็ไม่มีวิสัยชน, ทั้งนี้
 เป็นต้น. เพื่อป้องกันการอ่านภาษามครออกสำเนียงผิดเช่นนั้น, ใน
 อนุศาสน์นี้ข้าพเจ้าจึงได้เขียนภาษามคร โดยวิธีที่จะบังคับให้ผู้อ่านซึ่ง
 เคยอ่านหนังสือแต่ตามแบบเขียนภาษาไทยออกสำเนียงให้ถูกมากที่สุดที่
 จะพึงเป็นไปได้. ด้วยความมุ่งหมายเช่นนั้น ข้าพเจ้าเขียน “ภควา”
 ว่า “ภะคะวา,” เขียน “วิชาจรณะสัมบันโน” ว่า “วิชา
 จรณะสัมบันโน,” ทั้งนี้เป็นตัวอย่าง. การที่เขียนเช่นนั้นข้าพเจ้า
 ก็รู้สึกว่าเป็นการออกกะริผิดแบบแผน, แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่ ให้ผู้อ่านที่
 ไม่เคยเรียนธรรมวินัยอ่านออกสำเนียงให้ถูกหรือใกล้เคียงถูกต้องกว่าที่จะให้
 คงอ่านผิด ๆ เหว ๆ ไป. ข้าพเจ้าจึงจำต้องขอภัยแห่งท่านผู้เป็นผู้
 รอบรู้ในทางภาษามครด้วย.

ภมร

หาดเจ้าสำราญ, เพ็ชรบุรี

วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

แสดงคุณานุคุณ

นะมัตถุ สุกะตัสสะ

บัดนี้จะได้กล่าวข้อความเพื่อชักชวนท่านทั้งหลายให้รำลึกถึงคุณวิเศษต่าง ๆ ที่บันทาลให้เราทั้งหลายมาตั้งอยู่ได้โดยสวัสดิภาพ, เป็นคณะ, เป็นชาติอันผาสุก. คุณวิเศษที่จะได้แสดงต่อไปนี้ มีอาทิคือ คุณขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย. เราทั้งหลายได้มาประชุมพร้อมกัน เพื่อกระทำสักการะตามสมควร, แสดงความเคารพในพระองค์ผู้ทรงกระทำประโยชน์ให้แก่เราทั้งหลายเป็นอย่างมาก, เพราะเหตุว่าถ้ามิได้มีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาสู่โลกนี้แล้ว, เราทั้งหลายถึงแม้จะได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็คงแทบจะไม่ผดกับสัตว์เดียรัจฉาน มนุษย์เราก็มักกำเริบ, มีความแก่คร่ำครว, มีโรคภัยเบียดเบียน, และในที่สุดก็มีความตายไม่ผดกับเดียรัจฉาน. มนุษย์ที่ผดกับเดียรัจฉาน ก็ตรงที่เราไม่จิต, หรือที่เรียกตามภาษาสมัยใหม่ว่ามี “สมอง,” คือเครื่องบันทาลให้เรารู้จักสิ่งที่ดีและชั่ว, รู้สึได้ว่าสิ่งใดประพบัติแล้วจะให้ผลดี และสิ่งใดประพบัติแล้วจะให้ผลร้าย. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เรารู้จักบุญและบาป, และทรงชี้หนทางอันงามให้เราดำเนิน; ข้อนี้เป็นข้อสำคัญ จึงต้องนับว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณแก่เราทั้งหลายหาที่สุดมิได้.

การที่เรามาประชุมกันกระทำสักการะแก่พระพุทธรูปเจ้าก็เพื่อแสดงว่า
เรามีใช้สัวเดียวรจนา. เมื่อผู้ใดได้กระทำก็มีบุญคุณ เราก็รู้จักคุณของ
ผู้นั้น, เรียกว่าเป็นผู้กตัญญู, และเมื่อเราพยายามที่จะทดแทนคุณนั้น
จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้กตเวที. ส่วนพระพุทธรูปเจ้าเราจะทดแทนบุญคุณของ
พระองค์ท่านโดยทำการงานรับใช้ท่านก็ไม่ได้แล้ว, จึงต้องแทนพระคุณ
โดยจัดหาดอกไม้ธูปเทียนมากระทำสักการะตามสมควร, และเปล่งอุทาน
สรรเสริญคุณพระรัตนไตร

ท่านทั้งหลายได้เคยสวดนมัสการพระพุทธรูป, ธรรมคุณ,
สังฆคุณมาแล้ว ทั้งภาษามคธและคำกาวยภาษาไทย, แต่คงมีบางคนที่
ไม่ได้สนใจหรือเข้าใจโดยละเอียด, จึงจะขอบรรยายคุณแห่งพระไตร-
รัตน์โดยย่อพอเป็นเครื่องประดับปัญญาของท่านทั้งหลายดังต่อไปนี้

พระพทธคุณ

“อิติปิโส ภะกะวา” แม้เพราะอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า,
“อะระหัง” เป็นพระอรหันต์, “สัมมา สัมพุทโธ” ผู้ตรัสรู้ชอบ
เอง, “วิชาจรณะสัมปันโน” ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ,
“สุกะโต” ผู้เสด็จไปดีแล้ว, “โลกวิทู” ผู้รู้แจ้งโลก, “อนุต-
ตะโร ปุริสธัมมसारathi” เป็นสาวดีแห่งบุรุษพึงฝึกได้ ไม่มีผู้อื่น
ยิ่งไปกว่า, “ลตถา เทวะมนุสสานิ” เป็นศาสดาของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย, “พุทโธ” เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เบิกบานแล้ว,

“กะกะวา” เป็นผู้มิใช่ชก.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงอธิบายไว้ดังต่อไปนี้.

“พระคุณ ๔ บทนี้ ดูเหมือนท่านเลือกตั้งไว้ เพื่อทริตรองหาความเข้าใจเอาเอง, เป็นพุทธธานุสสติ, จักแสดงพอเป็นตัวอย่าง.”

ก่อน^{๕๗}ไปจึงทรงอธิบายรายบทเป็นลำดับทั้ง ๔ บท.

๑. “อะระหัง” ท่านพิจารณาตามพยัญชนะแก้ไว้ต่าง ๆ; อย่างหนึ่ง แปลว่าผู้เว้นไกล, เป็นผู้หักกัจจกร; อีกอย่างหนึ่ง แปลว่าเป็นผู้ควร; อีกอย่างหนึ่ง แปลว่าเป็นผู้ไม่มีข้อล้น. ข้อว่าเป็นผู้เว้นไกลนั้น อธิบายว่าเป็นผู้เว้นไกลจากกิเลสและบาปกรรม, กล่าวคือเป็นผู้บริสุทธิ์. ข้อว่าเป็นผู้หักกัจจกรนั้น อธิบายว่าเป็นผู้หักกัแห่งสังสารจักร ได้แก่ อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน, กรรม. ข้อว่าเป็นผู้ควรนั้น อธิบายว่าเป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนเขา, เป็นผู้ควรรับความเคารพนับถือของเขา เป็นอาทิ. ข้อว่าเป็นผู้ไม่มีข้อล้นนั้น อธิบายว่า ไม่ได้ทำความเสียหายอันจะพึงช้อนเพื่อมิให้ผู้อื่นรู้. อนึ่งบทนี้ใช้เป็นคุณของพระสาวกด้วย, แต่มีบทอื่นเข้าประกอบหมายความว่าต่าง; สำหรับพระศาสดาใช้ว่า “อะระหัง สัมมาสัมพุทโธ” พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง; สำหรับพระสาวกใช้ว่า “อะระหัง จินาสะโว” พระอรหันต์ผู้มีอาสวะ^{๕๘}สิ้นแล้ว.

๒. “สัมมาสัมพุทโธ” หมายความว่า เป็นต้นเดิมแห่งพระพุทธานุสสนา.

๓. “วิชาจรณะสัมบันโน” หมายความว่า เป็นผู้ใฝ่บรรลुวิชาด้วย, เป็นผู้แรกรู้จักทางบรรลुวิชานั้นด้วย: โดยใจความก็เหมือนบทว่า “สัมมา สัมพุทโธ.” ฝ่ายพระสาวกเป็นแต่ผู้ใฝ่บรรลुวิชา, แต่มิใช่ผู้แรกรู้จักทางเครื่องบรรลुวิชานั้น, เป็นแต่ได้รู้จากพระศาสดาอีกก่อนหนึ่ง

ในที่นี้ขอแทรกคำอธิบายเพื่อทำให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น โดยเปรียบเทียบกับทางโลกบ้าง. พวกผู้เป็นอาจารย์ในทางวิทยาศาสตร์บางคนก็ได้รับความนับถือสูง, บางคนก็ได้รับความนับถือต่ำพอ ๆ. ผู้ที่ได้รับความนับถือสูงคือเป็นผู้ที่ใคร่เริ่ม (อินเวนค์) สิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้น, หรือเป็นผู้แรกค้นพบสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งยังมีใครมิได้อค้นพบ (ดิสคัฟเวอรี่). ส่วนผู้ที่ได้รับความรู้จากผู้ริเริ่มหรือแรกพบนับว่าไม่ประเสริฐเท่าผู้ที่เป็นคนริเริ่มนั้นอยู่เอง. ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงเป็นผู้พบสิ่งสำคัญอย่างที่สุดในโลก, คือความจริงอันช่วยมนุษย์ให้รอดจากสังสารทุกข์ได้, และความจริงอันนั้นยังไม่เคยมีผู้ใดพบก่อนพระองค์เลย, เราจึงสรรเสริญพระองค์ด้วยคำว่า “สัมมา สัมพุทโธ วิชา จรณะ สัมบันโน” ดังนี้.

๔. “สุกะโต” มีอธิบายว่า ประพฤติพระองค์รอกไปได้ไม่ต้องถอยหลัง. เสด็จไปในที่ใดยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่มหาชนในที่นั้น. เสด็จมายังโลกนี้, ประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้เพื่อประโยชน์แก่ประชาชน. แล้วจึงเข้าปรีณิพพาน.

๕. “โลกะวิทู” พรรณนาให้เข้ากับโลกสามว่า ทรงรู้จัก
 พื้นฐานบ้านเมืองปรุโปร่ง, ทรงรู้จักอัธยาศัยของคนต่างถิ่นต่างชั้น,
 ทรงรู้จักหยั่งเห็นเหตุอันปรุโปร่งแก่คนเหล่านั้น พร้อมทั้งพื้นฐานให้ยัง
 หรือหย่อนอย่างไร. อธิบายอีกอย่างหนึ่งว่า ทรงหยั่งรู้ความเป็นไปของ
 คนทุกชั้นว่าเป็นอย่างใด, เนื่องด้วยสุกักดี, ด้วยความเจริญหรือความ
 เสื่อมกักดี, ตกอยู่ในคติความเปลี่ยนแปลงอย่างไร, จนหายขึ้นหายหลง
 หายอยากในอภิวรรณ, คือความพึงใจ และหายทกใจกลัวต่ออภิวรรณ,
 คือความไม่พึงใจ เป็นทางนำพระองค์ให้เสด็จไปได้

๖. “ปริสัทัมมะสารณิ” อธิบายว่า ครั้นโบราณพวกกษัตริย์
 ชอบเล่นม้า, เพราะม้าเป็นพาหนะที่ใช้ในสงครามถึงสองหมวดแห่ง
 กองทัพ: คือใช้ให้ทหารขี่, จัดเป็นอัสนิก, หมวดม้า; ใช้เทียมรถ
 จัดเป็นรถานิก หมวดรถ. ความเป็นสารณิฝึกม้าขับรถ ย่อมนิยมกันว่า
 ดี; ในการขึ้นรถรบกัน การขึ้นหรือแพ้, นอกจากตัวผู้รบ - เนื่อง
 ด้วยสารณิ, จึงต้องใช้คนสำคัญ ทั้งจะเห็นได้ในเรื่องต่าง ๆ; เช่นพระ
 มาตะดีเป็นสารณิของพระอินทร์, และที่ฆาตุกุมารตัวโปรดเป็นสารณิของ
 พระเจ้าพรหมทัตเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้แลจึงใช้ศัพท์ว่าสารณิในบทนี้ เพื่อ
 แสดงความเป็นผู้ฝึกคน, เป็นคู่กับฝึกม้าขับรถ. ศัพท์ว่า “ปริส
 ัทัมโม,” บุรุษพึงฝึกได้เช่น, หมายถึงคนมีนิสัยที่อาจฝึกให้ใช้ได้,
 และตั้งใจจะเข้าใจพระธรรมเทศนา, แม้ฟังด้วยตั้งใจจะจับเอาข้อ
 บกพร่องขึ้นยกโทษเช่นเดียวกับที่ตามที, ฝ่ายคนโง่ทึบเทียบด้วยคน

ปากอวย ไม่สามารถจะฝึกได้ และคนผู้ไม่ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา เพื่อหวังความเข้าใจ, ชื่อว่า “ปริสาทมโม” บุรุษที่ฝึกไม่ได้, แม้พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงอาจฝึก. ส่วนคุณศัพท์ “อะนุตตะโร” แปล ตัดความว่าเป็นเยี่ยม, หมายความว่า ทรงฝึกดีกว่าสารพัดฝึกมา, ด้วยไม่ได้ใช้อาญาหักหาญ และรู้จักใช้อุบายให้เหมาะแก่บุคคล, และคนที่ ทรงฝึกแล้ว ย่อมดียิ่งกว่ามาที่ฝึกดีแล้ว.

๗. “สัตถา เทวะมนุสสานิ” ตามพยัญชนะทั้งนี้จะเชิดชูว่า เป็นครูของบุคคลทั้งชั้นสูงชั้นต่ำ; ตามอรรถน่านจะพรรณนาถึงพระคุณ สมบัติที่สมควรเป็นครู และได้ทรงทำกรณียะของครู จึงได้ผลอย่างนั้น.

๘. “พุทโธ” ที่ว่าเป็นผู้ตื่น, มีอธิบายว่า เป็นผู้ที่ไม่หลง มงายที่เปรียบด้วยนอนหลับ; เป็นกาลัญญู, รู้จักกาลสมัย, รู้จักฐานะ และฐานะ. ที่ว่าเป็นผู้เบิกบานแล้ว มีอธิบายว่า เป็นผู้ทรงพระคุณ เต็มที่, และได้ทรงทำพุทธกิจสำเร็จแล้ว.

๙. “อะกะระ” มักจะแปลกันเป็นอย่างทับศัพท์ว่า “พระผู้มีพระภาค,” ซึ่งอันที่จริงก็ยังไม่ทำให้กระจ่างขึ้นเลย. ที่แปลทับศัพท์ไว้เช่นนี้ก็เพราะว่าเป็นศัพท์ที่แปลยาก. ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณะได้ทรงไว้ว่า: “ดูเหมือนพระคันถรนาจารย์ ไม่แน่ใจว่าออกจากศัพท์อะไร, ท่านพิจารณาแก้ไขต่าง ๆ.” ก่อนนั้นจึง ทรงอธิบายถึงเรื่องธาตุ (ที่มา) แห่งศัพท์, ซึ่งทำให้เกิดมีคำแปล ต่าง ๆ. อย่างหนึ่งท่านอธิบายว่า มีส่วนแห่งธรรม, มีคุณสมบัติ.

อีกอย่างหนึ่งแปลว่า มีอาการนำคบ, อธิบายว่าทรงนำผู้เข้าไปคบให้
ได้ประโยชน์ตามสมควร. อีกอย่างหนึ่งแปลว่า เป็นผู้หักคอกำจักกิเลส
และบาปกรรมทั้งปวง. นี้เก็บเอามาแต่โดยย่อเท่านั้น.

สมเด็จพระมหาสมณะทรงชี้แจงไว้ว่า ได้ทรงค้นหาความเข้า
บทมานานแล้ว, ได้ทรงพบในพราหมณสมัยเป็นคำเรียกฤษีทั่วไป
ก็ได้, เรียกเทวตาบ้างก็ได้. เนื่องในข้อนี้ขอชี้แจงเพิ่มเติมว่า ใน
หนังสือเนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์, เขาใช้ศัพท์ “กะกะวัต” หรือ
“กะกะวา” สำหรับเรียกพระเป็นเจ้าของเขา, มีพระอิศวร และ
พระนารายณ์เป็นต้น; เช่นหนังสือชื่อ “กะกะวัต ปุราณะ” เป็น
หนังสือแถลงเรื่องพระกฤษณะและหนังสือ “กะกะวัตคีตา” เป็น
หนังสือรวมบทสรรเสริญพระนารายณ์; ส่วนศัพท์ “กะกะวะตี”
เป็นศัพท์เรียกพระมหेशของพระนารายณ์, ซึ่งมาจากธาตุเดียวกับ
“ภควัต” หรือ “ภควา” นั้นเอง.

ส่วนในพระพุทธศาสนา คำว่า “กะกะวา” ใช้เป็นบทเรียก
พระศาสดาและพระพุทธเจ้าทั้งหลายอื่นเท่านั้น, ไม่ใช่เรียกพระสาวก.

สมเด็จพระมหาสมณะทรงลงพระมติไว้ว่า “กะกะวา” ออกจาก
ศัพท์ “กะกะ,” อันสำเร็จมาจากธาตุ “ภ” ที่แปลว่าแจกแจง,
มีคู่เทียบว่า “โสภักยิ” (เคราะห์ดี) กับ “โทภักยิ” (เคราะห์
ร้าย); ใช้ตามลำพังศัพท์เป็นข้างดี, แปลว่ามีโชค. โดยนัยนี้ แปล
ว่าผู้มีโชค, ว่าผู้มีเคราะห์ดี; อธิบายว่า ครังยังไม่ได้ออกทรงผนวช

ก็ได้รับทุนบำรุงมาเป็นอย่างดี, ถึงแต่ทรงพระเยาว์จนทรงพระเจริญ;
ออกทรงผนวชแล้วทรงแสวงหาทางตรัสรู้ได้ถึง ๖ ปี, นำกลัวไม่สำเร็จ
ก็มาสำเร็จเข้าได้; แต่นั้นมาทรงประกาศพระศาสนา, สามารถยังผู้อื่น
ให้บรรลุมรรคผลเป็นพระสงฆ์ขึ้นได้, และอาจยังเวไนย (คือผู้ที่
ถือตาม) นอกจากนั้นให้ไต่ศรัทธาเลื่อมใสยอมนับถือ, ประดิษฐาน
พระพุทธศาสนาขึ้นไว้, จักว่าเป็นผู้มีโชคมีเคราะห์ดีที่ทุกคราวมา. ในเวลา
สอนพระศาสนาปรากฏว่าพวกเดียรถีย์ (คนต่างศาสนา) ก็ร้ายแต่ก็
ไม่อาจทำ; สอนโจรและยักษ์ (คนป่า) ผู้ร้ายกาจก็ไม่ถูกทำร้าย,
และไม่ถูกผู้ครองนครที่เสด็จไปสอนศาสนาระแวงว่าเป็นผีบุญ และ
กำจัดเสีย, จักว่าเป็นผู้มีโชคมีเคราะห์ดีเหมือนกัน.

อนึ่ง สมเด็จพระมหามหาสมณะทรงไว้ว่า พระพุทธเจ้าของเรา
“ควรจะเรียกว่าพระผู้มีพระภาค, แต่เรียกว่าพระผู้มีพระภาค, ชรอย
จะเห็นใกล้ต่อเสียงว่าพระพักตร์ ซึ่งแปลว่าหน้า, เกรงจะนำความเข้าใจ
เลไปกระมัง, จึงเรียกตามที่ท่านสันนิษฐานไว้โดยประการหนึ่ง.”
ดังนี้.

เมื่อได้อธิบายบทสรรเสริญพระพุทธเจ้า, หรือที่เรียกว่าวัตนะที่ ๑
ของเราแล้วนี้, ก็จะได้อธิบายคุณแห่งพระธรรมอันนับว่าเป็นวัตนะที่ ๒
ของเราต่อไป.

พระธรรมคุณ

“สวากขาโต ภะกะวะตา ธัมโม” พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว, “สันทิฏฐิโก” อันผู้ได้บรรลุนะพึงเห็นเอง, “อะกาลิโก” ไม่ประกอบด้วยกาล, “เอหิปัสสิโก” ควรเรียกให้มาดู, “โอปะนะยิโก” ควรน้อมเข้ามา “ปัจจุตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ” อันวิญญูพึงรู้จำเพาะตน.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าไตรปิฎกธรรมาธิบดี ทรงอธิบายรอบไว้ดังต่อไปนี้

๑. “สวากขาโต” หมายความว่า ทานพรรณนาว่า, ได้ในสองสัทธรรม คือปริยัติและปฏิบัติ. ปริยัติ (ธรรมอันจะพึงเรียนรู้) ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะเป็นคำที่ตรัสไม่วิปริต, คือตรัสได้จริง, เพราะแสดงข้อปฏิบัติโดยลำดับกัน ที่ท่านเรียกว่าโพธะในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด, และเพราะประกาศพระมัจจริยมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. ปฏิเวธ (ความเข้าใจแจ่มแจ้ง) ได้ชื่ออย่างนั้น “เพราะปฏิบัติ (ความประพฤติ) กับพระนิพพานย่อมสมควรแก่กันและกัน.”

ทั้งแต่บทว่า “สันทิฏฐิโก” เป็นต้นไป คำแสดงคุณได้ในปฏิบัติอย่างเดียว.

๒. “สันทิฏฐิโก” หมายความว่า ผู้ใดได้บรรลุนั้นย่อมเล็งเห็นเองรู้เอง, ไม่ต้องเชื่อคำผู้อื่น.

๓. “อะกาลิโก” หมายความว่า ให้ผลในลำดับแห่งกาลบรรลุนั้นเอง, ไม่เหมือนผลไม้อื่นให้ผลแต่จำเพาะตามฤดูกาลเท่านั้น.

๔. “เอหิภัสสิโก” หมายความว่า เป็นคุณอัศจรรย์ของประหลาด ที่ควรเป่าร้องกันมาดุษณ.

๕. “โอปะนะยิโก” หมายความว่า ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจของตน, หรือควรน้อมใจเข้าไปหา.

๖. “ปัจจุตติ เวหิตัพโพ วิญญูหิ” หมายความว่า ผู้ใดได้บรรลุนั้นพึงรู้แจ้งจำเพาะตน. อันผู้อื่นไม่พลอยมาตามรู้ตามเห็นด้วยได้.

พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระธรรมในทันทูเหมือนท่านผู้แสดงไม่ได้หมายจะแยกโดยวิภาค, กล่าวรวมปนกันไป; แต่เมื่อจะกล่าวแยก บทว่า “สวากขาโต” นี้จะได้ในปริยัติอย่างเดียว, และได้ชื่ออย่างนั้น เพราะตรัสองค์เหตุ, และเพราะตรัสแก่พหุที่เป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนไม่ทิ้งตัวก็ได้. ชื่อว่าได้ในปฏิเวธนั้น ความอธิบายอยู่ข้างมัว, แม้พรรณนามากไปอย่างไร ก็ไม่พ้นมัว; และคำแปลว่า “ปฏิบัติกับพระนิพพานสมควรแก่กันและกัน” นั้น, ปฏิบัติก็ได้แก่ปฏิบัติตนเอง; แก้ไปทางปฏิบัติก่อนนั้นแหละจึงจะกระจ่าง, เพราะปฏิบัตินับเข้าในบทนี้ก็ได้, เพราะเป็นมัชฌิมาปฏิบัติ (ปฏิบัติเป็นกลาง) และอนุพุทธปฏิบัติ (ปฏิบัติเป็นลำดับสม้าเสมอ); เมื่อปฏิบัติดีแล้ว ผลแห่งปฏิบัติจึงจักปรากฏว่าดีตามกัน.

บทว่า “ สันติอุฏฺโฏ ” อาจได้ในธรรมอื่นจากปฏิเวธด้วยก็ได้, เพราะปริยัติก็ต้องการความเข้าใจที่ได้แก่เห็นเอง, ปฏิบัติก็ต้องการความรู้ที่ทางที่ได้แก่เห็นเอง, ในลำดับนั้นปฏิเวธจึงจะเกิดที่ทำให้เจ้าตัวรู้ว่าทำให้แจ้งแล้ว.

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง, ตามโวหารสามัญ, ธรรมะใด ๆ ที่ได้ฟังสั่งสอนก็ดี, หรือทางที่พยายามจะปฏิบัติอยู่นั้นก็ดี, เจ้าตัวต้องเข้าใจแลเห็นเองว่าเป็นสิ่งดีทางดีแล้ว, จึงจะเกิดความมั่นใจว่าเชื่อเช่นนั้น ปฏิบัติเช่นนั้นเป็นอุกแน่นอนแล้ว; พุคตามภาษาสามัญว่า “ ถึงบางอ้อ ” ฉะนั้นแล.

บทว่า “ อะกาลิโก ” ก็เหมือนกัน, เพราะผู้ฟังปริยัติย่อมได้ปสาทะ (ความพอใจหรือจับใจ) และศรัทธาเป็นต้นในขณะฟังนั้นเองก็มี; ปฏิบัติย่อมเป็นที่นิยมในกาลทุกเมื่อ, ไม่เป็นในบางคราว, และได้อันส่งผลแห่งความปฏิบัติในทันทีก็มี.

บทว่า “ เอหิภัสสโก ” เปรียบด้วยการคู่ด้วยมังสะจักษุ (คือ ดวงตา), น่าจะได้ในปริยัติด้วย, เพราะปริยัติเป็นคุณที่ควรจะชักชวนกันมาฟัง, และเพราะปฏิบัติเป็นคุณที่ควรจะชวนให้ทำตาม เพื่อจะได้ชมปฏิเวธด้วยน้ำใจ.

บทว่า “ โอปะนะยิโก ” น่าจะได้ในปฏิบัติด้วย, เพราะแม้ปฏิบัติก็ควรน้อมเข้ามาด้วยทำตามหรือทำให้เกิดขึ้น.

บทว่า “ บัจจัตถํ เวทิตฺตํ วิญญูหิ ” ก็เหมือนกัน. เพราะ

การปฏิบัติอันจะให้ได้ผลดี ผู้ปฏิบัติต้องรู้จักทำให้สมควรแก่ฐานะ
ของตน.

สมเด็จพระมหาสมณะสรูปราชมความว่า เพราะอย่างนี้จึงทรง
พระดำริว่า พระธรรมในที่นี้ ท่านผู้กล่าวไม่ได้หมายความว่าแยกโดย
วิภาค, กล่าวรวมกันไป. ไม่กล่าวถึงปฏิบัติธรรมบ้างเลย ไม่เป็น
อุปายให้เกิดอุทิศสาธุะ: เมื่อไม่ปฏิบัติปฏิบัติแล้วจักเกิดขึ้นไหน? ปริยัติ
อันแสดงเพื่อชักนำไปปฏิบัติก็หาประโยชน์มิได้.

พระธรรมนี้แลเป็นสิ่งที่กล่าวตามโวหาร สมัยใหม่นี้ว่าเป็นสิ่ง
ซึ่งพระพุทธเจ้าของเราได้ทรงเริ่มประติษฐาน (อินเวนต์) ขึ้น, หรือ
ได้ทรงค้นพบ (ดิสคัฟเวอรี่), นับว่าเป็นของประเสริฐยิ่ง, จึงได้ชื่อ
ว่าเป็นรัตนที่ ๒ ของเราทั้งหลาย.

แต่ของที่ได้อัจฉริยะบุคคลประติษฐานไว้แล้ว ถ้าหากว่ามีได้
มีผู้มารับบำรุงต่อมา ก็จะเป็นอันต้องสูญเสื่อมไปในชั่วชีวิตของผู้เริ่ม
ประติษฐานนั่นเอง ทั้งนี้ก็, พระธรรมของพระศาสดาของเราถ้า
มิได้มีพระสงฆ์ทรงจำสืบทอดมาอีกแล้ว ก็จะไม่ได้ตกตกลมาเป็นมรดก
จนถึงชั่วเราทั้งหลายฉนั้น. พระสงฆ์จึงมีคุณควรสรรเสริญเป็นรัตน
ที่ ๓, และเราทั้งหลายจึงมาสวดสรรเสริญพระสังฆคุณด้วยถ้อยคำทั้ง
จะได้อธิบายต่อไป.

พระสังฆคณ

“ ภาวะะโต สภาวะะสงโฆ ” พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า, “ สุปะฏิบันโน ” เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว, “ อุหุปะฏิบันโน ” เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว, “ ญาอะปะฏิบันโน ” เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม, “ สามีจีปะฏิบันโน ” เป็นผู้ปฏิบัติสมควร, “ ยะทิท ” นี้คือใคร? “ จัตตารี ปุริสะยุดานี ” คู่แห่งบุรุษสี่, “ อัญฐะ ปุริสะปุกะลา ” บุรุษบุคคลแปด, “ เอสะ ภาวะะโต สภาวะะสงโฆ ” นี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า, “ อาหุณยโย ” เป็นผู้ควรรับของค่านับ, “ ปาหุณยโย ” เป็นผู้ควรรับของต้อนรับ, “ ทักขิณยโย ” เป็นผู้ควรรับของทำบุญ, “ อัญชลิกะระณียโย ” เป็นผู้ควรทำอัญชลี (ประนมมือไหว้), “ อะนุตตะโร ปุณฺณิกะเขตติ โลกิสสะ ” เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

สมเด็จพระมหาสมณะทรงอธิบายว่า พระสงฆ์นี้หมายเอาเจ้าพวกพระสาวกผู้ได้บรรลุคุณธรรมวิเศษ. แล้วจึงทรงอธิบายรายบทต่อไปนี้.

๑. “ สุปะฏิบันโน ” หมายความว่า กว้าง. นอกจากที่ระบุไว้ใน ๓ บทเป็นลำดับต่อกันไป, ยังมีอีก เช่น ปฏิบัติไปตามมัชฌิมาปฏิปทา ไม่หย่อนนักไม่ถึงเกรียนนัก, ปฏิบัติไม่ด้อยหลัง, ปฏิบัติกลมเกลียวกับพระศาสนา ไม่ปฏิบัติเป็นปฏิปักษ์กัน.

๒. “ อุหุปะฏิบันโน ” หมายความว่า ไม่ปฏิบัติหลงโลก, ไม่มีมายาสาไถย, ประพฤติตรง ๆ ต่อพระศาสนาและเพื่อนสาวกด้วย

กัน, ไม่อำพรางในใจ ไม่มีแรงอน.

๓. “ญาอะปะฏิบันโน” ท่านสันนิษฐานว่า อย่างหนึ่ง
ออกจากธาตุ “ญา” ที่แปลว่ารู้, จึงอธิบายว่า เป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติ
เครื่องรู้, คือปฏิบัติในทางอันจะให้เกิดความรู้; เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรม
ที่ควรรู้, คือปฏิบัติเพื่อได้ความรู้ธรรม. อีกอย่างหนึ่งท่านแปลว่า
เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกไป, ที่อธิบายว่าเพื่อออกไปจากทุกข์, เพื่อออกไป
จากภพ; แต่สันนิษฐานว่าออกจากธาตุอะไร (คือศัพท์นั้นมาจากอะไร)
หาทราบไม่. โดยมากศัพท์ “ญาอะ” ให้อ่านแปลกันว่า “เป็นธรรม,”
“ถูกต้อง,” “สมควร.” ศัพท์สันสกฤต “นียายะ” มีแปลไว้หลาย
นัย; อย่างหนึ่งว่า “แบบแผน” หรือ “หลัก,” “วิธีดำเนินการให้
ถูกต้องและสมควร,” ซึ่งสรุปรวมก็เป็นอันแปลได้ว่า “เป็นธรรม,”
เพราะผู้ที่ประพฤติถูกต้องและสมควรแล้ว ก็ได้ชื่อว่าประพฤติเป็นธรรม.
โดยนัยนี้ “ญาอะปะฏิบันโน” จึงแปลว่า “เป็นผู้ปฏิบัติเป็น
ธรรม,” อธิบายว่า ปฏิบัติมุ่งธรรมเป็นใหญ่, ถือความถูกต้องเป็น
ประมาณ.

๔. “สามิจิปะฏิบันโน” หมายความว่า ปฏิบัติที่น่านับถือ,
สมควรได้สามิจิกรรม (ความเคารพอันควร).

“จิตตาริ ปุริสะบุคคานิ” กับ “อัญญะ ปุริสะบุคคละ”
เป็นบุคคลจำพวกเดียวกันนั่นเอง, กล่าวคือ:-

- คู่ที่ ๑ { พระผู้ทรงอยู่ในโสคาปัตติมรรค
 { พระผู้ทรงอยู่ในโสคาปัตติผล
 คู่ที่ ๒ { พระผู้ทรงอยู่ในสกทาคามีมรรค
 { พระผู้ทรงอยู่ในสกทาคามีผล
 คู่ที่ ๓ { พระผู้ทรงอยู่ในอนาคามีมรรค
 { พระผู้ทรงอยู่ในอนาคามีผล
 คู่ที่ ๔ { พระผู้ทรงอยู่ในอรหัตตมรรค
 { พระผู้ทรงอยู่ในอรหัตตผล

เมื่อนับเป็นคู่ ๆ ก็เป็น “จัตตารี ปุริสะยูกานิ” ซึ่งแปลว่า
 “คู่แห่งบุรุษสี่” ถ้านับเรียงองค์ก็เป็น “อฏฐะ ปุริสะ ปุคคะลา”
 ซึ่งแปลว่า “บุรุษบุคคลแปด.”

พระผู้ทรงอยู่ในมรรคนั้น ท่านอธิบายว่าเป็นชั่วขณะมีกคจิต
 (คือชั่วขณะเมื่อบำเพ็ญเพียรที่จะให้สำเร็จผล) เท่านั้น พ้นจากขณะ
 นั้นแล้วเป็นพระผู้ทรงอยู่ในผล, มีชื่อเรียกตามลำดับว่า “พระโสคาบัน,”
 “พระสกทาคามี,” “พระอนาคามี,” และ “พระอรหันต์.”

การที่จะอธิบายต่อไปถึงพระอริยบุคคล หรือมรรคผลทั้ง ๔ แม้
 แต่โดยย่อ ๆ ก็จะเป็นการพื้นเฟื่องมากในที่นี้, จึงขอระงับไว้และแสดง
 สัมมคุณต่อไป.

๕. “อาหุเนยโย” แปลว่า เป็นผู้ควรรับของค่านับ, ของ
 ค่านับที่เรียกว่า “อาหุณะ” นั้น ได้แผ่เครื่องสักการะอันจะพึงนำมา

ให้ถึงสำนัก, เช่นเครื่องสักการะถวายอุปัชฌาย์อาจารย์ในคราวเข้าพรรษา, และผ้าไตรให้ท่านผู้สูงอายุในคราวสงกรานต์ เป็นต้นอย่าง.

๖. “ปาหุณโย” แปลว่า เป็นผู้ควรรับของต้อนรับ. ของต้อนรับที่เรียกว่า “ปาหุณ” นั้น ได้แก่ของสำหรับรับแขกอันจะพึงให้ต่อเมื่อมาถึงถิ่น, เช่นน้ำชาหรือแม่อาหารถ้วย เป็นต้นอย่าง.

๗. “ทักขิณโย” แปลว่า เป็นผู้ควรรับของทำบุญ. ของทำบุญที่เรียกว่า “ทักขิณา” นั้น ได้แก่ไทยธรรมวัตถุ, มีอาหารและผ้าเป็นต้น, อันจะพึงบริจาคในพระศาสนาโดยฐาน เป็นการทำบุญ.

๘. “อัญชลิกะระณโย” แปลว่า เป็นผู้ควรทำอัญชลี, อธิบายว่าผู้ใดผู้หนึ่งจะนำเครื่องสักการะ ไปถวายท่านถึงสำนักของท่าน ท่านย่อมอาจยังความเลื่อมใสให้เกิด, ไม่ต้องเสียใจภายหลังว่า ไม่พอที่จะไปค่านับผู้ไม่สมควร; ท่านมาถึงถิ่น ย่อมเป็นแขกที่น่าต้อนรับ ด้วยความยินดี, เพราะเป็นผู้มาดี ไม่ใช่ผู้มาร้าย; และผู้บริจาคทักขิณา เป็นการบุญจะถวายแก่ท่าน ๆ ก็เป็นผู้ที่น่าให้สมควรให้จริง ๆ; ผู้ใดผู้หนึ่งจะยกมือไหว้ท่าน ท่านก็มีความดีพอจะไหว้ได้; ผู้ไหว้ไม่ต้องกระดาก.

๙. “อะนุตตะโร ปุญญกัเขตโต โลกัสสะ” มีอธิบายว่า พระสงฆ์เป็นผู้บริสุทธิ์, ทักขิณาที่บริจาคแก่ท่านย่อมมีผลานิสงส์, ฤๅณา มีติดใจและไถแล้ว, พืชที่หว่านที่ปลูกลงไป ย่อมเกิดผลไพบูรณ์,

จึงเป็นที่บำเพ็ญบุญอย่างดี.

พระพุทธคุณ, พระธรรมคุณ, พระสังฆคุณ ได้อธิบายมาแล้ว โดยยืดยาว ก็เพราะเห็นว่าที่จริงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเราทั้งหลายผู้นับถือ พระพุทธศาสนา. ผู้ใดที่นับตนว่าเป็นพุทธศาสนิกก็ควรจะต้งถึงพระ ไตรสรณาคมนั้น, ต้องรู้จักว่าอะไรเป็นรัตนะทั้งสามที่ตนนับถือ, และ รัตนะทั้งสามนั้นมีคุณอย่างไรบ้าง. แต่ผู้ที่สวดสรรเสริญพระพุทธคุณ, ธรรมคุณ, สังฆคุณอยู่โดยมาก ไม่รู้จะมีผู้ที่อธิบายดูว่าหมายความว่าอะไร, จึงสมควรจะมีคำอธิบายไว้บ้าง, พอเป็นข้อบำรุงปัญญา และ เจริญศรัทธาของผู้ที่ตั้งใจเคารพนับถือพระรัตนไตรด้วยน้ำใสใจจริง.

อนึ่ง คำอธิบายพระพุทธคุณตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็น ข้อความอันอธิบายจำเพาะบทสรรเสริญ ที่เริ่มด้วยคำว่า “อิติปิโส ภะกะวา” นั้นเท่านั้น. แท้จริงพระพุทธคุณยังมีอีกเป็นอเนกประการ สุกที่จะบรรยาย. พระองค์ทรงเป็นบรมบุรพการี คือผู้ทำคุณประโยชน์ แก่เราทั้งหลายยิ่งกว่าผู้ใด ๆ จะกระทำได้. เหตุฉะนั้นผู้ใดไม่รำลึกถึง พระคุณของพระพุทธเจ้า และไม่กระทำสักการบูชา เพื่อเป็นการ ทดแทนพระคุณเท่าที่เราพอจะทำได้แล้ว, ก็จะต้องนับว่าเป็นผู้อกตัญญู ลบหลู่คุณบุรพการีอันประเสริฐ, หรือมิฉะนั้นก็ต้องเป็นคนที่ไม่ฉลาด เหลือเกินจนไม่สามารถจะเล็งเห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงทำ ประโยชน์ให้ไม่จำเพาะแก่บุคคลบางคน, ทรงทำประโยชน์ใหญ่ยิ่งแก่ โลกโดยทั่วไป, จึงได้พระนามว่า “พระโลกะนาถ” แปลว่า “ผู้

เป็นที่พึ่งแห่งโลก."

บัดนี้จักกล่าวข้อความตามโวหารสมัยใหม่ เพื่อชักชวนให้ท่านทั้งหลายรำพึงถึงผู้มั่งคั่ง, ซึ่งเรียกว่าบรรพการีนั่นต่อไป.

คุณของบรมบรรพการี

บรมบรรพการีอันประเสริฐยิ่งกว่าบรรพการีอื่น ๆ ของเรา คือสมเด็จพระโลกะนารถศาสดาของเรานั้นแล, แท้คนเราโดยมากหาใครจะได้นึกถึงพระพุทธเจ้าในฐานะเช่นนี้ไม่. โดยมากมักนึกเสียว่าพระพุทธเจ้าก็คือพระพุทธรูปที่ตั้งไว้ในอุโบสถและสถานต่าง ๆ, หรือบนที่บูชาในเรือนของตนนั่นเอง. ที่จริงนึกเช่นนั้นไม่ถูกต้องเลย, เพราะถ้าพระพุทธเจ้าเป็นแค่เพียงรูปที่ทำด้วยโลหะหรือศิลาหรืออิฐปูนหรือไม่ละนั้นแล้ว, จะเป็นของน่ากราบไหว้อย่างไร? วัตถุอย่างใดเล่าจะประเสริฐยิ่งไปกว่าตัวเราเองผู้เป็นมนุษย์? ก็เมื่อเราประเสริฐกว่าวัตถุทั้งปวงแล้ว เหตุใดเราจึงจะไปเคารพนับไหว้สิ่งซึ่งเลวกว่าตัวของเราเอง? แท้จริงเราไหว้พระพุทธรูปก็เพราะเป็นเครื่องนำใจให้รำลึกถึงองค์พระพุทธเจ้าต่างหาก. ถ้าเราไหว้พระพุทธรูปด้วยความมุ่งใจเช่นนั้นแล้ว จึงจะนับว่าเป็นการสมควร, เพราะเมื่อเราไหว้ใจเราก็รำลึกถึงพระองค์ผู้ทรงเป็นบรมบรรพการีของเรา.

ก็พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จสู่ปรินิพพานหลายพันปีมาแล้ว, จะว่าท่านมีบุญคุณแก่เราโดยตรงได้อย่างไร? จักขอลองชี้แจงในข้อนี้.

ความบกพร่องของคนเราโดยมากก็มีอยู่ที่ตรงคิดถึงตัวเองมากเกินไป. ถึงแม้ถ้าไม่มีศาสนาอยู่แล้ว, คนเราก็จะมัวคิดถึงตัวมากขึ้นทุกที, มุ่งหาแต่ประโยชน์และความสุขส่วนตัวเป็นที่ตั้ง, ไม่ยับยั้งใคร่ครองถึงผู้อื่น, และความมุ่งหาประโยชน์ส่วนตัวนั้นเอง ลงท้ายก็อาจจะบันดาลให้เกิดความแก่งแย่งกัน, จนถึงที่ราฆ่าฟันชกต่อกันไม่ผิดอะไรกับสัตว์เดียรัจฉาน. ศาสนาเป็นเครื่องเตือนสติให้เรารำลึกถึงผู้อื่นบ้าง นอกจากตัวเอง. ความพยายามรำลึกถึงพระพุทธคุณจึงควรนับได้ว่า เป็นประโยชน์อย่างหนึ่ง, คือเป็นการฝึกซ้อมจิต (หรือกล่าวตามภาษาสมัยใหม่ว่า “เอ็กเซอร์ไซส์สมอง”), คล้าย ๆ การฝึกหัดคัดคนและ โหนชิงช้า, ทิ้งเชือก, กระโดด, และวิ่ง เป็นการฝึกซ้อมกล้ามเนื้อให้แข็งแรงฉะนั้น. การรำลึกถึงพระพุทธคุณ จะนึกแค่เพียงสั้น ๆ เช่นนี้ ก็พอแล้ว, คือรำพึงว่าพระพุทธเจ้าท่านก็ได้มีพระชนม์อยู่และเข้า ปรีณิพพานไปหลายพันปีแล้ว, เหตุไฉนเราจึงเคารพนับไหว้อยู่เล่า? เมื่อได้ใคร่ครองอยู่แล้ว เราก็จะขอบปฐาของเราเองว่า เราไหว้พระพุทธเจ้าเพราะท่านได้ทำคุณแก่โลก; เราอยู่ในโลกเราก็ต้องขอบใจท่าน. เพราะเหตุไร? เพราะพระองค์ท่านได้ประทานมรดกสำคัญแก่เรา, คือพระธรรม, เราจึงได้เป็นมนุษย์ ไม่เป็นเดียรัจฉาน, หรืออย่างใด ถึงแม้จะได้เป็นมนุษย์ก็จะเป็นได้แค่เป็นคนบ้าคนคอยเท่านั้น. รำลึกเพียงเท่านี้ก็พอจะเห็นได้แล้วว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณแก่เราโดยตรง, สมควรนับถือว่าเป็นบรมบุรพการีเป็นแน่แท้.

แต่ใช้ว่าพระศาสดาของเราจะนำไหว้เพราะเหตุนี้อย่างเดียวก็หา
มิได้. พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่ยิ่งและเป็นที่ควรเคารพนับถือยิ่งกว่า
พระเจ้าจักรพรรดิผู้มีอำนาจอันใหญ่หลวง, ยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินใด ๆ
ที่ได้มีมาแล้ว, หรือจะมีต่อไปในภายหน้า. ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจเป็น
ประมุขของคณะนี้อาจจะมีได้เสมอ, มีเมื่อไร ๆ ก็ได้, ไม่อัครรรย;
แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ร้อยกัพันชาติจึงจะได้เสด็จมาปรากฏขึ้นใน
โลกสักองค์หนึ่ง? ผู้ใดมีฝีมือพอ, หรือมีผู้เชื่อถือพอ, หรือมีกำลังพอ,
หรือมีปัญญาที่จะล่อลวงผู้อื่นได้แล้ว ก็คงเป็นหัวโจกได้. อย่างว่าแต่
บุคคลที่มีชาติกำเนิดสูงเลย, แม่นั่นเลย ๆ อย่างที่เราเรียกกันว่า “อ้าย
เสือเบย,” “อ้ายเสือฮั่น,” “อ้ายเสือไทย” มันก็ย้งหลอกคนที่โง่
กว่ามันให้เข้าเป็นพวกของมันได้. แต่ผู้ที่ใช้อย่างกัต, ใช้การหลอก
ลวงกัต, หรือใช้วิธีชักชวน โดยเฉพาะได้กะเจตนาทำให้คนอื่นนิยม
ฉนั้นไซ้, ในไม่ช้าไม่นานก็ต้งบังเกิดมีผู้รู้สึกกันว่าคน ๆ นั้นขึ้นละ
ไว้จะทำความเดือดร้อนแก่เพื่อนบ้าน, จึงต้งช่วยกันคิกกัจกั. เหตุ
ฉนั้นผู้ที่เป็นโจรหรือหัวโจกใหญ่ ก็ย่อมจะมีคนเกลียดชังมาก, เพราะ
ถ้ายังแผ่อำนาจมากไปเท่าใด ก็ย้งทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นมากขึ้น
เป็นลำดับเท่านั้น, จึงต้งอยู่ย้งยืนไม่ใคร่ได้.

การที่มักใหญ่มุ่งเอาอำนาจข่มปราบปรามผู้อื่นย่อมจะเป็นเครื่อง
ก่อเวรเป็นธรรมดา, เพราะผู้แพ้ย่อมจะมีความโกรธแค้นพยายามหาผู้
ชำระ. ดังนั้นผู้เป็นใหญ่จึงมักมีศัตรูคอยจงผลาญอยู่เสมอ, และอำนาจ

ยังมีมากยังมีมิตรมาก. ผู้ที่ได้อุสหาหาราบปราบปรามเพื่อนบ้าน
จนได้เป็นจักรพรรดิราชาธิราชจึงมักอยู่ไม่ใคร่จะได้ยังยืนถึงสองหรือสาม
ชั่วคน. ในชมพูทวีป (อินเดีย) ย่อมปรากฏความจริงอันนี้ชัดเจน
อยู่ในโบราณประวัติ. ในยุโรปก็เช่นเดียวกัน. อย่าต้องทูลเกลียด,
เอาแต่เพียงจะไปเลียนแบบตัวอย่างก็พอแล้ว. นะไปเลียนแบบคน
อัครราชผู้ทำผู้เทียมทันได้โดยยากในโลกนี้, และอาศัยปรีชาสามารถใน
ทางพิชัยสงครามเกือบจะได้เป็นเจ้าโลกอยู่แล้ว, แต่โลกก็หายอมให้
เป็นไปเช่นนั้นได้ไม่, ต้องช่วยกันดึงเอาลงมา. ในที่สุดนะไปเลียน
ผู้ที่ได้มีอำนาจใหญ่ยิ่งกว่าพระเจ้าจักรพรรดิในโบราณสมัย ก็ต้องไป
ถูกกักอยู่จนตายที่เกาะเซ็นต์เฮลเลนา, อันเป็นเกาะเล็กนิกเดียวจนไม่ใคร่
จะมีใครรู้จัก, และในแผนที่ก็แทบจะไม่มีด้วยซ้ำ. แม้ในกาลปัจจุบันนี้
เราก็กำลังอยู่ในงานมหาสงคราม, เพื่อต่อสู้อะไร? ก็คือต่อสู้ความ
มักใหญ่ของไกเซอร์เยอรมันผู้มุ่งจะเป็นเจ้าโลก, ต่อสู้ความปรารถนา
ของเยอรมันที่จะกดขี่โลก!

เมื่อการหาอำนาจหาความเป็นใหญ่ยิ่งในโลกเป็นผลร้ายต่อผู้แสวง
เช่นนั้น, สมเด็จพระบรมศาสดาของเราจึงมิได้ทรงยินดีที่จะคงอยู่เป็น
พระเจ้าจักรพรรดิตามที่โหรทำนายไว้. พระองค์สละบรรดาสมบัติและ
ความสุขเครื่องยั่ววนทั้งปวง เพื่อเสด็จออกแสวงหาความจริงไว้โปรก
สัตว์; พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นการณ์ไกลกว่าใคร ๆ หมด, ทรง
ทราบชัดว่าบรมจักร (คือความเป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ยิ่ง) เป็นทุกข์

แก่ผู้ที่ทรงอยู่เองด้วย, และไม่ใช่ว่าทางที่จะทับทุกข์ของผู้อื่นด้วย, ผู้
พุทธจักรไม่ได้เลย, จึงได้เสด็จออกจากเวียงวัง, ทั้งละพระมเหสีและ
พระปิโยรสและสุขะสมบัติสารพัดอันน่าพึงพระหฤทัย, เสด็จออกไป
เที่ยวหาความจริง. การละทิ้งบุตถภรรยาและนานาสมบัติเป็นของที่
คนเรากระทำได้โดยยากอย่างยิ่ง; ที่พระพุทเจ้าทรงสละเช่นนั้นจึง
เรียกว่า “มหาภิเนษกรรมณี” แปลว่าการสละอย่างใหญ่หลวง. พระ-
เจ้าแผ่นดินที่ได้มีอำนาจขึ้นจนได้สมบัติบรมจักรได้เคยมีมวหลายราย
แล้ว, เพราะการรวบรวมกำลังบารามปราบปรามผู้อื่นพอที่จะทำได้
โดยไม่สู้ยากนัก, แต่การยอมเสียสละสิ่งที่ยั่วยวนใจทุกอย่างเป็นของ
ยาก, จึงมีพระพุทเจ้าได้แต่องค์เดียว. อาณาจักรใหญ่ ๆ ที่มีอำนาจ
มากมายได้ลบลายอนาถาสมณหรือสูญสิ้นไปแล้วก็มีเป็นอันมาก, แต่
พุทธจักร (คือพระศาสนา) ยังคงอยู่จนกาลบัดนี้. ราชอาณาจักร
ใดที่จะได้ยั่งยืนอยู่ได้ถึงพันปีก็ออกจากสมัยแห่งผู้เริ่มประดิษฐานขึ้นหา
มีไม่, แต่พระพุทเจ้าได้เสด็จสู่ปรินิพพานมาได้ ๒๕๖๑ ปีแล้ว พระ
ศาสนายังถาวรอยู่ได้. เหตุนี้จึงควรนับว่า พระพุทเจ้าเป็นใหญ่
ยิ่งกว่าจักรพรรดิราชาธิราชใด ๆ ที่ได้กำเนิดมาแล้ว และที่จะมีต่อไป.

ทั้งนี้เพราะเหตุใดเล่า? เพราะพุทธจักรตั้งอยู่โดยอาศัยพระธรรม
อันประเสริฐของพระพุทเจ้า, เพราะพระพุทศาสนาเป็นเครื่องสอน
ใจเราทั้งหลายให้อยู่กันโดยความเมตตากรุณาแก่เพื่อนมนุษย์, สอน
มิให้เบียดเบียนกันและกันซึ่งทำให้เกิดทุกข์และทำลายสันติภาพ, เพราะ

ลักษณะสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา คือ เมตตาการุณยะภาพ อันเรียกสรุปว่า “มนุษยธรรม,” คือธรรมะที่บันดาลให้เราเป็นมนุษย์, ผิดกับสัตว์เคี้ยวจืดที่ไม่รู้จักธรรมะอย่างใดนอกจากการหากินและหาความสบายส่วนตัวเป็นที่ตั้ง.

คุณของบุรพการีส่วนตัว

ประโยชน์แห่งพระพุทธศาสนามีอยู่เป็นข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ สอนให้คนเรารำลึกถึงคุณของบุรพการีของตน. ธรรมดาคณเราทุกคนย่อมจะมีความต้องการมีเครื่องยึดเหนี่ยวใจเป็นที่เคารพยำเกรงสักคนว่า ประสบความทุกข์ยากลำบากใจ, เปรียบเหมือนเรือเมื่อแล่นไปในน้ำน่านน้ำต้องการหางเสือสำหรับถือท้ายให้ลี้ภัยพ้นอันตรายได้ฉะนั้น. ความปรารถนาอันมีอยู่เป็นกฎแห่งธรรมดามโนใจมนุษย์เช่นนี้ ทำให้คนบางคนคอยเช่นวัฏไถ่หัวผีสงเทวดา หรือแม้อิณฺดรกะวักตต่าง ๆ เช่น ไฟ, ภูเขา, ต้นไม้ เป็นต้น. พระพุทธเจ้าทรงทราบกฎแห่งธรรมดาดังนี้คืออยู่ จึงได้ทรงสั่งสอนให้คนเรารำลึกถึงคุณพระรัตนไตรเฝ้าเป็นที่พึ่งพิงกว่าผีสงเทวดาหรืออิณฺดรกะวักตใด ๆ ทั้งสิ้น. แต่คนเรามีความฉลาดไม่เท่ากันหมด และบางคนก็ยังไม่สามารถจะทรงเห็นคุณพระรัตนไตรโดยทันที, จึงจำเป็นต้องฝึกฝนขึ้นมาทีละน้อย ๆ ก่อน. วิธีฝึกใจให้รู้จักรำลึกถึงบุญคุณ ก็คือแนะให้เห็นบุญคุณของผู้ที่ได้ทำประโยชน์ให้แก่ตนเองโดยจำเพาะนั้นแหละก่อน.

คนเราทุกคนตั้งแต่เกิดมาก็ได้อาศัยบิณฑบาตทานุถนอมมาตั้งแต่
 เยาวจนเติบโตเลี้ยงตนเองได้, ทั้งบิณฑบาตได้สั่งสอนอบรมให้รู้จัก
 ตีชั่วเป็นปฐมกุฎีรักใคร่กรุณาแก่เราเป็นอันมาก, นับว่ามีบุญคุณสุดที่
 จะพรรณนา. ต่อมาก็มีครูบาอาจารย์ผู้สั่งสอนให้เราอบรมรู้ในศิลปวิทยา
 ต่าง ๆ อันเป็นทางปลุกปัญญาขึ้นไว้เพื่อใช้ในทางทำมาหากิน, ได้
 เปรียบผู้ที่ไม่ได้ศึกษาเป็นแน่แท้, จึงควรนับว่าครูบาอาจารย์เป็นผู้มี
 บุญคุณแก่เรามากเหมือนกัน. ครั้นเมื่อเจริญวัยขึ้นพอแล้ว, และถ้า
 มีโอกาสเหมาะ, ก็ได้อุปสมบทมีอุปชฌาย์อาจารย์พราสอนให้รู้พระ-
 ธรรมวินัยอันประเสริฐ, นับว่าได้รับส่วนแบ่งแห่งธรรมสมบัติอันเลิศ
 จากท่าน, จึงควรนับว่าท่านก็เป็นผู้มีบุญคุณแก่เราหาไม่น้อย. คนเรา
 ที่มีวิญญาณอาภูรตสิ่งที่ดีๆ, ที่เรียกว่า “วิญญาณ.” ควรที่จะใช้
 ความคิดไตร่ตรองดูว่า ตัวเราเกิดมาเพราะอะไร? เรามีชีวิตมา
 แล้วและครองชีวิตอยู่ได้จนบัดนี้เพราะผู้ใด? ควรจะเล็งเห็นได้ว่า
 เพราะได้อาศัยความเมตตาการุณาของผู้มีคุณ, ที่เรียกว่า “บุรพการี,”
 คือผู้ที่ให้กำเนิดแก่เราแล้วและทูลนอมเราตลอดเวลาที่เรายังเลี้ยงตัว
 เองไม่ได้, อีกทั้งผู้ที่ยืนเฝ้าให้เราได้มีวิชาความรู้ใช้เลี้ยงตัวเราได้สืบ
 มา. ดังนั้นนับว่าเราเป็นผู้ที่ได้มีโชค, ควรทำให้เรารู้สึกสบายใจ, และ
 ในขณะที่เมื่อมีอะไรที่ไม่เป็นที่พึงใจมากระทบเข้าจนรู้สึกย่อท้อแล้ว, ถ้า
 แม้ทวนรำลึกถึงโชคดีของเราที่ได้มีมาแล้ว อีกทั้งรำลึกถึงคำสั่งสอน
 ของบุรพการีของเรา ก็อาจทำให้เราคลายความย่อท้อกลับมีกำลังใจ

ขึ้นได้.

เมื่อฝึกฝนใจให้รู้จักรำลึกถึงคุณของบุรพการีส่วนตัวได้แล้ว ก็ย่อมจะเป็นวิถีนำไปสู่ทางรู้จักเคารพนับถือพระศาสนาได้โดยจริงจัง, ทั้งใจปฏิบัติในทางที่สุจริตทั้ง ๓ ประการ, คือสุจริตทั้งกาย, สุจริตทั้งวาจา, สุจริตทั้งใจ, จะทำการงานใดๆ ก็งาม, จะพูดอะไรก็ไพเราะ, จะคิดอะไรก็ไม่เป็นไปในทางให้ร้ายต่อผู้อื่น.

คุณของผู้ปกครอง

หนึ่ง ผู้ปกครองของเราก็นับว่าเป็นบุรพการีของเราด้วยเหมือนกัน, เพราะผู้ปกครองของเรามีองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข บันดาลให้เราทั้งหลายได้อยู่เย็นเป็นสุข. ข้อนี้คิดดูแต่กัน ๆ ก็พอจะเล็งเห็นได้ว่า ถ้าท่านผู้ปกครองไม่ทำการตามหน้าที่ บ้านเมืองก็จะมีชื่อมีแป, แล้วเราจะมีความสุขอย่างไรได้.

ข้อนี้แท้จริงเป็นข้อสำคัญ, แต่มีคนน้อยคนนึกถึง. เพราะเหตุไร? เพราะเราทั้งหลายโดยมากเกิดมาก็เห็นบ้านเมืองมีชื่อมีแปอยู่แล้ว, การมีชื่อมีแปเลยกลายเป็นของธรรมดาไม่ประหลาดอะไรเสียทีเดียว. ถ้าเกิดอะไรเสียหายหรือบกพร่องลงสักเล็กน้อยเราก็คอยแต่จะคาดุตาชั้น; ปากเราก็มักไม่อยู่สุขพูดกันไปเพี้ยนไป; ถ้าเรามี เราก็คอยแต่จะอ่านหนังสือพิมพ์ ค้นหาข้อแฉะใส่สารพัดจิปาถะ.

แท้จริงถ้าเราตั้งใจที่จะจงรักภักดีจริง ๆ แล้วควรที่จะหวลรำลึกดู

บ้างว่า ในโบราณสมัยสิ่งนั้น ๆ มีแล้วหรือ? สิ่งซึ่งมิได้เคยมีแต่ก่อน
 เดียวนี้ได้มีขึ้นแล้วสักเท่าไร? ไม่ต้องหาตัวอย่างอะไรอื่นให้ไกลนัก,
 เอาแต่ที่เห็นแจ้ง ๆ อยู่ทุกคนก็ได้. ประปาสำหรับจำหน่ายน้ำกินอย่างที
 ได้สร้างขึ้นด้วยทุนรอนเป็นอันมาก, เป็นเหตุที่ตัดไข่อหิวาต์ลงไปเสีย
 แล้วนั้น, เหตุไรจึงไม่มีใครปรารถนานักถึงบ้าง? ในทางคมนาคม
 ได้สร้างรถไฟขึ้น, ทั้งมีถนนหนทางสำหรับสัญจรไปมาได้โดยสะดวก
 ยิ่งกว่าแต่ก่อนรู้จักว่าเท่าไร. ของเหล่านี้ถ้าไม่มีคนทำจะเกิดขึ้นได้หรือไม่?
 และถ้าบุคคลสามัญจะทำขึ้นจะเป็นผลสำเร็จได้สักเพียงไร, จะหาเงินที่
 ไหนมาทำ? เมื่อเกิดทุกข์เพียงนั้น ๆ เท่านั้นก็จะพอเห็นได้แล้วว่า ผู้
 ปกครองได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่เราปานใด, จึงสมควรจัดว่าเป็น
 บุรพการีของเราเหมือนกัน.

ถ้ารู้สึกบุญคุณอยู่แล้ว ก็ควรที่จะทดแทนแทนคุณตามที่เราจะ
 ทำได้, โดยทำการตามหน้าที่ของเราให้เต็มสติกำลังและความสามารถ.
 คนเรามีกำลังกายและสติปัญญาไม่เสมอกัน, อีกทั้งโอกาสก็ไม่มีเท่ากัน
 ด้วย เพราะฉะนั้นจะกระทำการเดียวกันให้เท่ากันทั้งนั้นไม่ได้จริงอยู่; แต่
 มีข้อที่อาจประพடுத்தให้เท่ากันหมด คือ ทั้งใจกระทำการเดียวกันด้วยความ
 เต็มใจและจริงจัง, อย่าทำแต่ค่อนหน้าผู้ใหญ่ และพอผู้ใหญ่เผลอก็
 เฉย ๆ ละเลยกิจการเสีย. ข้อนี้เป็นข้อบกพร่องอย่างยิ่ง, และเป็นที
 นำเสียใจที่ยังมีอยู่มากในหมู่ข้าราชการ, จนถึงมีคำกล่าวอยู่ว่า “ทำ
 แต่พอเป็นราชการ,” คือทำงานแต่พอกันมิให้ถูกดอดเท่านั้น, ทำได้

ทั้งใจที่จะทำอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ทีเดียวไม่. ผู้ที่ทำงาน “แค่พอเป็นราชการ” เช่นนี้ เรียกว่าไม่มีธรรมะกำกับใจ, ไม่นึกถึงบุญคุณของเจ้านายผู้รับเลี้ยงตน. การที่ในหลวงท่านให้เงินเดือน, ให้ยศบรรดาศักดิ์, ให้ทรานนั้นสำหรับทำไม? สำหรับบำรุงน้ำใจให้ช่วยท่านทำงานให้ดีที่สุดที่ตนมีกำลังจะทำได้มิใช่หรือ? บางคนไม่มีความละเอียดแก้ไข โพล่ไปนึกเสียว่า “เฮ้ย! ช่างเป็นไร เราจะทำก็ได้ ไม่ทำก็ได้. ถึงท่านจะลงกระป๋องก็ช่างท่านเป็นไร, เราต้องไปลงกับท่านด้วยเมื่อไร? ทำงานไปตามบุญตามกรรมก็แล้วกัน, แล้วตรามันก็มาถึงเข้าเอง; เดี่ยวสัญญาบัตรก็จะวิ่งมาเป็นแถวจนหมึกเป็นลายไปเท่านั้น!” ผู้ที่ทำงาน “แค่พอเป็นราชการ” เช่นนี้ เมื่อไม่ได้เลื่อนยศเลื่อนทรานบ้างแล้วก็มักจะบ่นเป็นอันไป, กอซร้องแกว่าผู้นั้นผู้นี้เป็นชั้นเดียวกับตนเขาได้เลื่อนยศเลื่อนทราน, ที่ตนมิได้เลื่อนบ้างเลย, เป็นที่โหม่นส. แท้จริงควรจะหวลคำนึงกันว่า ไม่ชวนชวายเป็นแล้วจะไ้สิ่งทีปรารถนาอย่างไร? แม้แต่สิ่งของทีเราใช้บริโภคอยู่ทุก ๆ วัน เราก็ต้องเอาเงินไปซื้อมาไม่ใช่หรือ? ทีลาภยศไม่ออกกำลังทำงานแลกบ้างแล้วจะไ้เลื่อนลอยมาถึงเข้าเองไ้ได้อย่างไร?

ผู้ที่มุ่งเอาลาภยศโดยไม่ทำงานแลก นับว่าเป็นผู้ปราศจากหิริ โศกทัปปะ. หิริ คือความละเอียดแก้ไข, และ โศกทัปปะ คือความกลัวบาป ไม่กล้าทำผิด, โดยรู้สึกว่ถึงแม้ว่าเราจะทำบาปในที่ลับไม่มีผู้ไ้รู้เห็น, เราก็ต้องนึกถึงตัวของเราเอง, หรือพูดตามภาษาโบราณว่

“ถึงคนจะไม่รู้ ผีสาวเทวตาก็ต้องรู้.” หิริและโอตทัปปะเป็นเครื่อง
 บันดาลให้คนเราต้องดำเนินอยู่ในทางที่ชอบสุจริต, จึงนับว่าเป็นของ
 ประเสริฐยิ่งนัก. บรรดากำหนดกฎหมายใด ๆ ที่ผู้มีอำนาจอาจบัญญัติ
 ขึ้น ก็สามารถป้องกันได้แต่ไม่ให้คนเรากระทำผิดโดยเปิดเผยเท่านั้น;
 ส่วนการประพฤติก้นลับ ไม่มีสิ่งใดที่จะสามารถป้องกันห้ามปรามได้
 นอกจากใจของเราเอง อันประกอบด้วยหิริโอตทัปปะ. ธรรมะทั้งสอง
 ประการนี้ คนที่จะเรียกคนว่าเป็นคนก็จำจะต้องบำรุงให้บริบูรณ์ไว้ใน
 สันดานเสมอจึงจะนับว่าเป็นคนที่จริงสุจริตจริงได้.

ความรักชาติ

เมื่อกล่าวถึงความจงรักภักดีต่อผู้ปกครองแล้ว ก็ทำให้นึกต่อไป
 ถึงความรักชาติ, จึงขอกล่าวด้วยข้อนี้เป็นสังเขป.

คำว่า “รักชาติ” มักมีคนพูดกันติดปากพื้นเผื่อไปเสียมาก
 โดยมีใครจะได้หวนคิดว่าที่จริงแปลว่าอะไร. ที่จริงคำว่ารักชาติหมาย
 ความว่ารักแผ่นดินที่เป็นปฏิรูปประเทศดินที่อยู่สุขสำราญของคณะ, ไม่
 จำเพาะสำหรับตัวเราเท่านั้น, ทั้งเป็นดินที่อยู่กันมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย,
 และจะเป็นที่อยู่ต่อไปของบุตรหลานของเราด้วยนั้นอย่างหนึ่ง; อีกอย่าง
 หนึ่งคือความรักเพื่อนร่วมชาติ, ไม่จำเพาะเจาะตัวบุคคลที่เป็นญาติมิตร,
 สักแต่ว่าใครเป็นผู้ร่วมสัญชาติกันแล้วก็รักใคร่เหมือนญาติมิตร, ทั้งใจ
 อุดหนุนซึ่งกันและกัน. การที่จะคิดว่า ตัวเราและญาติมิตรของเรา

สบายอยู่แล้ว ผู้อื่นจะเป็นอะไรก็ช่างหัวมัน เช่นนั้นนับว่าไม่รักชาติจริง.

การรักชาติเป็นพยานอันหนึ่งแห่งความรุ่งเรือง. แต่ความรักนั้นต้องเป็นของจริง ซึ่งแสดงให้เห็นปรากฏชัดทุกสถาน, ไม่เพียงแต่ร้องตะโกนด้วยปากว่ารักชาติ. การรักชาติด้วยปากจะลงผู้อื่นไปได้ก็แต่เพียงชั่วคราวเท่านั้น; ถ้าจะให้ผู้อื่นเชื่อว่ารักจริงต้องแสดงให้เห็นปรากฏด้วยกิริยาและความประพฤติต่อชาติด้วย.

วิธีที่จะแสดงความรักชาติจริงจึงมีอยู่พอสรุปเป็นหัวข้อได้โดยสังเขปดังต่อไปนี้

๑. เอื้อเฟื้อแก่คนสัญชาติเดียวกัน, คือไม่ว่าจะอยู่แห่งหนตำบลใด, ถ้าเห็นว่าจะช่วยอนุเคราะห์ที่ได้แล้วต้องอนุเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน, เพื่อให้พ้นจากความลำบาก, และต้องคิดทำประโยชน์ให้แก่ชนร่วมชาติมากที่สุดที่จะทำได้. แต่การอุดหนุนเอื้อเฟื้อเช่นนั้นไม่มุ่งหมายถึงแก่ว่าในการที่ทำผิดก็ควรจะช่วยกันด้วย, เช่นการที่พวกจีนช่วยฮังการีการกำเริบฉาจรลทำลายสาธารณสุขเป็นต้น จะยกเอาการรักชาติขึ้นเป็นข้อแก้หาได้ไม่.

๒. ต้องไม่ประทุษร้ายต่อคนสัญชาติเดียวกัน, ถึงแม้ว่าการที่ประทุษร้ายจะเป็นผลให้ประโยชน์แก่ตนเองก็ไม่ทำ, และถึงแม้ว่าจะไม่มีเจ้าพนักงานคอยตรวจตราห้ามปรามหรือจับกุม ก็ไม่ถือโอกาสอันนั้นเพื่อประทุษร้ายต่อชนร่วมชาติ.

๓. ต้องประพฤติตนเป็นพลเมืองดี, มีความเคารพต่อพระ

ราชกำหนดกฎหมาย, ไม่ประพฤตีสั่งไต่ที่จะทำลายสาธารณสุขเลย. ชาติไม่ว่าใหญ่หรือเล็ก จะตั้งอยู่ไต่ก็แต่โดยมีความสงบราบคาบและมั่นคง. ยิ่งเป็นชาติเล็กอย่างเช่นเราค้วยแล้ว ข้อนี้ยิ่งสำคัญมากขึ้น, เพราะความไม่สงบและจลาจลย่อมจะเป็นโอกาสให้ผู้อื่นยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องในกิจการของเราโดยอ้างว่าจะเข้ามาช่วยระงับเหตุที่ยุ่งเหยิง. เหตุฉะนั้นการประพฤตืเป็นพลเมืองจึงจัดว่าเป็นวิธีแสดงความรักชาติอย่างหนึ่งโดยแท้.

๔. การเต็มใจยอมเสียสละให้แก่ชาติ. สิ่งใดหรือผู้ใดที่เรามีความรักจริง ๆ แล้ว เราก็ยอมเสียสละเพื่อทูลถนอม, เช่นยอมสละทรัพย์เพื่อรักษาสम्บัติหรือบำรุงเลี้ยงครอบครัวเป็นต้น. เพราะฉะนั้นถ้าเรารักชาติจริงแล้ว ก็ต้องยอมเสียสละให้แก่ชาติบ้างเหมือนกัน. การเสียสละสำหรับชาติ มุ่งความรวมทั้งการเสียภาษีอากร, ทั้งการออกทุนทรัพย์บำรุงสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง และสาธารณชน, อีกทั้งการยอมสละเวลาและความสุขของตนเพื่อทำการให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองด้วย. การเสียภาษีอากรโบราณท่านเรียกว่าราชพลี, หมายความว่า เป็นเหมือนของถวายแด่พระมหากษัตริย์เพื่อตอบแทนพระคุณของท่านที่ปกครองประชาชนให้ได้รับความร่มเย็น; และแท้จริงเงินที่ราษฎรเสียเป็นส่วนภาษีอากรนั้น ก็มีใช้ว่าจะไปไหนเสีย, ก็เป็นเงินที่ใช้ในการปกครองทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้เสียภาษีนั่นเอง. การออกทุนทรัพย์บำรุงสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง และสาธารณชนนั้น,

ก็เหมือนออกทรัพย์บำรุงบ้านและครอบครัวของเรานั่นเอง. การสละเวลาและความสุขของคนเพื่อทำการให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองนั้น, ถ้าตรงไปก็จะเห็นได้ว่าสำหรับประโยชน์ของเราเองโดยแท้, เพราะถ้าบ้านเมืองเรามั่นคงและมั่งคั่งมีความเจริญ เราก็จะได้รับผลคือความสุขและสบายยิ่งขึ้นด้วยเหมือนกัน, และอย่าว่าแค่มนุษย์เลย แม้แต่สัตว์เดียวิจจำนมันก็รู้จักทำการสำหรับประโยชน์ของที่อาศัยและหมู่ของมัน. กิจการที่กล่าวมานี้เรียกว่า “กรณียะ” คือกิจการที่เป็นหน้าที่ควรกระทำ, และเป็นสมบัติอย่างหนึ่งของพลเมืองดี, แต่ได้ยกเอามากล่าวแยกเป็นข้อหนึ่งต่างหากเพื่อให้เห็นว่าเป็นของสำคัญ.

๕. ต้องรู้จักหวงและสงวนชาติ. สิ่งไรที่รักจริงแล้วก็ต้องหวง; ถ้าไม่หวงก็แปลว่าไม่รักจริงเท่านั้น. ถ้าเรารักชาติก็ต้องหวงชาติ, คือต้องไม่ยอมให้ใครทำลาย, ไม่ยอมให้ใครแย่งดินที่ทิ้งของชาติ. ใครมาราษฎรมารุกแค้นของเรา เราต้องต่อสู้กันจนสุดกำลัง, ถึงแม้จะต้องเสียเลือดเนื้อหรือชีวิตก็ต้องยอมเสีย เพื่อสงวนชาติไว้ให้เป็นมรดกแก่บุตรหลานของเราสืบไปจงได้.

อนึ่งเมื่อสงวนชาติแล้วก็จำเป็นต้องสงวนสิ่งซึ่งเป็นหลักแห่งชาติ, คือพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นประมุขนำชาติในการทั้งปวง, พระศาสนาอันเป็นบรรพตฐานที่ตั้งแห่งภูมิธรรมของชาติ, และอิสราภาพแห่งชาติ. ที่ต้องมีความจงรักภักดีและตั้งใจป้องกันพระมหากษัตริย์ก็เพราะพระองค์ทรงเป็นหัวหน้าของชาติ, เป็นผู้แทนชาติในนัยน์ตาของ

ชนต่างภาษา, และชาติใดที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเปรียบเหมือน
เรือที่มีธง, สมด้วยพุทธศาสนิกชนว่า “ราชา รัฐธัสสะ ปัญญานัน,”
แปลว่า “พระราชาเป็นสง่าแห่งแว่นแคว้น;” อีกบทหนึ่งว่า “ราชา
มุขิ มนะสสานัน,” แปลว่า “พระราชาเป็นหน้าแห่งมนุษย์” หมาย
ความว่ามนุษย์เหล่าใดมีพระราชาเป็นหัวหน้า ย่อมจะมีหน้ามีตา. ที่
ต้องตั้งใจป้องกันพระศาสนานั้น เพราะพระศาสนาเปรียบเหมือนธง
ของคณะ, คือเป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏว่า เป็นคณะหรือชาติอัน
รุ่งเรือง, ไม่ใช่ช่องโหว่หรือคณะคนบ้าคนง. อีกประการหนึ่งศาสนา
เป็นเครื่องบำรุงขวัญดี, เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งใจมิให้สะอึกสั่นหวาดหวั่นต่อ
ภัยอันตราย. ส่วนอิสรภาพนั้น, ต้องป้องกัน เพราะถ้าความเป็นไทย
ของเราถูกทำลายเสียแล้ว เราก็เท่ากับไม่มีชาติ. ถ้าสยามยืนยงคงอยู่
แล้ว ถึงคนเราจะตายไปสักกี่คนก็จะเป็นอะไรไป? ถ้าชาติไทยยังไม่
สูญ, ชื่อเราก็ก็น่าสูญ, และเพื่อนร่วมชาติของเราก็จะยังคงดำรงชาติ
ไทยไว้ต่อไป. ถ้าชาติถูกทำลายลงเสียแล้ว, ถึงเราจะคงอยู่ก็เท่ากับ
ตาย. ไปข้างไหนเขาก็จะพากันให้เหมือนลูกไม่มีพ่อ, จะอยู่ไปให้อาย
เขาทำไม?

ข้อนี้เป็นข้อสำคัญที่สุด, จึงขอให้ผู้ที่เป้นเชื้อชาตินักรบไทย
กำหนดจดจำไว้ และช่วยกันนำเอาข้อความเหล่านี้ไปสั่งสอนบุตรหลาน
และญาติวงศ์, อีกทั้งบริษัทบิรารของท่านต่อไปด้วย, เชื่อว่าจะเป็น
คุณประโยชน์แก่ตัวท่านเองและบุตรหลานสืบไป.

เพื่อช่วยให้รำลึกถึงข้อความเหล่านี้ ขอชักชวนให้ท่านทั้งหลาย
ท่องหรืออ่านเข้าใจความในโคลง ๔ บท, ซึ่งเรียกว่า “สยamananุสสติ,”
แปลว่า “ระลึกถึงสยาม,” อันเป็นโคลงที่ทหารบกใช้เป็นบทสวด
อยู่แล้ว, ดังต่อไปนี้

สยamananุสสติ

◎ รักราช จงจิตน้อม	ภักดี ท่านนา
รक्षाติ กอบกรณีย์	แนวไว้
รักสาสน์ กอบบุญตรี	สุจริต ถ้วนเทอญ
รักศักดิ์ จงจิตให้	โลกของสรรพสิริ
◎ ยามเดินบนนังน้อม	กะมล
รำลึกถึงเทศน	อยู่ยัง
เป็นรัฐมณฑล	ไทยอยู่สราญสา
ควรถนอมแน่นตั้ง	อยู่เพียงอวสาน
◎ ไครรานไครรุกตัว	แดนไทย
ไทยรบจนสุดใจ	ขาดัน
เสียเนื้อเลือดหลังไหล	ยอมสละสันแอ
เสียชีพไปเสียสัน	ชอก้องเกียรติงาม

◎ หากสยามยังอยู่ยัง

ขึ้นบก

เราก็เหมือนอยู่คง

ขึ้นด้วย

หากสยามพินาศลง

ไทยอยู่ ใต้ญา

เราก็เหมือนมอดม้วย

หมดสิ้นสกุลไทย ฯ

บัดนี้ ขอวิงวอนท่านทั้งหลายผู้เป็นเพื่อนร่วมชาติ ให้หันร่าพึง
ไว้ในใจเช่นที่กล่าวในโคลงนี้เสมอ. เลิกการเห็นแก่ตัวเสียเถิด. เพื่อ
อะไร? เพื่อประโยชน์ส่วนตัวนั่นเอง. สละความสุขส่วนตัวเสียบ้างใน
ขณะเมื่อจำเป็น สำหรับทำไม? สำหรับหว่านพืชความสุขไว้ให้เป็น
ผลวนกลับมาหาตัวเองให้ยิ่งขึ้น. เสียแรงเกิดมาในชาติชนที่มีนามว่า
ไทย ถ้าไม่รักษาความเป็นไทยไว้ให้ได้แล้วชาติก็สูญ. การเสียอิสรภาพ
ก็ความเป็นไทย ย่อมจะเป็นเกราะหวั่นยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ. ไม่มีภัยอันใด
จะใหญ่เท่า; ข้อนี้น่าจะเหมือนกันสำหรับชาติทุกชาติ. แต่สำหรับ
ชาติเราต้องนับว่าร้ายยิ่งกว่าสำหรับชาติอื่น ๆ. เพราะที่เราได้ชื่อว่า
ไทยก็เพราะเป็นไทย, ไม่ได้เป็นข้าชาติอื่น. เหตุนี้เราทั้งหลายผู้เป็น
ไทยจงตั้งใจรักษาชาติของเราไว้, โดยอาศัยเดชคุณพระรัตนไตร
และอำนาจความภักดีของเราทั้งหลายนั้นเถิด.

อำนวยพร

ในที่สุดแห่งอนุศาสน์นี้

ขออำนวยพรสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล

แก่ท่านทั้งหลาย.

๐ พาหุสหัสสละมณินิมิตตะ สวธันต
 ตรีเมฆะลั อุตตะโฆระสะเสนะมาร
 ทานาธิธัมมะวิธินา ชิตะวา มุนินโท
 ตันเตชะสา ภะวะตุ เม ชะยะสิทธิ นิฉะจิ ฯ

พญามารผู้นิรมิตแขนได้ตั้งพัน, ถืออาวุธครบมือ, ชี้ข้าง
 ซี่มือเมฆะละ ที่แผดเสียงโดังดัง, บกมาพร้อมด้วยพยุหพลมาร,
 สมเด็จพระมุนิรินทร์ได้ทรงชำนะได้ด้วยพระบารมี, มีทานเป็นต้น;
 ด้วยอำนาจสัจจาจากภานิตนี้ ขอพรทั้งสี่, คือความมีอายุยืนยาว,
 ความมีผิวพรรณผุดผ่อง, ความสุขสำราญปราศจากโรค, และ
 ความมีกำลังแข็งแรง จะมีแต่ท่านทั้งหลาย. ขอความมีชัยชนะได้มี
 แล่บรรดานักรบสยามผู้ตั้งใจทำยุทธ เพื่อรักษารธรรมสุจริตและปราบ
 ผู้ประทุษร้ายต่อธรรมนั้นจงทุกเมื่อ, และถึงแม้ว่าศัตรูจะมีกำลัง
 เข้มแข็งมั่นพญามารก็ขอให้ทหารไทยเอาชนะได้, เช่นองค์สมเด็จพระ
 มุนิรินทร์ชินสีห์ทรงชำนะแถมารนั้นเทอญ.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้่วัดบวรนิเวศวิหาร โทร. ๘๑๗๒๔๐

นายพินิจ อู่สำราญ สุทธิมพ์โภชนา ๑๔/๑๒/๒๕๑๐

ធនធាន វិទ្យាស្ថានសិក្សាស្រាវជ្រាវ

ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា ភ្នំពេញ ខែ ២៣ ឆ្នាំ ២០២២

លេខ ២២២ ចុះក្រសួង ធនធានសិក្សាស្រាវជ្រាវ ឆ. ២០២២
